

Vikerkaar

1/1991

Guillaume Apollinaire'i ja Anna Ahmatova luulet; Arthur Rimbaud', Arvo Valtoni, Uno Lahe jt proosat; Pärt Lias, Toomas Muru ja Hasso Krull eesti kirjandusest; Toomas Varrak poliitilise mõtte liikumisest; Valton *contra* Solženitsõn; «Dixi»: Olev Remsu; «Elav ajalugu»: Prohvet Ahjast jt; «Psühholoogi pilk»; Jaan Kaplinski «Kahtlus ja tee»

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 6. aastakäik.

Jaanuar 1991. Nr 1

Sisukord

Guillaume Apollinaire *Süda, kroon ja peegel* 1
Arthur Rimbaud *Luulet* 2
Arvo Valton *Fototundlikkus* 4 *Hall lõuend* 7 *Kuuplus* 9
Anna Ahmatova *Luulet* 11
Eero Ruljand *Jutte* 14
Mart Kivastik *Lend* 16
Uno Laht *Üle piiri, mõeldes müürist* 32
Tagantjärgi meenutus 33
Vappu Vabar *Ado Lille puhas kunst* 37
Pärt Lias *Arvo Valtoni kõik on võimalik kui ülirealism* 40
Toomas Muru *Veel üks katse läheneda Juhan Liivi luulele* 44
Hasso Krull *Jaan Kaplinski: teine ja pööratav aeg I* 49
Toomas Varrak *Kuidas liigud, poliitiline mõte?* 52
Arvo Valton *Imperialismist* 56
Sergei Stadnikov *Suurriiklikust teadvusest* 61
Olev Remsu *Tšuktšid, eskimod, vene-lased ja teised I* 63

Dixi

Olev Remsu *Miks bolševistlik diktatuur on nii kaua püsinud?* 67
Elav ajalugu
Prohvet Ahjast (ehk esteet kafeest kirjanikkude kõrtsis omis asjus kõrtsi-esteetika vastu) I 68
Psühholoogi pilk
Andres Herkel *Psühholoogia jõud ja jõuetus* 77
Müüt, mõte ja meie
Jaan Kaplinski *Kahtlus ja tee* 82
Lugemissoovitus
Leonhard Lapin *Surmaga võitleja* 87
Vaatenurk
Kalev Kesküla *Ei taha kirjeldada elu?!* 90
Doris Kareva *Kas teeb kirjalliisuuutta?* 92
Kaleidoskoop
Malle Talvet *Kadunud kaheksaküm-nendad prantsuse kirjanduses* 93

Kujundus: Jüri Kaarma
Värvifotod: Boris Mäemets

Esikaanel: Ado Lill. «Aaped». Õli, lõuend. 150×165 1990.

Tagakaanel: Ado Lill. «Orient V». Õli, lõuend. 200×150. 1989.

Süda kroon ja peegel

GUILLAUME APOLLINAIRE

Süda, kroon ja peegel

SAR NANE MINUS
IG EEL DUDR ÖÖ
SÜ DA Ü
M B P R

K
K N G E Ü H V
U I N A D S K S A A A L
S U R E V A D
E L L U A R K A V A D P O E E T I D E S Ü D A M E I S

SIIN
G I D P E E G
H E L L I S
G U O
N A L E N
T E E
M I T L A
J A G u i l l a u m e V A
L I D A p o l l i n a i r e N A
I N G S I S
K U I S E
N E M Ü Ü
L I R I
T Ö E T U D
J A
S A M A

ARTHUR RIMBAUD

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

LINN

Olen üürrike, aga sugugi mitte liiga rahulolematu kodanik metropolis, mis on räige ja moodne, kuna niihästi mööbli ja hoonete välimuse kui ka linnaplaani osas on siin välditud mis tahes maitset. Te ei saaks näidata näpuga ühelegi ebausumonumendile. Moraal ja keel on taandatud nende kõige lihtsamate avaldusteni, viimaks ometi! Need miljonid inimesed, kel pole mingit vajadust tunda iseennast, tulevad ühtviisi toime nii hariduse, ameti kui ka oma vanapõlvega, ja seepärast peab nende eluiga olema mitmekordselt lühem sellest, mida hull statistika peab parajaks mandri rahvale. Nii on, kui vaatan välja oma aknast ja näen noid varjukujusid vankumas läbi paksu ja põlise kivisöesuitsu, — meie metsaalune vari, meie suveöö! — noid uusi Erinnysi, mööda minu kotedžist, mis on mu isamaa, on kogu mu süda, sest siin on kõik sellesarnane, — Surm ilma pisarateta, meie tarmukas tütar ja teenija, lootusetu Armastus ja lustlik Roim, piiksumas uulitsa poris.

ROOPAD

Paremat kätt suvine päikesetõus, äratamas lehti ja aure ja sahinaid ses pargikurmus, ja mäerinnakud vasemal kätkevas oma violetses varjus tuhandet väledat roobast kastemärjal teel. Imepärane rongkäik. Tõepoolest: vankrid, täis kullatud puust loomi, maste ja kirjusid lõuendeid, galopeerimas viie tähnilise tsirkusehobusega, ja nende kõige ettearvamatute elukate seljas istuvad lapsed ja mehed; — viis sõidukit, rehvitud purjedega, üleni lippudega ehitud ja kirendavad nagu tõllad, kas vanasti või muinasjuttudes, täis linnataguse pastoraali puhuks ülesmukitud lapsi. — Koguni puusärkidest nende ööbaldahiinide all kerkimas eebenipuust kübarasuled, kihutamas traavi suured mustad ja sinised märad.

LINNAD

Oi neid linnu! Oi seda rahvast, kelle jaoks kerkisid unistusplatood, need Alleghenyd ja Liibanonid! Alpi majakesed, puust ja kristallist, liiguvad mööda nähtamatuid rööpaid ja plokke. Vanad kraatrid, tuld täis, mõuravad meloodiliselt, ääre peal kolosse ja vaskseid palme. Ka-

nalitel, rippumas nende majakeste taga, kaiguvad armastuse pillerkaarid. Kõrdes kisendamas kellamängujaht. Hiiglaslikud lauljad, seljas rõivad ja kuninglikud lipud, mis hiilgavad nagu valgus mäetippudel, jooksevad karjakaupa kokku. Kuristikevahelistel platvormidel kuulutavad Rolandite sarved nende vaprust. Sügavike kohal kulgevatel purretel ja kõrtsikatustel ehib taevane lõõm mastid lipuehteisse. Kõrgustikuniitudele, kus kesk laviine tiirlevad ingellikud kentauritarid, langeb apoteoosidevaring. Ülalpool kõige kõrgemaid mäeharju on meri, mille paneb möllama Veenuse igavene sünd, täis laulukoorida laevastikke ja pärlite ja kallite merikarpide lärmi, — meri, mis mõnikord tumeneb, heites surnud helke. Mäenõlvakutel mähisevad küpsed põllud, täis õisi, suuri nagu meie sõjariistad ja karikad. Mägiojadest kerkivad punaruugetes, piimvalgetes hamedes Mabide rongkäigud. Kõrgemal hirved, jalad koses ja põldmarjades, võtmas Diana rinda. Äärelinnade bakhandid nuutsuvad ja kuu ulub ja põleb. Veenus astub sisse seppade ja erakute koobastesse. Piiramistornide rühmad leelotavad rahvaste ideid. Luistest lossidest kostab tundmatut muusikat. Kõik legendid lähevad liikvele ja alevitesse tormavad põldrad. Metslased ööpeol tantsivad kogu aeg. Ja kell üks astusin ma ühel Bagdadi puisteel rahvavoolu sekka, kus lauldi uue töö rõõmust, pea kohal lämbe briis, tiirutamas ühel kohal, pääsemata mööda mägede viirastustest, — seal, mägedes saadaksegi kokku.

Mis headest kätest, mis kaunilt tunnilt pärineb see vald, kust tulevad kõik mu uned ja iga mu pisimgi liigutus?

LINNAD

Ametlik akropol, üle mõistuse kõige suurelisemagi uusaja barbaarsuse jaoks. Võimatu kirjeldada matti päeva, mille loob muutumatult hall taevas, müüri ladude ülevõimukas hiilgus ja maamulla igilumi. Siin on korratud kõiki klassikalisi arhitektuuriimesid, kuid järgides maitset, mis lubab ainult hiigelsuuri mõõtmeid. Satun nägema maalinäitusi ruumides, mis on kakskümmend korda suuremad kui Hampton Court Palace. Missugused maalid! Üks norra Nebukadnetsar on andnud korralduse ministriumitreppide ehitamiseks; juba üksi ametnikud, keda nägin, olid suursugusemad kui [], ning silmates kolosside järelevaatajaid ja ehitustööde juhatajaid, hakkasin värisema. Paigutades ehitised ümber kinniste väljakute, hoovide ja terrasside, on lahti saadud voorimeestest. Pargid jäljendavad puutumata loodust viimistletud peene aiakunsti varal. Ülemises linnajaos on seletamatuid osi: üks mereväin, millel ei näe laevu, ja selle sinisetähnilisse vette sirutuvad kaid, täis laotud hiiglaslikke küünlajalgu. Üks lühike sild viib salakäiguni otse pühade reliikviate kabeli kupli all. Kupliks on kunstipärane terrassõrestik läbimõõduga umbes viisteist tuhat jalga.

Mõnest punktist nende vaskpurrete, platvormide, turuhooneid ja sambaid ääristavate treppide võisin põgusalt hinnata selle linna sügavust! See on ilmaime, mida ma ei suuda seletada: millistel tasapindadel peavad küll paiknema teised linnajaod akropoli all ja kohal? Meie ajast tulnud võõral on seda võimatu taibata. Kogu kaubanduskvartal on amfiteater ühessamas stiilis, võlvid galeriidega. Poekesi pole näha, aga lumi kiviteedel on ära tallatud; üksikud rahajõmmid, harvad nagu jalutajad pühapäevahommikuses Londonis, on võtnud suuna teemantomnibussi poole. Mõned punasest sametist diivanid: serveeritakse polaarialade jookke, mille hind kõigub kaheksasajast kuni kaheksa tuhande ruupiani. Tulnud mõttele otsida siin mõnd päris teatrit, vastan endale, et kindlasti mängitakse neis poekestes maha küllalt süngeid draamasid. Arutan, et kuskil peab olema politsei. Kehtiv seadus on aga kindlasti sedavõrd harjumatu, et loobun mõttest saada mingit ettekujutust siinsetest mafioosodest.

Agul on valgusküllane ja elegantne nagu Pariisi kesklinnatänav. Demokraatiat on siin mõnisada hinge. Ka siin ei järgne tänavad korralikult üksteisele; kummalisel kombel eksib alev maaümbrusse, «krahvkonda», mis täidab selle põlise õhtumaa metsade ja imetlusväärsete istandustega, kus metsikud aadlimehed kütivad oma kroonikaid valguse käes, mis on loodud.

ARVO VALTON

FOTOTUNDLIKKUS

Paide inimesed Jaanus ja Ülle tulid suurest kirikust välja. Meeltes kumises võõrkeelne missa ning oreli tungivad hüüatused. Uudistajate silm oli libisenud mööda võlviroiet põhjatusse kõrgusesse ning selle tipus kohanud Teda Ennast. Tõenäoliselt ta saatis eesti abielupaari ukseni, avanev avarus laskis ta pühakotta tagasi oma põhilisemate toimetuste juurde.

Õues sadas vihma.

«Ootame siin kaare all, ehk läheb üle,» pani Ülle ette.

Külgmistest portaalidest saalis rahvast, suur peauks oli kinni. Portaali võimsa kaare all kõssitas teisigi varjuotsijaid.

Eestlased pressisid end rahva hulka ning leidsid, et ka sealt on mõnus vaadata Pariisi tegelikkust.

Vihma tõttu oli see tegelikkus võrdlemisi kitsi. Muidu seisis kiriku-esisel platsil alailma tuhat inimest ning sooritas oma turistlikku talitust, täna trotsis vaid mõni üksik vihmavarjuomanik loodust. Vihm oli oota-

matult lõikunud päikeselisse nädalasse ning vaid eriliselt ettevaatlikud kandsid kaasas temavastast varustust.

Valang aga hakkas vähehaaval vaibuma ning läks üle järeltibutuseks. Enamik rahvast lahkus võlvi alt. Jaanus uuris pühakute meeskonda portaalikaartel. Ta avastas sealt enda jaoks mõndagi, aga veel enam jäi avastamata, sest ta eelteadmised jäid napiks. Miks oli ühel pikaks venitatud kivimehel mõök peos, miks teisel kirjarull, miks pidid auväärased jalatallad toetuma kavala lõustaga lihtrahva seljale? Hoopis arusaadavam oli too varblane, kes hüples kivist raamatul ja säutsus nagu kõri võttis. Näis, et kogu ta kasin energia kulus valeteabeks; see raamat kuulub minule, ärgu ükski teine varblane sellele oma jalga toogu.

Turistid nii sallimatud polnud, nad lubasid kellel tahes omale jala peale astuda.

Võlvialune oli niisiis tühjaks valgunud, ootajad kärsitusse melusse kadunud. Nemad kahekesi olidki jäänud. Jaanus vaatles skulptuure ja Ülle ei kiirustanud teda tagant. Siis astus portaali ette must mees ning pildistas. Kindlasti huvitasid teda mitu sajandit seisnud kivimehed, mitte heledapäiste põhjamaalaste paar, kes koos varblasega jäid aafrikalase pildile.

See kestis silmapilgu, igapäevane unustus viis nad lahku. Eestlased tallasid Pariisi vanu tänavakive omapäi, tunnetasid jalgadega maailmalinna suurust, mustanahaline aga läks oma asju ajama, oli ta turist või hankis oma kodumaale teateid ülbest Euroopast.

Mõne aja pärast said eestlastele Pariisi-päevad otsa ja nad sõitsid keerulisi teid pidi kodulinna Paidesse, silitasid lapsi, näitasid odavast poest ostetud asju, kütsid eneses üles vaimustust, kui kõnelesid üllast ja patusest Pariisist, ega meenutanud seda, kuidas nende jalad olid lõõnud tuld, kui läbisid vahemaid Bastille paarist järelejäänud müürikivist väikese vallutaja triumfikaareni. Bussipiletid olid kallid ja linna sai tõeliselt tunda, kui käisid jala. Muistsed mehed olid suuri kiviplukke ladunud müüriks, neid vaadates oli Jaanus mõelnud kaugele eelkäijatele ning võinuks puidusele ehitustööle naastes mõelda ka oma kätetöö igavikulisusele, aga eriti ei mõelnud. Ülle soovitas naituttavatel samuti Pariisis ära käia, et teiste kadedusraasukeste toel oma äravalitust paremini tunnetada.

Reisist oli möödunud napp kuu, kui Jaanus ja Ülle vaatasid ühel õhtul teineteisele kummalise pilguga otsa ning pärast pikemat kõhklust küsis mees:

«Kas sa tunned midagi?»

«Tahtsin just sinu käest seda küsida,» tunnistas naine.

Vahepeal tuleks kõnelda sellest, mis oli eestlastest abielupaarile teadmata, mida nad vaid fantaasiat perutama lastes võinuksid aimata.

Must mees Combo oli Pariisis teinud mitmeid teisigi pilte ning need kalli prantsuse raha eest lasknud ära ilmutada. Pildid pandi kirevasse ümbrikusse, Combo torkas need oma reisikotti ning viis kodumaale sõi-

tes kaasa. Pärast matka tsivilisatsiooni seitsmendasse lastetuppa oli Combol kohe palju tegemist oma kirjakontoris, Prantsusmaa kunagisest kolooniast polnud reisirid ühendusniite säilitanud emamaale midagi ebatavalist ja nii ei tulnud klantsivaid värvipilte näidata ei töökaaslastele ega kodustele, kuivõrd viimased olid sõitnud sugulaste juurde niiõelda džunglisse. Seal pidid algama kohalikud pidustused ning Combo kiirustas tööasju korraldama, et jõuda pühade haripunktil oma suguharu juurde.

Seal võttiski ta esimest korda Pariisis tehtud pildid välja ning jutustas oma reisirid. Sealhulgas ka Pariisi Jumalaema kirikust, mille portaalidel seisvad kujud polnud suuremad aafriklaste omadest, küll aga teistmoodi viimistletud ning nende pikaajalise seisamise mõte oli teistsugune kui kohalikel jumalatel, keda sai kiiremini valmistada ning vajaduse korral ka kiiremini hävitada.

Tehismaailmadest vähem rikutud looduslapsed tundsid elavat huvi piltidele juhuslikult jäänud inimeste vastu. Nad küsisid Combolt nende nimesid ning linnamehelt nõudis kannatlikkust seletamine, et Pariisis on väga palju inimesi ning nende nimesid pole kombeks küsida muidu kui tutvustamisel ja ka siis kipuvad need minema meelest.

Mitmepäevased pidustused kulgesid omasoodu ning ühel õhtul otsustas külavanem uuendada järjekorras olevat rituaali. Ohvritalitusel soovitas ta sooritada sümbolise ärasöömise. Selleks valis ta Combo piltidest välja just selle, millel seisid heledapäised, pisut tüsedusele kalduvad Ülle ja Jaanus.

Ajaloolise õigluse nimel peab tähendama, et ei selles ega üheski teises suguharus polnud ealeski harrastatud inimsöömist. Jutte sellistest asjadest tekitasid Euroopa kunagiste reisimeeste hirm ja pahahtlikkus. Nagu kõikjal rumala inimsoo hulgas peeti siin mäletamise aegadest saadik sõdu, tapeti vähema või suurema julmusega oma vastaseid, ammutati kujutlustest jõudu ja julgust. Läti Hendrik kirjutab ka muistsete eestlaste kohta, kuidas nad preestri südant söönud. Küllap tehti samasuguseid asju mujalgi maailmas, toideti merekoletisi kaunite kreeklanadega või veristati süütuid noormehi indiaani jumalate altaril.

Ka Combo sugulaste muistne tava nõudis jumalate lepitamist ja ammuste vastaste hävitamist, kes tänaseks muudesse tsivilisatsioonis rännanud või muidu otsa saanud. Seda tehti tantsude saatel ning selles oli küllap rohkem lõbu kui ähvardust. Kombed on kombed, neid tuli täita. Metsarahva meeltesse oli imbunud teadmine, et mõnegi nende häda on põhjustanud maale tunginud või kaugelt manipuleeriv valge mees. Seepärast polnud Jaanuse ja Ülle niiõelda programmi võtmises midagi iseäralikku.

Nood aga seal kauges Paides vaatasid teineteisele imeliku näoga otsa ning tajusid iseäralikku kõdi mitmel pool oma ajalikus ihus. Aga nende igavene hing ei tundnud kummalisel kombel sellest vähimatki ebamugavust.

HALL LÕUEND

Kui Modela hing sai taas maapealse loa, tuli ta loomulikult Pariisi, liikus paikades, mida aeg oli paraku muutnud, ning lõpuks sisenes Care d'Orsayse.

Paljud — kui pääsesid — külastasid kohti, millest olid eluaeg unistanud ja mis olid jäänud kättesaamatuks. Üks Stehvani-nimeline käis kogu Maakera läbi, iga kord uutes paikades, naastes oli elevil ja mitmevärviline. Imestati, kuidas ta ei väsi, milleks talle seda kõike tarvis siin rahupaigas. Keegi teadis rääkida, et Stehvan elanud igavas provintsilinnas, teeninud leiba väikese asutuse raamatupidajana ning tema harrastuseks olnud kollektsioneerida maakaarte.

Aga arvata võis, et vaikijate enamik käis oma vanades kohtades, külastas sugulasi, kodutalu, kel see alles, surnuaeda, külakooli, taastas kunagisi looduselamusi. Sellest ei räägitud, hingekestel oli oma intiimelu, ei seal hoolitud pidudest või poliitilistest kihutuskõnedest.

Modela tuli otselennul Pariisi, tiirutas Invaliidide Templi kohal, kõõritas põlastavalt rauast monstrumi poole, mida nimetati Eiffeli torniks, ning maandus Montmartre'i mäe peal oma kunagise kohviku ees pisikesel platsil. Küllap meeldis talle ikka ja jälle tõdeda, kuidas kaob maailma hiilgus roostesse põrmu, kuidas kõle elekter asendab sooja petroolilaternat, kuidas inimnaeratused virilduvad, kuidas härrade elegantsusest pole enam varjugi jäänud. Kord jagus viisakust ka Modela-taolistele, nüüd ei pingutata isegi kõrgilma valitud daamide pärast. Oli veel püstirikkaid, kuid kas oli enam tõelist kõrgilma, Modela kahtles selles tõsiselt.

Veel võis kohata noori püüdlikke mehi, kes istusid uulitsal lauakese ääres, kohvitass ees, ning uurisid keeruliste valemitega raamatuid. Leidus tehnikahulle, kes panid rongid liikuma lennuki kiirusel või reostasid oma iidset linna toruarhitektuuriga. Nagu torni kõrval nüüd see teine koletis, Pompidou keskuseks nimetatu, vaeste kesine rõõm.

Inimesi oli maailma siginenud liiga palju, hingeaine oli lahjemaks muutunud, näod mornimaks. Hea dekadentlik kergemeel oli väsinud märatsevasse muusikasse. «Oh ajad, oh kombed!» oli hüütud minevikus ja hüütakse ka tulevikus. Siivsad koduperenaised ajasid oma meestega just sedasama äri, mida nemad asutustes ja tänavatel. Kõik tahtsid müüa seda, mida loodus neile muidu andnud. Äri asendas kunsti. Rohkem oli nüüd ehk iseseisvaid naisi, vähemasti nad kuulutasid endid väljakutsuvamalt. Leidus sõjakaid naisõiguslasi, keda püüti naeruvääristada. Noorelt tehti valik. Modela järeltulijad jagasid rõõmuraasukesti paljudele. Kes klammerdus väärrika mehe külge, see teenis oma ihuga rohkem kui päev päeva kõrval vaeva nägev prostituut. Elu jäi oma ürgsuses enamasti samaks.

Modela kohvik polnud enam see, mis ta oli olnud sada aastat tagasi. Siingi püüti teenida läinud aegade pealt. Joogimajadele anti suur-

meeste nimesid; kohvipoo de reklaamiti selle järgi, mis seal olnud, kes kunagi sees käinud. Isegi Modela ja ta kundede vaimud, mis lehvisid lae all, püüti pöörata äriks. Aga see kõik ei toonud tõelust tagasi.

Äri oli õitsenud ka endistel aegadel ning alati oli selles annus alatust. Aga Modelale näis, et praegune küünilisus oli hullem toonasest.

Ta püüdis meenutada punaseid laternaid, mis meelitasid ligi himukaid, tantse ja ohkeid, pudedate kämmalde pitsitust, sisemusse purskuvat seemet, väsinud münte, mille eest anti haugata krõbedaid saiu, nautida süljenäärmete agarust, tajuda nälja taandumist kõhtu täitvate ainete ees. Niiske läikega silmade raugust, iharaid pilke, tuliseid välke taevastest koobastest sai ju taastada jahendavaks meenutuseks, ent ammuse erutuse varjumängude tajumiseks ei tarvitsenud tingimata tulla valge kirikuga mäele, mis kihas igavlejate hulgast.

Praegune kohvik jäägu praeguste tüdrukute mällu ihaldusväärseks, Modelale oli tõelisem temaaegne.

Sealtilmast käima lastu viimaseks sihiks oli üks teine koht. Ta tee kulges Seine'i kaldapealsele kunagisse raudteejaama, mille väljendusriikas nõgi oli kasitud, terastalad üle kullatud, suur ruumiõõnsus kunstimuuseumiks kasutatud.

Modela lendas nurgeliste võlvide alla. Ülal olid toad ja koridorid, kuhu üles seatud tema-aegsete meeste taiesed, nende ärevate pingutuste vili, juhusliku peopuutega voolitud kujud, kirgliku pintsliga tikitud maalid.

Ja seal ühes vahekäigus oli pilt, millel kujutatud teda. Jäädvustatud viletsale hallikaspruunile lapitud lõuendile, lahja ning lohaka värviga igavikuliseks ülendatud, siivutus poosis, väljakutsuvaks tardunud, maitsetult mingitud jultumuse kehastus, meestest liialt tarvitatud, häbematuslega end kaitsnud, keegi Modela, kelle tõelist nime kas kusa-gil teatigi.

Selle odavana mõjuva, ent geniaalseks peetava pildi oli maalinud ülikutest võrsunud äbarik, võimas oma andes ja isases innas, elu põhjani ammutanud, üksilduse vaevades tigestunud kunstnik, kelle taieseid tookord isegi nende üle irvitamiseks välja ei pandud ja kelle juhuslikkegi plätserdusi hilisemas ärikiimaluses muinasjutuliste hindadega müüdi. Toulouse-Lautrec oli tema uhke aadlinimi, ta liikus Pariisi pordupaikades ja Modela-taolised naised ületasid kergesti vastumeelsuse tema keha iseärasuste suhtes ning nautisid vägevat melhikkust ka vaevatasu saamata.

Kui Modela helesinises ääretuses puhastunud hing silmas oma kunagist füüsis, imetlemata, nautimata, kogu selle kunstilises inetuses, siis valdas teda kummaline soov täiuslikuks saada. Kas oli selleks tarvis midagi parandada, ümber kujundada oma kunagist elu, mis toona tundus ainuvõimalikuna, seda ta nagu ei osanudki öelda. Soov ümber muuta olnud elu, mis tegelikkuses võimatu, näis kunsti mõjul saavat võimalikuks. Otseku saaks tema, kehatu, nüüd elada uuesti maapealset olekut, olla süütu lamburneiu rohetaval nurmel, malbe

pitsides preili pisikodanlikus ärklitoas, truu naine ärimuredesse kurrutuvale isandale, kaagutav pereema lapsukeste väele, kes järjepanu sünnivad ja määratsevatesse haigustesse kaovad, püüdlük pesunaine, aiaharija, kõrdikeetja, mitte lehkava ihuga elatist teeniv lõbunaine, määrdunud kätest käperdatud tarbekaup.

Kitsas käigus seinale riputatud suure lõuendi ees seisid neli mustast plastikust punutud tooli. Hingele polnud neid tarvis, aga tasapinnaline keha tollelt maalilt tegi Modela raskeks ning ta tundis end laskuvat istmele. Seal ta nüüd lõsutas ning tundis jätkuvat õndsust. Vaatas ja vaatas oma vaimupilguga kuju, mis seisis, jalad laiaili, keha ette kummardunud, härrad ümberringi tema siivutust nautimas, järgnevaid võimalusi ihalemas. Oli inetu küll ta seal pildil. Aga, kurat võtku, armas ka. Isegi nüüd, aegade tagant, ei tahtnud Modela hing enesele teistsugust keha.

Pika istumise peale jõudis maa peale käima lastud hing otse vastupidise ja nii kosutava järelduseni: ei, ta oli õiget elu elanud. Just niisugust, nagu talle sobis. Ta oli ju kord õnnelikult naernud, oli ju! Vaevad on ununenud, aga too naer helises veel.

KUUPLUS

Maailm oli Osvaldi jaoks lagunenu kuupideks. Kuidas ta igatses ümarate pindade järele, mida teadis looduses küllalt leiduvat, aga tema ei sattunud enam ühelegi!

Asjad asjadeks, aga kuubistuma kippus ka Osvaldi teadvus. Tema taevane armastatu jumalanna Idarte seisis seal kollaka kuubina. Nii-sama temast kord sigitatud poeg Frederic, kes elas nüüd kauges ja ajuti ähvardavas Lõuna-Ameerikas.

Selgete kuupidena seisid reas matemaatilised valemid, mille esitamisega üliõpilastele Osvald teenis oma kuubikujulist leiba. Valemitest oligi kõik alanud, kinnitas Osvald enesele aeg-ajalt.

Kui ta sundis end külastama Louvre'it, et uurida renessansimeistrite ümaranäolisi madonnasid, siis nägi ta nende asemel kuupidest kokkulaotud mehhanisme, mis võinuksid kuidagiviisi koos toimida, kui oleksid pildi pealt pääsenud. Kunst oli salakaval. Osvald tundis maailmale oma kuubistunud kujutusi pakkunud kunstnikke, tema ise ei tahtnud suurendada primitiivsuse-jüngerite ordut. Ta ütles kui õhtupalvet, et kõik asjad maailmas ei ole kokkulaotavad kuupidest, ning lootis vastutasuks ümmargusi unenägusid.

Võib-olla need sellised olidki, aga ärkamise hetkeks ei mäletanud Osvald ühtegi. Vahest nad siiski olid, sest kust mujalt võis pärineda tema igatsus.

Ühel päeval kohtas Osvald naist, kes pani ta südame võbelema. Miks selline füsioloogiline asi temaga juhtus, polnud teadaolevate vale-

mittega seletatav. Võib-olla mängis siin oma osa magnetorm, biorütmide kriitiline sõlm või mõni ilmastikunähtus.

Mõistagi koosnes ka naine kuupidest, polnud parata. Aga võimalik, et kuupide sees oli peidus ka midagi ümmargust, sest ta ilmutas südant ja mõistust. Kui Osvald ütles talle kohe tutvumisel:

«Mulle näib, et teie kuubid on väga osavasti kokku sobitatud,» vastas naine:

«Vaadake peeglissel!»

Osvald oli sellest hoidunud, säilitanud viimse pelgupaiga oma kujutlusele. Naise juhatuse peale ta seda nüüd lõpuks tegi ning veendus, et ka tema pole midagi muud kui risti-rästi asetatud kuubid.

Karikas tuli põhjani juua. Jäi lootus, et tõus algab siis, kui pole enam kuhugi langeda.

«Kõik on ju hästi,» lohutas naine. «Võib-olla me sobime.»

Osvald silitas naist ning veristas oma peopesa vastu kuupide täisnurki.

«Algus on raske, aga varume kannatust, proovime ikka ja jälle,» näitas naine oma tarkust.

«Minu nimi on Olga,» lisis ta. «Vahest on teil seda huvitav teada.»

Midagi huvitavat selles iseenesest polnud. Vahest ehk see, et mõlema nimed algasid ümmarguse O-ga, kuigi Osvald joonistas neid ammu juba kuubilistena. Algustähtedest algasid ennevanasti pikad romaanid, miks mitte kandiliste inimeste kannatuste vaibumine.

Osvald ja Olga sobitasid oma kuupe kokku. Mõni oli suurem, mõni väiksem, mõni teist värvitooni. Olga oli see, kes ei jätnud jonni ning leidis lõpuks üles kuubid, mis täiesti kattusid kõigilt oma parameetritelt.

«Need võivad olla koos, heita ühte, sulada teineteiseks,» leidis ta öelda.

Mõne Osvaldi kuubi kohta ütles ta:

«Kas sa ei saaks seda pisut paisutada, siis mahub see täpselt minu sisse ära.»

Ja ennäe, kui Olga teda aitas, see tõepoolest õnnestus. Oli see tõeliselt nii või ainult näis, aga Osvaldi kuubikujuline osa muutis oma kuju, suurust ja värvi ning sobis täpselt Olga oma sisse, mis ehk samuti oma mõõtmetes mehele vastu tuli.

Kuubid, mis sobisid, võis kõrvale panna, teistega tuli edasi töötada.

Appi sai võtta usu ja joonistamisoskuse, armastuse ja matemaatika, muusika ja anatoomia. Kuupides nirises vereseerum, liha mängis looduse lihtsustatud vormides.

Olga ja Osvald olid Jumalale tänulikud oma kuupide eest, kuid lepingus Kõigevägevamaga oli ette nähtud enesetäiustamine, paremaks saamine, mis võis tähendada näiteks ümaraid vorme.

Olga ütles:

«Ma armastan sind, sest ma olen sinuga palju vaeva näinud.»

Osvald õppis headust ning vastas:

«Mind ei saa armastada kui ideaali, ma olen kaugel täiusest, kuid tundub, et minus midagi on ja sina oled osa sellest avastanud.»

Olga hindas Osvaldi leplikkust ega tahtnud muuta oma ümmargust nime kandilise vastu. Nad pingutasid edasi. Kui üks väsis ja oli tujutu, siis võttis ühiselu koorma enda peale teine. Tähtis oli ära tunda langu- sed ja tõusud ning nendeks aegsasti valmistuda.

Olga polnud liiga uudishimulik ega uurinud, kas ka Osvald teda armastab, esialgu piisas talle veel oma tundest. Oli ju Osvaldil Idarte, kelle suhtes maine naine ei tohtinud armukade olla. Pealegi polnud mees kogu teadaolevast arsenalist üles leidnud armastuse matemaati- list valemit, milline asjaolu segas analüüsi alustamast ning võis koguni tähendada, et sellenimelist asja pole üldse olemas.

Osvald mõtles: metsikud ja ammu korratud tõed võivad tihti osutada töökindlamaks kui hästi läbisõelatud teadus.

Ühel hommikul pärast sobivate kuupide ühist imetlemist ja higistamist vähem sobivate kallal silitas Osvald oma armistunud käega taas Olga keha ja talle näis, et nurgad on muutunud ümmargu- semaks. Süda täitus lootusega, et protsess on alanud.

Ta kuulatas vere kohinat oma kuubilistes kaskaadides ning ütles:

«Ka mina vist armastan sind ja taevane Idarte annab meie ühendusele ome õnnistuse.»

Ja ennäe: Olga hakkas nutma ning kõik tema pisarad olid tilgakuju- lised.

Nad surusid oma kandilisused vastamisi ja miski muudkui sulas ja sulas nende vahel.

ANNA AHMATOVA

Vene keelest tõlkinud Doris Kareva

*

Olime puruvaesed, kerjused endi meelest,
aga kui hakkas tulema kaotus kaotuse järel,
nii et pea igast päevast sai mälestamisepäev,
laulma me hakkasime siis
Jumala lõpmatust armust
ja kadunud hiilgusest.

1915

*

Ja tundub — inimhäälel ei kaja
neis paigus enam iial, vaid
tuul läbi kivist aastasaja
lööb vastu musti väravaid.
Ja tundub, selle taeva alla
jäin karistuseks ainsana —
sest esimene tahtsin olla,
kes tõstab surmakarika.

1917

PALVE

Las langeda aastad täis tõbe
mu osaks, las lämbuda rind,
las võetakse laps mult ja sõber
ja loomise jumalik ind —
üks palve vaid põleb mu huulil
kõik aja — ah kui vaid see must
pilv Venemaa kohal lööks tulvil
auhiilguse helendust!

1915

*

Hääl hüüdis mind. Ta ütles: «Tahad,
sa tule siia, vabaks saa,
kõik kõlvatu, kurt jäta maha,
sa jäta maha Venemaa!

Su kätelt vere siis ma peseks
ja musta häbi südamest,
uus nimi varjaks igaveseks
su haavad inimeste eest.»

Ükskõikselt, rahulikult, ruttu
ent kõrvad sulgesin, kuis sain,
et kuuldes vääritumat juttu
ei rüvetaks end uhke vaim.

1917

*

Oh kas ma teadsin siis, kui sisse astus
mu tuppa Muusa, ümber valgusväed,
et igaveseks kivist lüüra vastu
nii liibuvadki minu inimkäed?

Oh kas ma teadsin siis, kui mängust süttis
mus viimse armastuse leeklev laul,
et noorukitest parimal pean nuttes
ma varsti kinni vajutama laud?

Oh kas ma teadsin siis, kui kandsid õlad
suurt saatust, lootust õnne maitsmiseks,
et varsti parastades naer vaid kõlab
mu surmaeelse palve vastuseks.

1925

*

... Ja inimene, kes mu jaoks on nüüd
eikeegi, kuid mu mure ning mu trööst
kes olnud kõige kibedamail aastail,
nüüd uitab, viirastuslik, elu ääremail,
umbtänavail ja tagahoovides
kui hullunu, kui ärapööranu,
suul hundiirve...

Jumal, jumal, jumal!
Mis hirmsat pattu teinud ma su ees!

Jääks halastuski...

1945

VIIMNE TOOST

Et maja maha põles, et
mu elu nurja läks,
et üks on kahe endapett,
joon selle terviseks —
et silmis sul on surmakülm
ja huulil vale võik,
et maailm jõhker on ja julm
ja Jumalal ükskõik.

1934

EERO RULJAND

VAIKUST VÖTE

Kui tundud vene filmirežissöör Vsevolod Pudovkin sisenes Kiievi populaarteaduslike filmide studiosse, nägi ta ühe võttepaviljoni kohal tulikirja «vaikust võte». Kuid arvestades oma üldist tuntuust astus Pudovkin hoogsalt uksest sisse, ja mida ta nägi: nägi, et võetaksegi, kahekümne kahe rublast konjakit ja otse teeklaasist. Nähtu vapustas filmikunsti kiindunud Vsevolodi nii, et ta kaotas kõnevõime. See pole võimalik, see on pühaduse teotamine, mõtles hingepõhjani solvatud režissöör ja tormas stuudiost välja. Vihast pimestatud Vsevolod, tõugeldes mööda tänavaid tormates, jooksis peaaegu vastu trollibussi ja veel nii õnnetult, et viimasel kukkusid sarved traatide küljest lahti. Bussijuht Stepan avas trolli ukseid, kargas tänavale ning hakkas Pudovkinit valimatute sõnadega sõimama. Vsevolod püüdis tekkinud segadust ära kasutada ning märkamatuks bussis lipsata, kuid kahjuks nägi vihane trollijuht ta kavaluse läbi ning haaras tal jalast ja tiris tänavale tagasi. Abitule filmimehele kargas ootamatult appi juhuslikult möödajalutav retsidivist Rodion, kes üritas Stepani pussnoaga visata. Kuna aga Stepan samal hetkel libastus Vsevolodi mahakukkunud prillidel ja kukkus, siis tabas nuga, kurjast saatusest juhitud, sündmuskohale tõttavat piirkonnavalinikku Borislavi, kes samas surnult maha langes. Nüüd tõusis päris paanika; Pudovkin kasutas ära tekkinud märuli ja hiilis tasahilju bussis. Kõigist läbielamistest vintsutatud Vsevolod vajus kummuli üle juhtpuldi ja puhkes kibedasti nutma. Aga võta näpust, samal hetkel sulgusid ka trolli ukseid ja buss sõöstis kohalt. Kõik trollis viibivad reisijad hingasid kergendatult. Kuid pisut hiljem tabas neid pisuke ärevus, mis iga hetkega järjest paisus. Sest selgus, et kogu segaduse tekitanud soliidne härra ei kavatsegi oma asendit muuta ja on ju selge, et sellises poosis ei tule trollijuhtimisest midagi välja. Lõpuks rahva kannatus katkes ning jälle tabas Pudovkinit sõimuvaling. Kuid Vsevolod oli röötsakil rooli kohal ja valas suuri krokodillipisaraid, mõeldes oma raskest saatusest ning unistades saada krokodilliks. Ja nii see tundud filmirežissöör muudkui nuttis ja nuttis, laskmata end häirida salongis toimuvast kärast ega ka vastu kabiiniust prõmmivaist rusikahoopidest. Ja troll muudkui sõitis ja sõitis. Viimaks lendasid linnast üle ilusad rohelised krokodillid, kes kohe tundsid, et õnnetu Vsevolod nende peale mõtleb, ning tõttasid talle appi. Nad pikeerisid pisut ja kaksasid kontakttraadid katki ning troll peatus. Ja just samal hetkel muutus Vsevolod kenaks roheliseks krokodilliks ja hõljus oma kaaslastele järele.

Ei olnud enam tundud vene filmirežissööri Vsevolod Pudovkinit, oli vaid kena roheline krokodill, kes hõljus sinises taevaalotuses.

ÜKS MEES

Kord tuli mu juurde üks mees ja hakkas lugusid rääkima. Kõigepealt rääkis ta mulle ühe loo, mille oli omakorda talle rääkinud üks teine mees. See oli lugu ühest kolmandast mehest, kes olevat üks suur viinanina ja üldse üks logard. Ma kuulasin ta ära ja noogutasin kaasa.

Siis rääkis ta mulle ühe teise loo, mille oli talle üks sõber jutustanud. See oli lugu ühest vanamehest, kes elatas end tühjade pudelite korjamisega. Ma kuulasin sellegi loo ära. Seepeale pajatas ta mulle veel terve hulga lugusid, mida ta oli oma tuttavatelt kuulnud. Need lood olid kõik kas joodikutest või varastest või muudest vägagi kehva iseloomuga tüüpidest. Kui ta oli kõik need lood mulle ära rääkinud, jutustasin minagi talle ühe loo. See oli lugu ühest mehest, kes muud ei teinudki, kui rääkis edasi teistelt kuulnud lugusid. Kui ta oli mu ära kuulanud, vaatas ta mulle tükk aega arusaamatult otsa ja läks järgmisele mehele oma lugusid rääkima.

TÜHI RUUM

Üks musta habemega mees elas suures tühjas ruumis. Kuna ta tundis end seal pisut ebamugavalt, hakkas ta kõiksuguseid asju välja mõtlema, et end asjade keskel hästi tunda. Kõigepealt mõtles ta välja televiisori. Ta vaatas oma uut televiisorit ja tundis end kaunikesti mugavalt. Seejärel mõtles ta välja raadio, siis hakkas ta puudust tundma ajalehest ja mõtleski välja ühe ajalehe, seejärel pesumasina, siis tolmuimeja, siis triikraua ja nii edasi, kuni musta habemega mees arvas kõik vajaliku endal olemas olevat. Kõige lõpuks mõtles habemik endale välja ühe auto. Nüüd tundis musta habemega mees end kõigiti hästi. Ta vaatas oma telerit, luges ajalehte, kuulas raadiot, pesi masinaga pesu ja arvas end seitsmendas taevas olevat.

Aga ühel päeval läks tema pesumasin rikki, triikraud ei läinudki enam soojaks ja üleüldse läksid tema head ja kasulikud asjad lihtsalt katki. Kui mees nüüd oma televiisorit vaatas, kuulis ta, kui hea on tema elu nende asjade keskel, raadio aga rääkis, et võiks elada veel palju paremini, kuid ajalehe joonealusest luges ta ulmelugu musta habemega mehest, kes elas suures tühjas ruumis ning tundis end seal väga hästi.

Kõik see mõjus mehele masendavalt, ta muutus närviliseks. Siis haaras teda lõhkumiskirg. Esmalt lõhkus ta ära oma külmkapi, siis pistis ta põlema oma auto ja nii lõhkus ta ära enamiku oma asjadest. Lõpuks saabusid kohale inimesed, kes viisid musta habemega mehe ära. Nüüd elab musta habemega mees jällegi tühjas ruumis. Mitte küll päris tühjas, sest tal on voodi, öökapp ja hambahari. Ning selles tühjas ruumis mõtleb musta habemega mees jällegi kõiksugu asju välja, et oma elu paremaks muuta, kuid need asjad on nii ebamaised, et meie neist aru ei saa.

ISTUN JA MÖTLEN

Istun ja mötlen, liigutan varbaid ning vahin aknast välja. Kell on palju, peaks magama, aga pea on nagu suuri tükke täis. Kell möödab seinal aega, markeerides oma tiksumisega selle katkematut kulgu ja andes mõista, kui üürrike ning kaduv on meie viibimine selles ajas. Istun ja mötlen, tuba täidab Bachi vaikne ja ülev muusika, millega seguneb magaja vaikne nohin.

Istun ja mötlen. Viskaks kaminasse halge juurde, kuid kahjuks ei ole mul kaminat. Mõtleks midagi, kuid kahjuks pole ühtegi mõtet, on vaid Bach ja tükid mu peas. Need kaks täidavad kõik.

MART KIVASTIK

LEND

Me olime juba poolde märke jõudnud, kui Leena nii ära väsis, et tahtis istuda. Kuigi kirik juba paistis. Ja Harold elas otse kiriku taga vanas majas. Päris korrast ära majas, mis oli otsapidi maadligi vajunud. Imelik, et ta sellises majas elada tahtis. Aga Leena hoidis käega küljest ja vilistas raskelt õhku läbi hammaste. Tal oli selline haigus. Ja ta ei jõudnud emaga võidu ajada. Me istusime siis pingile ja mina proovisin läbi majade Haroldi kodu katust näha, aga ei näinud. Leena soris midagi kotis, võib-olla ta luges Haroldi pirukaid üle. Ta oli juba enne arvanud, et neid pole küllalt, aga tal oli liiga väike pension. Leena rääkis oma rahadest ja nägi juba parem välja, aga ema see ei huvitanud, ja ta segas Leenale vahele. Ma küsisin emalt, kui vanaks Harold saab.

«Kas sul on meeles, mis sa ütleva pidid?» küsis ema.

«Palju õnne sünnipäeva puhul, onu Harold,» ütlesin mina. Ja Leena arvas, et ma peaksin tal veel kätt suruma.

«Mehe moodi,» ütles Leena. Mees olin mina. Tulevane mees. Kui ma muidugi raisku ei lähe. Ema mõnikord arvas, et ma lähen. Aga Leena ei uskunud, ja Julius ega Harold ka mitte. Harold ütles, et ema ei jaga meeste asjadest midagi, sellepärast tal endal ei olegi. Ema ütles, et Harold on juba raisus ja ma ei peaks nii tihti tema juures käima. Ma harjutasin: «Palju õnne, õnne, õnne, palju õnne, Harold.»

«Ära tee tänaval lollusi,» ütles ema, ja Leena ütles kohe, et ma käin jalad sissepoole. «Nagu rääba,» ütles Leena. Me olime juba kiriku kõrval.

See oli suur punane kirik roostes raudväravaga, ja selle taga oli surnuaed ja sealt edasi tuli Haroldi roheline maja. Vanasti ma arvasin, et Harold ise seda tegi, ja küsisin, miks ta maja roheliseks värvis, aga see polnud tema. See oli Vene võim, ütles Harold, ja ma sain aru, et Haroldile see värv ei istunud. Ta oleks vast selle maja ka üle värvunud, aga tal ei olnud nii palju värvi ja aega ning pealegi oli maja selle sama võimu maja. Mis sa sitast ikka värvid, ütles Harold. Ema arvas, et Harold on looder. Ja Julius ka. Julius eriti.

«Kuna me kirikusse läheme?» küsisin mina.

«Mis sa veel ei taha,» ütles ema, kuigi ma küsisin Leenalt, aga Leena väsis kohe väga ära, kui kuulis, mis ema ütles.

«Me läheme ikkagi kirikusse,» ütlesin mina, aga ema sakutas mind kõrvast. Ma hakkasin nutma ja enam edasi ei läinud. Leena andis mulle ühe Haroldi piruka ja see läks käigupealt soolaseks. Kui me ukse taha jõudsim, siis ma seisin korraks ilusti ja ütlesin veel kord: «Palju õnne õnne õnne, onu Harold.»

«Ära vigurda,» ütlesid nad korraga. Ma tahtsin ise kella lasta. See oli viimane aeg, kus ma juba täiesti vabalt nupuni ulatusin, ja ema ütles mulle, juba ammu, et Haroldist kasvan ma kindlasti pikemaks. Ei tea mispärast. Võib-olla seetõttu, et Harold oli looder ja suitsetas.

Till-till, tegi Haroldi kell. Uks läks lahti ja pärast rääkis ema, et ta ei uskunud oma silmi, sest Harold seisis seal, otse meie ees, naeratas ja kandis lipsu ja lumivalget särki.

«Issakenel!» ütles Leena.

«Onu Harold, onu Harold, kui vanaks sa praegu saad?» küsisin mina, aga ta ei saanud enam öelda, sest Leena ja ema küsisid mu käest: «Ometi, Jaanus, missa pidid onule ütlema?»

Mul tuli meelde. Ma surusin mehiselt Haroldi kätt ja ütlesin. Ema andis kingituse ja kaardi ja Leena ütles, et tal on pirukad. Ei teagi, miks see Leena pension nii väike oli. Harold ütles eelmine kord, et see on samade meeste asi, kes maja roheliseks värvisid. N. Vene võim, ütles Harold. Ema ei lubanud nii rääkida, ja kirikusse ka mitte.

Ma viskasin kohe riided ära ja läksin hästi kiiresti Haroldi tuppa. Et ema ei jõuaks öelda. Et ta ei jõuaks käskida, mida ma kõike pean, ja kingad nurka ja sall nagisse, aga ma jõudsin enne ära. See oli Haroldi väike tühi tuba. Isegi väiksem kui minu lastetuba, aga seal ei olnud midagi. Leenal oli väike pension ja Haroldil väike tuba rohelises majas, otse kiriku kõrval. Ei tea, kas Haroldile meeldis kiriku kõrval. Leena arvas, et sellest võiks kasu olla, kui Jumal ise Haroldi elamist näeb. Aga ta arvas, et isegi Jumal ei jaksaks Haroldi vastu. Ja see võis tõsi olla. Ema ei uskunud, et ta olemas võiks olla. See Jumal.

Haroldil oli üks laud keset tuba ja vanaaegne kapp. Veel vanaisa kapp, isegi Leenast vanem ja Harold oli selle üle uhke. Hoolimata

katkisest tapeedist. Ülevalt, otse laest, oli suur tükk lahti. Aga mitte see polnud tähtis. Sest ma olin kindel, et Jumal ei hakkaks iial Haroldit näpuga puutama, kui ta seda näeks, mis Haroldi seinal rippus. Kui ta seda vaid vilksamisi näeks! Sest keset seda seina, kohe vanaisa raamitud pildi kõrval rippus Haroldi läikiv mõök! Tegelikult oli see vanaisa oma, kui ta veel elas, aga ma ei tea, kui ammu see võis olla, vast siis, kui kaunistustega mööblit tehti. Aga see läikis, nii et toas oleks tule ära võinud lasta ja seal poleks karva-võrdki pimedamaks läinud, sest mõök läikis ning Harold viksiks seda iga päev hambapastaga ja pani siis seinale tagasi. Kuigi sel mõõgal oli üksainus roostes koht, otse soones, ja ma olin ka Haroldilt küsinud, aga ta arvas, et las see rooste seal soones olla, et see on mälestuseks. Ma küsisin, kas vanaisa ratsutas vihmaga ringi, aga see ei olnud nii. Ja Haroldi nägu läks korruga mornilt uhkeks, ja siis ta ütles: «See on venelaste veril!»

Uhh! Kui see mulle nüüd meelde tuli. Ma ronisin diivanile ja uurisin vanaisa nägu. Halli habemega ja ohvitseri mundris. Issand, kui palju ta neid võis tappa! Vahest mitte väga palju. Aga muidu oli Haroldi sein lage. Harold arvas, et on vähe asju, millest aus inimene praegusel ajal saab hoolida. Ta ütles, et ei olegi õieti midagi.

Siis tuli Leena sisse. Viimasel ajal oli ta väga küürus. Sest tal oli selline haigus. Ta arvas, et see on Jumala teha. Kuradi Jumal! Harold arvas, et kui Jumal on, siis on ta venelastega kambas või läbinisti loll. Aga tõenäoliselt teda üldsegi ei ole. Ja ema tuli ka koos Leena pirukatega. Ma võtsin kohe ühe ära. Ema lubas morssi tuua. Ja me istusime kenasti ning Harold tõi köögist tabureti ja ütles, et kui Julius veel tuleb, siis rohkem toole ei ole. Ega Haroldi sünnipäeval ei söödud eriti. Ainult kui Leena või ema tegi. Sest Harold ei käinud eriti tööl. Ja tal oli vähem raha kui kas või Leenal, kuigi Leenal oli vaid pension. Kui veel kunagi enne Vene võimu oli teda küll, aga ta vist sai vahepeal otsa, Leena raha.

«Lööme siis kokku ka, Harold,» ütlesin mina, aga ema ütles, et see ei ole laste jutt.

«Kussa need lollused võtad?» küsis ema. «Vähe sellest, et vanaisa jõi, vähe veel sellest.» Kui vanaisa enam ohvitser ei olnud, siis hakkas ta jooma. Aga Harold ütles, et see polnud tema süü ja et ta nii väga palju ei joonudki. Ma sõin mitu pirukat ja salatit, Harold tegi kogu aeg suitsu. Ma ei usu, et Leenal muidu oleks nii rõõmus nägu. Aga ta sai nüüd istuda. Selle Jumala kiuste, kes ta selja haigeks tegi.

«Kust sa lipsu said?» küsis ema Haroldilt.

«Mul on kohe hea meel,» ütles Leena.

«Mis juhtunud on?» küsis ema uuesti. Ta nuusutas Haroldit, aga ei olnud vist mingit lõhna. Tegelikult oli see imelik. Sest Haroldi kapis lipsu ei olnud. Varem. Mul olid kõik Haroldi asjad peas. Neid oli õige vähe. See võis ema küll murelikuks teha. Ema arvas, et

Harold ei ela nii, nagu peaks. Kui ma suureks kasvaksin, kunagi, siis peaksin ma alati meelde tuletama, kuidas Harold tegi. Ja tegema siis just vastupidi. Ema arvas, et siis saab must tõeline mees. Ema unistaski sellest, et minust saaks tõeline mees.

«Aga parem sööme ja joome, või mis siis tähtis on?» küsis Harold. Just nagu emalt või siis meilt mõlemalt, kuigi ta vast oleks hoopis Juliusega rääkinud. «Minul on nüüd lips, voh, muud ei midagi. Leena, Leena, kohe tuleb Julius ja sööb need pirukad ära, aga mina ei taha.»

«Issand, Issand,» ütles Leena. Ja ta vaatas Haroldi halli lage ja ema oleks äärepealt sedasama öelnud.

«Sa oled juba vana inimene,» ütles ema.

«Kui vana sa oled, Harold?»

Ema ei lasknud mul seda küsida. Ema oleks mu üldse parema meelega koju jätnud, kuigi ma ulatusin juba mõnda aega täiesti vabalt Haroldi kellani.

«Nüüd tuleb Julius ka veel,» ütles Leena.

«Mis tähendab veel?» küsis Harold. Ega ta ei rääkinud inetusi. Aga emale ei meeldinud, et Harold raadiot kruttis.

«Mis sa nüüd ikka vihastad,» ütles Leena. Ma arvan, et ta oli juba jõudnud Jumala appi kutsuda. Tal oli igatahes lähedalt tulla, kui ta ikka tõesti selles punases kirikus elas, aga Leena uskus seda raudselt.

«Ma ei saa saksa jaama kätte,» ütles Harold. Ema tõstis salatit. Viha ajab kõhu tühjaks. Leena niikuinii ei söönud midagi. Kuidas ta üldse võis seda Jumalat uskuda, kes talle nii väikest pensioni maksis.

«Kui palju sa pensioni saad, Leena?» küsisin mina, aga siis helises kell, ja Julius vist oli veel enne kella sisse tulnud. Leena arvas, et tal pole kombeid.

«Mürts käib!» ütles Julius.

«Mürts, mürts, mürts, mürts!» Ema tahtis mind sakutada, aga ma hüppasin kõrvale. Harold oli jaama kätte saanud. Ma ütlesin, et Julius edasi tuleks: «Astu sisse, onu Julius, mürts juba käib! Mürts, mürts, mürts.»

«Donnerwetter,» ütles Harold.

Leena ütles Issand. «Selle mõõga, poiss, saad sa kunagi endale,» ütles Harold. Harold, onu Harold oli mu parim sõber. Ema arvas, et ma peaksin ütlema onu. Onu Harold, onu Julius, mürts-mürts käib.

Harold surus kõrva vastu raadiot, ja ma tean küll, mille pärast. Sest venelased segasid.

«Kas segavad ka või?» küsisin mina.

«Harold on lapsele lollusi õpetanud. Kui ta ise tahab vangi minna, siis mingi. Mis minul sellega, aga tahab poissi vangi saata.» Ema kaelal olid mõned punased plekid.

«Ära sa kõike usu, mis onu Harold räägib,» ütles Leena. Leena

proovis tavaliselt sama asja rääkida, mis ema. Aga ta ütles seda oma sõnadega ümber. Leena oli nüüd uued hambad saanud. Muidu käisid tal huuled lats-lats rulli.

«Näita hambaid, Leena.» Ma palusin küll, aga miski ei aidanud. Julius jõi vahepeal sellest karahvinist, mida mulle ei lubatud. Isegi nuusutada mitte.

«Uhh!» ütles Julius. Julius nägi üsna veidikene vanaisa moodi välja. Venelaste veri. See mõök pidi aina veres ujuma, et ta sealt roostes oli. Leena kuulas ka salaja raadiot, kuigi ema muretses alati selle pärast, et seinad läbi kostavad.

«Kuidas su naine elab?» küsis ema Juliusest.

Vanasti oli Haroldil ka naine. Aga temast ei olnud isegi pilti järele jäänud. Minust oli Haroldil mitu tükki. Leena ütles, et kes siis sellisega elada jõuab. Vist oli ka selles asi, et Harold ei käinud tööl eriti.

«Suurepäraselt,» ütles Julius.

«Tjaah!» Leena tegi imelikku nägu. Nagu ei olekski enam haigust kallal.

«Kuulsite või ah, kuulsid, Leena,» hõikas Harold.

Tegelikult ei kahelnudki ma selles, et see mõök ükskord minule saab, minu suure ja valge maja seinale, ja ema võib seda vaadata, kui tahab. Aga ma ei arvanud, et tahaks. Emal olid muud huvid, rohkem see, mida ei tohi. Mida ei tohi Harold, mida ei tohi Julius ja Leena. Mina ei tohtinud üldse midagi.

«Lats, lats, pidu käib nagu mürts!» Ma tegin selliseid liigutusi, nagu ei oleks hambaid suus.

«Wenn die Soldaten durch die Stadt marschieren. . .»

Harold oli kätte leidnud, mis otsis. Ta kummardus poole peaga, nagu tahaks raadiosse sisse pugeda, see tegi väga ragisevat — segavad, raisk! — häält, aga ometi ei olnud laulus kahtlust, ja ma arvan, et see kostis ka naabritele.

«Öffnen die Mädchen Fenster und die Türen, ai warum ai darum.»

Ema oli näost punane. Emal oli selline nägu, justkui oleks tulnud lastevanemate koosolekule minna või hoopis juba pärast koosolekut ja tema hääl kohe päris kähises: «Kas sa jätab, Harold, hull, tahad, et me kõik vangi läheme!» Harold ja Julius olid päris kõva häälega kaasa laulnud, eriti Harold. Ta seisis keset oma nigelat tuba ja vaatas särava pilguga kusagile äraarvatusse kaugusse ja laulis kogu hingest kaasa. See oli Haroldi hitt.

Ema tormas kohalt püsti ja oli nagu tõeline välk raadionupust kinni — kröks.

Kurb. Harold ei vaadanudki ema poole. Ta vaatas ainult kusagile sinna, kuhu ennegi, ainult tema põsed vajasid aegamisi kortsu ja silmad tõmbusid pilve. Emal istus oma kohale tagasi ja keegi ei öelnud midagi. Julius valas veel karahvinist ja pakkus Haroldile ka: «Noh, sünnipäev ju. . .»

Haroldil aga oli äkki vana mehe nägu, väga vana mehe nägu, habe hall ja silmad pilves.

«Miks?» küsis Harold.

«Sa tahad meid kõiki vangi panna!» ütles ema.

Vist uskus ema, et Jumal on päriselt venelaste poolt, et me kõik vangi läheme, kui keegi teada saab, et Harold selliseid asju laulab ja meie kuulame. Kõigepealt Harold ise, siis Leena, võib-olla Leena jääb haigusega välja, aga Julius kindlasti. Ja siis mina, kui ma suureks kasvan. Ma kasvan sama suureks kui Julius ja saan sama vanaks kui ema, tahan just oma valge maja seinale mõõka riputada, ja siis küsitakse — hei, mis sul seal mõõgal on? Aga see on ju venelaste veril! Ja siis tuleb selle venelase poja poja poja poeg ja seob meil kõigil käed kinni.

Nüüd oli raadio vait ja suud ka. Ei olnud enam söögiisu, emal ega Juliusel. Julius vaatas hoopis maha.

«Nojah,» ohkas Julius.

«Kuidas su naine elab?» küsis Harold.

Aga see ei olnudki vast asja pärast mõeldud. Tegelikult Haroldile ei meeldinud naistest rääkida. Sest tal endal oli see olnud. Kunagi enne mind, kui Harold noor oli. Imelik. Sellest on müidugi võimatu aru saada, aga isegi Leena on noor olnud. Kui Harold on mees ja minu ema on naine, siis ei ole kahtlust, et nad arvavad üksteisest halvasti. Juhul kui nad ei ole õde ja vend.

«Ma sain uue passi kättele!» kilkas Leena.

«Näita!» käskis Julius. Leena kraamis oma vana halli käekoti lagedale ja otsis. Pani prillid ette ja siis võttis välja ja hoidis seda käes nagu sulanud šokolaadi. Passil oli tuliuus kile ja ta oli nii punane ja särav, et mul tuli kade tunne peale. Julius võttis passi endale ja uuris, kuigi Leena ei tahtnud eriti anda.

«Varsti vahetatakse kõigil välja,» ütles Julius. Mina tahtsin ka pilti näha, aga seda sai vaid Leena käest vaadata.

«Sa määrid ära,» arvas Leena. Aga ta keeras siiski väga väriseva käega selle punase kaane lahti ja näitas.

«Vanainimest veel pildistama,» kihistas Leena. Aga tal oli hea meel. Leenal muidu ei olnud uusi asju, olid meie vanad, ja veel kuskilt, aga pass oli tulipunane ja uus. Leena vaatas mulle passist vastu ja tal oli eriliselt püüdlik nägu — linnuke lendab välja — ja mulle tulid meelde need pildid, kus Leena ütles, et see oli tema, aga minuvanune, ja selline natuke õnnelik nägu vaatab onu fotograafide otsa.

«Haarold!» ütles ema.

Aga Harold tegi, nagu ei kuuleks sugugi, nagu tuletaks luuletust meelde või midagi sellist.

«Haarold!» Ema venitas a-tähe pikaks, nagu ei mahukski niisugune täht suhu ära.

«Palju õnne õnne õnne onu onu...»

«Harold, kus SINU uus pass on?» küsis ema.

Me olime Haroldiga ühtemoodi, sest Harold vaatas maha. Ta oli vast süüdi, kas oli pass kuhugi jäänud või.

«Mis on?» küsis Harold. «Mis sa nüüd tahad siis?»

Leena peitis vahepeal oma punase passi ära. Igal juhul mäletan veel väga hästi aega, kui me emaga lirinäs Haroldit nägime, ja siis läks Harold passile järele. Aga vist sai Haroldil hing täis. Lõppude lõpuks oli ta ohvitseri pojapoeg ja polnud ju tema asi mingitele naistele aru anda. Mõök seinal!

«Ma ei võtnud seda passi!»

«Tjah?» tegi Leena. Leena oskas väga põnevaid häält teha, ka kraanat ja teinekord näärivana, kui Juliusel aega ei olnud.

«Mul ei ole selle riigiga mingit pistmist, ma ütlesin seda seal neile. Nad küsisid, kus ma sündinud olen, ma ütlesin, et Pariisis. Siis küsisid, kuidas sattusite Nõukogude Liitu, ma ütlesin, et tulin Eesti Vabariiki sugulastele külla. Nad tahtsid teada, kui vanalt ma Eesti Vabariiki külla tulin, ma ütlesin, et ma olin kaheaastane, aga et ma olen ikkagi Prantsusmaa kodanik ja neil ei ole üldsegi õigust mult midagi pärida, ja kui ma midagi räägin, siis ainult oma lõbuks. Ma ütlesin, et sõidan varsti kodumaale tagasi ja kinkisin passi sellele mutile, kes teda mulle taskusse tahtis pista, Donnerwetter!»

Tegelikult Harold kohe kasvas, kui ta seda kõike rääkis. Algul oli ta ema ees kuidagi kõssis ja väike, aga iga sõna ajas temasse justkui teiba sisse, ja kui ta lõpuks «Donnerwetter» ütles, tundus ta isegi Juliusel suurem. Ma arvan, et Harold pole ema kõrval elu sees nii suur välja näinud, aga ta sammus nagu ehtsa ohvitseri pojapoeg, kelle vanaisa teenis ratsaväes ja raius otse hobuse pealt venelasi, nii et mõök läks rooste — ta astus raadio juurde ja vajutas selle käima: «Blümelein, und das heisst Erika!»

See oli Haroldi teine hitt, mida ta õudselt armastas. Aga Julius oli vahepeal karahvinist valanud ja tegi huhh, siis tõmbas käega üle huulte, silmad niisked. Leena vaatas, et ema hakkab kohe nutma ja vast palvetas tasakesi. Ei tea, kui Jumal nii lähedal on, kas ta siis võtab paremini kuulda? Nad oleksid pidanud Haroldiga korterid ära vahetama, ma arvan, et Leena oleks rõõmust segi läinud. Roheline maja otse kiriku kõrval. Leena ise elas katlamaja lähedal.

Aga mind pandi juba väga kiiresti riidesse. Ega ema enam Haroldiga ei rääkinud. Ma arvasin, et eks me siis vangis räägime. Ta pusis mul nõõpe kinni, kuigi tavaliselt sundis ta mind ennast. Harold seisis keset oma tuba, jalad harkis, jumala valge pluus seljas, ja vaatas seda pealt. Tal oli ülemine särginööp lahti ja must lips, ja mul oli sel hetkel õudselt kahju, et ohvitseri enam pole, sest ka Harold oleks võinud ratsaväes teenida.

Leena katsus meiega võidu teha ja sai ka ennast riidesse, sest Julius aitas, aga tema silmad olid niisked. Ma arvasin kohe, et Julius veel ei tule. Ega Julius nii väga venelasi ei kartnud, ja Haroldil oli vast

veel mõni karahvin, sellega, mis nutma ajab. Ema ei öelnudki rohkem, vaid tõukas ukse lahti ja siis minu välja, aga Harold tuli meile trepi peale lehvitama.

«Gute Nacht, Jungel!» hõikas Harold. Kui ma kunagi suureks peaksin kasvama, siis ma ema Haroldi sünnipäevale ei võta.

*

Kui inimese vanaisa on olnud kõige ehtsam ohvitser, kui tema seinal ripub ehtne ratsaväelase mõõk, kui inimene on lõppude lõpuks sündinud Prantsusmaal ja tema ainuke õnnetus oli see, et ta väga rumalast peast tuli Eesti Vabariiki oma sugulastele külla ja mõneks ajaks siia pidama jäi, siis vist ei oleks ilus talle öelda, et ta eriti tööd ei tee ja võib-olla tõesti vaid lakke vahib, ja et mingil põhjusel tema naine mujal tahtis elada kui Haroldi rohelises majas, siis vist ei oleks ikka ilus niiviisi öelda.

Kirik jäi must tahapoole ja Haroldi maja tegelikult sinna, kuhu ma vaatasin, ja mul oli valida, kas ma vaatan kas või korrakski sellesse sisse või lähen kohe Haroldi juurde. Aga ma arvasin, et kirik seisab õige kenasti püsti, aga Haroldi maja mitte enam väga kaua, ja siis peab Harold ära kolima, ning pealegi on Jumalal muudki teha — näiteks Leena haigus ja minu ema kõik mured pealekauba. Kui Haroldi maja nii otse eest vaadata, siis oli ta õige tugevasti Haroldi moodi. Üsna üksi, suure platsi servas, ümberringi juba kokkukukkunud majad, ja väikeste viltuste akendega. Aknad nagu silmad, kardinad ees. Pidu käib nagu mürts-mürts. Harold sumas kuurist välja ja tassis endaga kaasas mingit asja.

«Kas sa ehitad majale tuge, Harold?»

«Ei,» ütles Harold.

«Kas sa läksid siis tööle?»

«Ei.» Seda ma tegelikult ei arvanudki, aga ma vaatasin lähemalt. Harold vedas asja tagaukse juurde ja proovis sealt läbi saada, kuid ei mahtunud.

«Mine tee aken seest lahti.»

Ma jooksin tuppa ja lükkasin akna maru pärani ja võtsin selle vastu. See oli pikk metallist latt mustade joontega ja mahtus pikku-pidi täpselt seinast seinani.

«Mis see on, Harold?» Aga Harold tuli hoopis sisse ja hakkas seda raamatut uurima. Tal oli üks paks raamat laual, ilma piltideta.

«See on kõrgushüppe latt,» ütles Harold ja tõmbas nii üle otsaesise, nagu mõtleks, filmis on teinekord nii. Harold oleks sellisesse filmi sobinud.

«Kõrgushüppe latt, kõrgus, kõrgus. . .»

Tegelikult mõtles Harold tihti, aga siis ta lamas ja rääkis mulle, mis tal pähe tuleb, kas emast või vanaisast või omaenda mõtetest.

Aga ta ei mõelnud istudes. Nüüd toetas ta ka kätt lõuale. Nagu Baer. Lats, lats, huuled rulli, huuled rulli.

«Kas sa nägid, et Leenal on uued hambad?»

Aga tema tõusis korruga püsti ja käis kuni seinani ja siis tuli tagasi. «Ma lähen lendu.»

Uhh! «Võta mind ka, Harold!» Ma võtsin Haroldil käest kinni, aga tema oli korruga lahke näärivana moodi ja ütles: «See on ainult ühe inimese jaoks, taipad? Ja ma ei ole kindel, kas ta mindki üleval hoiab.»

«Ma lendan siis pärast sind, ah?»

«Sobib,» ütles Harold. «Lendame järjekorras.»

Sa Issand. Lendu. Ma tegin linna kohal tiiru ja seal all vehklesid Leena ja ema ja käskisid alla tulla.

«Aga sa oled vist liiga väike. Ja on ainult kaks võimalust, sa kas jääd sinna õhku pidama või ei jää,» ütles Harold.

«Ei saa ju pooleldi õhus olla, ei saa ju jalad maas lennata,» ütlesin mina.

«Selles ei ole kahtlust,» ütles Harold.

«Luba mulle senikauaks mõõka, kui sina lendad, ah!» Harold lubas. Ta ütles, et nii kui ta õhus on, võin ma tulla ja mõõga seina pealt ära võtta ja vanaisa pildi ka. Pärast saan ma ju tagasi anda.

SELLEKS ET LENDU TÕUSTA ON VAJA minna ühe vähemalt mõne korruse kõrguse maja katusele või siis kanjoni servale ja hüpata sealt nii kaugele, et tiivad räästasse kinni ei jääks. Sest. Kanjonit pole hetkel käepärast, aga maju on terve linn täis. Ja oleks vaja veel seda, mis õhus hoiab. Harold arvas, et õhus püsimisega pole muret, kuna alla võib kukkuda vaid ühel juhul kahest, ja on vaid kaks võimalust, kas püsida seal või mitte. Tiibade omamise korral on see seda enam kindel, et on vaid kaks võimalust — tiivad on head tiivad või mitte. Juba kolm neljandikku selget võitu. Ja siis, kõige tähtsam on väga-väga tahta. Harold arvas veel, et kuna tema pole varem tiibu teinud, siis võib natuke maha võtta, kuid! Et ta on lugenud läbi mõned käsiraamatud, siis pole see probleem. Kokku arvates sai Harold üheksa raudkindlat šanssi kümnest.

«Ma poleks mingi mees, kui ma nüüd põnnama lööks,» ütles Harold.

«Mina ka.»

Oi, ema, oi, lats-lats, Leena, kuidas võis neile üldse pähe tulla Haroldis kahelda! Mu ema, oma ema, ei taibanud tuhkagi elust, ometi nii vana inimene. Harold käskis mul pastaka võtta ja üles kirjutada, mida selleks vaja läheb, et tiivad valmis ehitada. Enne näitas mulle veel väga ilusaid pilte vanast ajast, tiibadega meestest, kes kirikutornidest alla lendasid. Ma küsisin, kas nende lend läks hästi, aga seda Harold ei teadnud. Aga ta oli sealt pildilt konstruktsiooni uurinud.

«Kirjuta!» käskis Harold.

Ma kirjutasin üles, ainult meil läks kaua aega, sest ma ei kirjutanud eriti hästi, aga ma ütlesin, et mul käsi väsis, nagu ema.

«Ma teen trükitähtedega!»

«See pole oluline,» ütles Harold.

Ma kirjutasin kõik üles, osad asjad ütles Harold tähtede kaupa, ainult ei öelnud, kas nõrk või tugev. Ta jalutas mööda tuba ja aeg-ajalt hõikas: «Mitu polti sa panid?»

Kõik sai jutti. Harold võttis lehe enda kätte ja luges vead üle. Ta ütles, et papp on kahe p-ga, aga muidu saab aru.

*

«Kuhu Harold mõtleb lennata?»

«Ta tahab lihtsalt lennata.»

«Mis tähendab lihtsalt lennata?»

«Noh, kas kanjonilt või majakatuselt, aga kanjonit ei ole ja ma arvan, et esialgu ta lendab vast omaenda katuselt, sest aknast ei mahu ju koos tiibadega välja.»

Leena ei julgenud midagi küsida. Aga nad istusid mõlemad mu vastas Leena vanades tugitoolides, kõrge ilusa leeniga, ja emal olid ka prillid ees. Ta ütles kohe alguses, et TA TAHAKS MIND PAREMINI NÄHA, sest et mina käin juba koolis ja võiksin midagi õppinud olla, aga Harold ei saa ju kunagi nii targaks.

«Harold lendab enne,» ütlesin mina.

«Kas lehvitava ka peab?» küsis Leena.

Seda ma ei teadnud. Aga ma arvasin, et alguses pole väga vaja, kui eriti kõrgele ei taha.

«Harold tahab veel katsetada.»

«Mida?»

«Kas on vaja lehvitada või ei ole.» Issand, naiste mured, lats-lats, kas on vaja lehvitada või mitte. Üks sedavõrd julge inimene jääb raudselt õhku püsima ju. Kes nii viisi sõja oleks võitnud ja kas vanaisa oleks saanud ohvitser olla, kui ta midagi peljanud oleks. Aga mul oli neist kahju, on naised.

«Ema, kuidas sa ei saa aru, et Harold luges käsiraamatuid, ja kui me vajaliku materjali kätte saame, on üheksa võimalust kümnest, et lend läheb hästi, kulgeb edukalt.»

Mul tuli jälle film meelde.

«Ära aja nii lolli juttu.»

See solvas mind ja veel teine asi ka. Ema sobras mu taskutes ja leidis selle nimekirja üles, kus materjalid olid. Ja esimene asi oli kohe, et ta küsis mu käest, mis asi on pap, ühe p-ga. Ja seal oli veel mõni asi, aga sellest ei saanud ta aru.

Tegelikult oli Leenal ilusaid pilte seal. Üks ohvitser koeraga ja mingi metsaalune, kullast raamis.

«Ära vahi ringi!» Ega Leena seda muidugi ei öelnud, aga siis võngutas ema pead ja rohkem enda ette pomises: «Issand, Harold on ikka täitsa loll.»

Ma ei hakanud Haroldit kaitsma. Kuigi ema, samuti ohvitseri järeltulija, ei oleks Haroldi kohta tohtinud seda öelda. Leena tõi veel küpsiseid. Ta oli endale sooja räti ümber selja sidunud ja käies oli ta nina vahest vaid veidi ukselingist kõrgemal. Ju ta ajas kogu aeg lõuga ette, sest igastahes vaatas ta mulle otsa. Kindlasti oli ta oma passi kuskile ära peitnud. Leena hoolis oma paberitest ja Jumalast. Imelik. Miks on kirik passiga ühte värvi?

Ema arvas, et ta rikub midagi ära, kiskus paberi katki, põrgu, minu suure vaevaga koostatud nimekirja, kust Harold vigu luges.

«Häh!» ütlesin mina.

Siis pidin ma edaspidi vaid kodus istuma ja ema ning Leena Haroldiga kenasti rääkima. Aga vist oli Leenal ka midagi öelda, sest ta käis nii kentsakalt ringi, venis korraks kööki ja siis tagasi ning vahtis kuidagi vilksamisi ema poole. Aga suu kinni, lats-lats. Ma arvan, et Leenal polnud julgust. Ma arvan, et Leena julgus oli juba surnud, aga muidu Leena veel elas, sellepärast ta nii piiluski. Kui ema vanaks saab, siis ei tea öelda, aga Haroldi julgus elab kindlasti temast endast kauem. Laual oli paberinuga ja ema ostetud lehed. Ma lõikasin esimese lehe pooleks ja peitsin ära, teise alla. Parem, kui ema seda ei näe. Leenal oli õudselt hea paberinuga. Leena tuli köögist tagasi, tema hambad olid pesus ja Leena tegi lats-lats, huuled rullis. Nüüd paistis, et ta on vist midagi otsustanud, ja ta istus toolile ja ohkas sügavalt ja silmad peitis ära, aga ikkagi ütles: «Kui Jumal Haroldit aitaks, vahest jääks ta õhku püsima?»

Ema arvas, et meil on kiire. Aga ta oli endale uue punase koti ostnud. See jõlkus tal õlal, kui me koju läksime.

*

TULI VÄLJA, ET KÕIGE SUUREM TAKISTUS ÕHKUTÕUSMISEL ON JUST NIMELT VAJALIKE MATERJALIDE PUUDUS, sest me olime läbi uurinud terve mäe lennualaseid raamatuid, piltidega. Oli veel jooniseid ja tabeleid, aga Harold neid ei tahtnud, sest asi oli selge. Eriti meeldis Haroldile üks kirikutornidega pilt, kus seisis pikkade juustega mees, tiivad seljas. Me vaatasime küll ka teisi, kuid siis pööras Harold tagasi ja jäi uuesti selle pildi juurde: «Ah, vaata, on alles tiivad, ah, on alles tiivad.»

Ta joonistas need täies suuruses paberile ja see tuli mitmest otsast üksteise kõrvale panna, ja Haroldi silmad põlesid, kui need kokku said. Ma tõin ehituselt. Ma võtsin ühelt täiesti laokil ehituselt mõned asjad, mida seal enam vaja ei olnud. Igal juhul ei jõudnud keegi öelda, et neid vaja on.

«Siis pole see varastamine,» ütles Harold.

Need ehitusel-mittevajalikud-asjad moodustasid Haroldi väikesesse tuppku kuhja, ja nii oli tal raske keskenduda. Me panime osa köögilaua alla. Osa läks õue, aga sellest tuli pahandus. Pahandusi oli varemgi olnud, aga kõik need asjad ei klappinud kokku. Harold lõi pidevalt naelu kõveraks ja mitu korda vastu näppe.

«Naela pea on liiga väike,» ütles Harold.

«Need on vene naelad,» ütlesin mina.

«Naela pea on nii väike, et ma ei näegi teda õieti,» ütles Harold. Aga müüdi oli ta käsi täpne. Tuul puhus selle presendi, mis ehitusel üle jäi, ribadeks. Kui Harold seda nägi, oli ta pool-tige ja pool-rõõmus: «Me oleksime surma võinud saada.»

Sellest oli mul kole uhke tunne. Lendur väga raskes õhugaugus, tiib katki.

Ka Harold tõi osa materjali mingist kohast, kus seda enam ei tahetud. Meie tiivad ei mahtunud tuppku ära. Harold sai ühe neist peaaegu valmis ja jäi valmis asjaga ukse lingi külge kinni, ja siis tuli mõni nael lisaks lüüa, et kindlam oleks. Vahepeal vaatasime seda pilti — ta oli tõesti Haroldi nägu. Harold tõstis pildi enda näo kõrvale ja käis peegli ees.

«Vaata sina ka.»

Ma vaatasin tükki aega ja proovisin Haroldit sinna torni otsa kujutleda, kõhe hakkas.

«Ei tea, mis ta siis mõtles?» küsisin mina.

«Ta mõtles, et on ju vaid kaks võimalust, kas ta jääb sinna püsima või ei jää, rohkem ei saanud ta ju midagi mõelda. Aga ma arvan, et tal olid head tiivad.»

Ma ei julgenudki seda küsida, aga oleks tahtnud. Aga kui ei olnud head tiivad, Harold, kui ei olnudki head tiivad. Ma ei saanudki aru, kas Harold selle kohta midagi arvas. Kuid see läks mul kohe meelest, kui ma vanaisa pilti vaatasin. Vanaisa vaatas mulle noka alt vastu ja tal oli nii tõsine ja nii kindel nägu, et ma ei kahelnud selles enam.

Kõik need naelad, millele Harold pihta ei saanud, kiskusin mina välja ja lõin uued asemele. Neid ei olnud väga vähe, kaks tükki kolmest ja kogu viimane osa, sest need olid haruldast viiletsad naelad. Harold ainult näitas, kuhu, ja vaatas vahepeal projekti ja mina lõin.

«Niih!» Harold istus põrandale maha ja pani suitsu ette. Nad olid valmis. Hästi suure roheline nahkhiire moodi, keskelt kokku-käivad tiivad seisid Haroldi põrandal ja ootasid lendu. Kui ma neid seal vaatasin, ei saanud üldsegi kahtlust tekkida, nad olid niisamagi ilusad, natukene kõverad, riie pingul ja servas läikis naelapeade rida. Harold vaatas neid tükki aega, otsast lõpuni, sest nii suurt asja polnud ta oma elu sees teinud. Ja inimesel võib ju esialgu raske uskuda olla, et see on olemas.

«Millal me läheme?»

Harold mõtles. Ta arvutas mingeid asju näppude peal ja läks vaatas siis ilma. Taevas oli helehall.

«Kõik oleneb tuulest,» ütles Harold.

*

SIIS NÄGIN MA SELLIST UND. Kõik oli väga kaua aega tagasi. Vist enne seda, kui mina sündisin ja Harold. Aga ma olin olemas ja seisin kiriku kõrval. Ma vaatasin üles. Kõrgel-kõrgel, otse pilvede vahel oli torn, udus, seal ümber lendas parv vareseid, nad kiljusid-kiljusid, aga kõik see oli alla kosta, kuigi nad olid nii-nii kõrgel. Aga ma teadsin, et see mees on seal. Seesama, kes Haroldi raamatus lennata tahtis. Ta istus seal üleval, kõige kõrgemas tipus, pikad tumedad juuksed näo ees, ja ootas, et pilved taganeksid, sest muidu ei saa ta hüpata.

«Kas sa mu ema oled näinud?» küsisin mina.

Ta ei vaadanud minu poolegi. Sest ta ei tundnud mind. Ma tahtsin ta nägu näha, aga juukseid oli nii palju, et see ei paistnud välja. Ma jooksin ümber kiriku. Ma jooksin hirmuga, sest ema ei lubanud kirikusse minna. Kirikusse ei tohi minna. Kiriku aknad olid kõrgemal, nii et ma ei ulatunud neist vaatama. Ma ainult korraks vajutasin sellele lingile, ema, ma ei tahtnud sinna minna, aga uks läks lahti ja sealt paistis pikk pinkide rida. Seal, kus pingid ära lõppesid, oli seinale Jumala pilt maalitud. Ma tundsin ta kohe ära. Jumal vaatas mulle otsa, ja ma tahtsin tema käest küsida, aga siis pööras ta selja. Ma astusin hiirvaikselt tagasi, sest kui ma kõvemini astusin, kajasid sammud nii valjult, et kõrvadel hakkas valus. Ma läksin otse trepist üles. Kolmandal astmel seisis Haroldi naine, keda ma polnud näinud. Haroldi naisel oli laps süles. Järsku läks ta vanaks. Tema põskedele tekkisid kortsud ja laubale, aga tegelikult oli pime ja ma ei näinud, mis ta mõtles. Aga ta oli kurb. Ma teadsin, et ta oli väga kurb. Ma ei tahtnudki enam edasi minna, aga seal seisisid kõik teised — vanaisa, Leena ja ema. Vanaisa hoidis Leena käest kinni ja ütles, et varsti nad saavad kokku. Sest Leenal selg valutab. Vanaisal olid silmad kinni, kui ta rääkis, ja must kuub seljas. Mul oli hea meel, et nad kokku saavad. Nad polnud nii kaua teineteist näinud.

«Me saame kõik kokku,» ütles vanaisa. Ma ei uskunud seda. Ma läksin ema juurde ja küsisin. Ma küsisin, kas see on õige.

«Sa ei tohtinud kirikusse minna!» ütles ema.

«Miks?»

«Sind visatakse koolist välja,» ütles ema.

Aga oli juba kiire. Ma lihtsalt teadsin, et nüüd on kiire, ja jooksin nii kiiresti üles, kui jõudsin, aga astmeid oli üha rohkem.

See mees istus otse kiriku torni tipus ja oli Harold. Ta küsis, kas

ma nägin neid kõiki — Leenat, ema ja vanaisa. Ta ainult küsis ega tahtnudki teada, kas ma nägin. Haroldil oli imelik nägu.

«Harold?»

«Mis on?» küsis tema.

Siis ma sain aru. Ma järsku taipasin alla vaadata ja mul hakkas pea ringi käima. Kaugel all paistis Haroldi roheline maja, nii pisike. See paistis hädavaevu läbi udu kätte. Harold vaatas ainiti alla, ta istus käärgas kirikutornil, nii et pool jalga oli üle serva, ja ta oli näost valge ja käed värisesid.

«Mis sul viga on, Harold?»

«Mul on hirm,» ütles Harold.

*

Ema ei lubanud mul kuhugi minna. Ta keeras ukse lukku ja läks magama.

*

Kui ma hommikul Haroldi poole jõudsin, ei tulnud keegi uksele vastu. Ma koputasin mitu korda ja lõin rusikaga uksele. Aga see oli lahti. Kui ma lingile vajutasin, vajus see kääks minu poole. Haroldi tuba oli vingutäis. Laual oli tuhatõos, otsast otsani konisid täis. Laelamp põles. Harold ise oli voodisse kerra tõmmanud, viigipüksid ja sussid jalas.

«Harold!»

Harold vehkis kätega, ma sain kõva laksu mööda külge.

«Sa ju magad sisse, Harold!»

Siis hüppas ta äkki istuli ja vidutas silmi. Vaatas ringi ja ei saanud midagi aru.

«Sa magad niimoodi ju sisse.»

«Oota,» ütles Harold. Ta võttis tuhatõosist koni ja pani selle nii põlema, et habet ei kõrvetaks. Ma istusin ta voodi peal ja ootasin. Kuni ta pesi ja, köögist kostis kõik tupp. Me olime niigi hiljaks jäänud, bussid ammu käisid.

«Oota veel natukene!» hõikas ta köögist. Aga siis tuli ta sisse ja silmad olid lihtsalt veidi tõsisemad kui muidu. Ta läks ja võttis mõõga seinalt maha. Nii järsku, et ma ei saanud õieti arugi.

«Ma annan selle sulle,» ütles Harold. Ja rohkem midagi. Mida ma eluaeg olin oodanud! Ma lihtsalt annan selle sulle. Aga ta oli juba riides. Ma arvasin, et mõök oli ta ära tüüdanud. Mõõga sai ümber kaela riputada, sest see oli suurtele mõeldud.

Kui me majast välja läksime, siis ma küsisin, et kas me ei peaks tema katuselt järele proovima. Aga ta arvas, et ei.

«Liiga madal,» ütles Harold.

Suured majad olid päris tükk maad eemal, viiekorruselised kollased majad. Me kõndisime päris pikalt ja mul oli raske, sest mõök peksis vastu külge, aga ma ei julgenud seda öelda. Tiivad olid ju Haroldi seljas ja tema ei kaevelnud. Hambad risti, voh!

«Siin!» ütles Harold lõpuks. See maja oli samuti kollane ja akende all seisis pruunid laigud, et ilusam oleks. Kui ma üles vaatasin, hakkas natuke jahe. Hambad plagisesid. Maja oli teistest natuke kaugemal ja sealsamas kõrval oli asfaltplats autode jaoks.

«Sul on külm?» küsis Harold.

«Ei.»

«Jää sina alla.»

Miks? Nii ei olnud me kokku leppinud. Me ehtasime ju kõik koos, ma ju lõin ise naelad sisse. Ma ütlesin, et ma ei taha, ma ju tahtsin näha, kuidas Harold lendab!

«Hüva,» ütles Harold lõpuks.

See oli viimane trepikoda, kust me üle läksime. Teisel korrusel tuli üks mees meile vastu ja vaatas Haroldit imelikult. Harold ütles, et sellest pole midagi, aga mind segas. See mees vaatas väga naljakalt ja läks kiiremini alla. Me jõudsime kuuendale korrusele, kus olid viimased korterid. Sealt edasi viis halliks värvitud raudtrep. Pööningu luuk oli kinni, aga Harold lõi rusikaga. Ta lõi luugi pihta nii tugevasti, et lukukeel murdus.

«Jää siia,» ütles Harold. Aga ma polnud nõus.

«Katusele sa vahtima ei tule!»

«Ainult korraks?»

«Ainult korraks,» ütles Harold.

Pööning oli vana kola täis. Harold läks ees ja pörkas pimeduses mitu korda millegi vastu, ja seal kolises. Me jõudsime lahtise katuse-luugini, millest valgus alla paistis. Harold viskas tiivad ühekaupa katusele ja ronis ise järgi. Mina sinnani ei ulatunud. Ma hõikasin mitu korda, aga Harold vastu ei tulnud. Harold polnud seda näinud. Nurgas seisis redel, väike redel katkiste pulkadega. See pidigi katuse oma olema. Tegelikult kiirustasin ma kõvasti. Ma arvasin, et Harold lendab ilma minuta ära. Ta võis ju üksi minna!

Tuul puhus näkku. Nii kõva tuul, ja röske. Harold istus paar-kümmend meetrit eemal, päris servas. Midagi oli tuttav, aga meelde ei tulnud, sest nii külm oli. Ma ei julgenudki päris püsti tõusta. Harold ei kuulnudki, kui ma seljatagant tulin. Tal oli endal ka külm. Näost sinine ja huuled krimpsus. Tal oli ju ainult mingi triibuline särk. Ema kinkis selle talle kunagi.

«Kuna sa lähed?»

«Sa pead alla minema,» ütles Harold.

Ma vaatasin sinna. Viskasin pikali ja vaatasin üle katuse ääre. Õudne. Inimesed olid väikesed nagu sipelgad. Ma ei teadnud, et ülevalt on palju kõrgem kui alt. Kui ma sinna vaatasin, olin ma peaaegu nõus ootama. Ma ei tahtnudki nii kõrgelt lennata.

«Ma ootan sind pööningul, ah?»

Harold noogutas. Tal hakkas üha külmem, ta päris lõdises. Ma tahtsin öelda, et tuleme teine kord, aga ei julgenud. Ma ütlesin ainult, et ega ma ei räägi kellelegi: «Ma ei ütle emale midagi.»

«Hüva,» ütles Harold.

Ma istusin sinna pimedasse pööningule ja ootasin, mõök kaenas. Katuseaugust puhus tugevasti tuult. Midagi segas. Nii kõrge katus. Meil oli kokku lepitud teisiti. Aga Haroldil läks kaua aega. Ma ei julgenud millegipärast vaatama minna. Sest aeg venis, üha rohkem ja rohkem, aga Haroldit ei tulnud. Ma proovisin vilistada, aga ei tulnud välja. Vile jäi suhu kinni. Ma ju ei teadnud õieti, kust trepp alla läks. Ma ju ei teadnud üldsegi, kuidas sealt minema saada! Tundus, et pööning oli otsata pikk. Nutt tuli kurku. Aga ma lugesin kümneni, siis veel korraks ja siis nii palju, kui üldse lugeda oskasin, ja nutsin järjest rohkem. Kuskilt pimedusest tulid sammud. Ma tahtsin ära joosta, ema ei luba mind puutuda, aga ma komistasin kohe ja kukkusin maha, valu ei tundnudki.

«Kus see mees on?»

Seesama, kes meile enne vastu tuli. Ta hoidis mul õlast kinni ja raputas: «Kus see mees on?»

Ma tahtsin öelda, et katusel, tahtsin küll, aga hoopis nuuksusin. Ta ronis ise üles, mööda minu redelit. Siis käis ta tükk aega üleval ringi. Ta kingad kolksusid tugevasti alla. Edasi teise otsa ja siis tagasi. Siis ilmus ta avasse. Ja vaatas mind. Miks ta mind nii vaatas? Ma sain millestki aru, aga ei osanud öelda. Tundus, et sel mehel on vaid pea. Muu oli auguservaga ära lõigatud. Pea vaatas mind ja siis küsis:

«Kes see mees oli?»

KES SEE MEES OLI?

Ta tahtis teada, kes Harold oli. Aga ma ei saanud ikka veel mõelda, mis mulle meelde tuli. Kuidas peab sellele vastama? Et Harold sündis Pariisis, tükk aega enne mind, ja tema vanaisa oli ohvitser. Et tal olid mõned sugulased, Leena, ema ja mina, ja kunagi oli tal naine. Kes see mees oli? Tal oli viltuvajunud roheline maja ja ta ei käinud eriti tööl ja kuulas saksa laule. Tema seinal seisis vanaisa, ohvitserimundris, ja vaatas pealt, mis ta oma toas teeb. Ta oli korraks külla sõitnud, siia, oma sugulastele, Leenale ja mulle ja emale.

UNO LAHT

ÜLE PIIRI, MÕELDES MÜÜRIST

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Enne kohalejõudmist tuleb kõigepealt jõuda Berliini müürini. Nõnda siis olemegi teel neli täispäeva ja ühe lõputu öö. Reisirongis Leningrad—Berliin. Algul sõidame mööda kodusest Eestist, siis läbi Ida-Läti, siis loksume aeglaselt üle Valgevene laia lageduse, et jõuda künklikuma Leeduni. Pole siin piire ega miskit, nendes maades siin ida pool Eedenit, kui just piibellikult väljenduda. Aga eile me läbisime juba suurema osa neist; mu üheksa-aastane poiss peab arvet: NSVL, Poola Rahvavabariik, PRV-DDR, mis tähendab Saksa Demokraatlikku Vabariiki. Ta märgib need piirid korralikult oma lepatriinukaanelisse taskuraamatusse. Ei, mitte ajaloo tarvis. On kesksuvi 1989 — läheneme võimsale müürile. Kurikuulsad hallid paneelid pole veel suveniirideks lõhutud, see juhtub alles sellesama aasta jõulude aegu. Ainult hullumeelne võis ennustada nii kiiret lõppu. Rooma impeeriumil kulus piiride õgvendamiseks tuhat aastat — ja ainult selleks, et jõuda viimaks seniilsesse ühiskonda. . . uskuge Mr. Toynbeed! Olen valmis ootama veel tuhat aastat, mille jooksul **Suured Vennad** saaksid teineteist emmata ja väikerahvad samuti. Kuid poisijõmmi huvitavad hoopis teised asjad. Me kohvrid otsitakse igal piiril kaks korda läbi, korra kummaski piiripunktis. Sõdurite mundrid vahelduvad, aga nad kõik peavad ennast ühtmoodi üleval. Täidavad viilides oma rutiinset kohust ja ilmutavad ainult üht pakilist soovi: mitte midagi tülikat leida. Ja tolliametnikud nõndasama — tembeldavad passe ja loendavad kohvreid samasuguse tuima ükskõiksusega.

Vahetati ka rattaid: see tähendas parajat põnevust mu poisi jaoks ja minule tunnipikkust jalutuskäiku ümber rongi. Ja nüüd saadame kohutavalt pungil ja räpases poola vaguni koridoris pakkide otsas kõssitades mööda oma viimast ja täiesti unetut ööd. Mõlemast soost poolakaid ruttab tagasi oma heapalgalistele ametipostidele külluseriigis siinpool müüri, mis lahutab kaht maailma — vaest, aga õnnelikku sotsialismi rikkast, kuid rikutud Läänest. Meie läheme sinna teisele poole kutsutud külalistena. Mu vana koolivend ootab meid uhkes Kölni linnas, mille rajasid muuseas roomlased.

* Viimasel minutil Lappeenranna rahvusvahelisele sümposiumionile «Crossing the borders with Poetry» saadetud ingliskeelne tekst. 29. aprill 1990. a.

Poiss ärkas kuulsas Friedrichstraße vaksalis, otse rindejoone serval, kuid ta ei tahtnud vaadata müüri ega isegi mitte hommikuudust väljaküünituvat Brandenburgi värava siluetti. Viimast korda trampisid Ida-Saksa piirivalvurid vaguni lael, mõned neist jalutasid oma välihallides mundrites mööda perrooni ja hoidsid lõdva rihma otsas ilusaid ripakil keeltega saksa lambakoeri. Nende jõuliste hästitreenitud loomade nägemine oli poisile tippelamuseks — see jäi talle meelde. Ei, mitte ajaloo tarvis, ma usun.

Edasi oli nagu muinasjutus: Bundeseisenbahni tühjad kupeed, külm mahl ja õlu. Poiss jäi sügavalt magama kuus tundi enne uhkesse Kölni linna saabumist. Kupees tutvusin noore ja kuulsa hiina luuletaja Bei Daoga, kes reisis kurvas üksinduses. Tema pere oli pärast Suurt Veretööd Pekingisse maha jäänud. Me rääkisime ühest teisest Müürist, sellest, mida on isegi Kuu pealt nähtud. Leidsime üheskoos, et on olemas palju nähtamatuid piire ja inimkond peab nad kõik ületama, et ükskord vabaks saada. Hirmust vabaks kõigepealt.

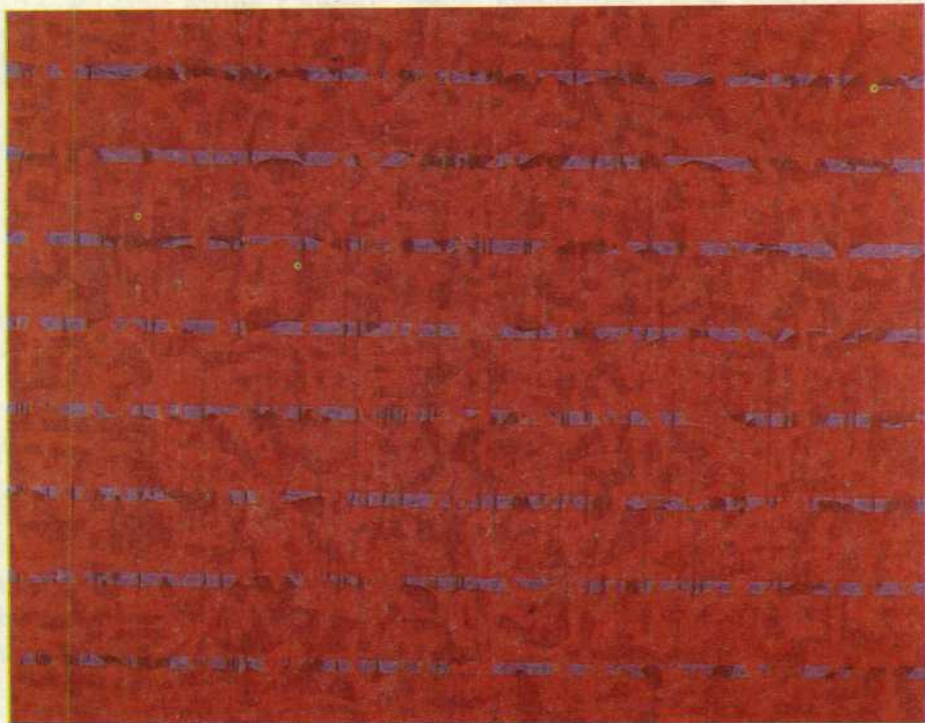
Siis, kui langes Berliini müür, sain ma aru — muidugi mitte otsekohe —, et meile, baltlastele, tähendab see kurba pööret. Viimase Vägeva ja Võiduka Sõja võitjad hakkavad nüüd sakslaste ühinemist õppama ja poputama. Ja veel kord peab meie vabadus Suurte Vendade Hea Tahte peale lootma jääma, nii nagu see ikka on olnud Jaltast Maltani. Me ei tohi iialgi oma kannatlikkust kaotada. Me peame käituma nagu kukupaid, alandlikud palujad, hoolimata tõsiasjast, et oleme olnud Hitleri ja Stalini — kahe Vägeva Poisi — esimesed ohvrid.

Õhus rippuval rippumatusel poole mingeid piire — võta või jäta — niisiis ei saa neid ka vabalt ületada. Leedu keeles nimetatakse kõige kurjemaid kirdetuuli «suomais». See on iidne sõna, mitu tuhat aastat vana, mitte nagu kaunis hiljutine «finlandiseerimine».

Mu poeg mäletab valvekoeri Friedrichstraße perroonilt, mitte aga piiri ületamist. Kuid ma kahtlen, kas talle piisab sellest, et oodata terve oma elu vabadust, nii nagu mina, püüdes ära arvata, mida sõbralikud Suured Vennad meie jaoks sepitsevad selles protsessis, mis võib meid viia uude ja võib-olla veel verisemasse puntrasse.

TAGANTJÄRELE MEENUTUS

Kupee nurgas istus hiinlane, kõrvaklapid peas. Ta ilmselt kuulas väga rahulikku või rahustavat muusikat, laud olid suletud, näol endasse-sulgumuse mask. Hiinlane võis olla neljakümneaastane, ent kõik temas tundus habras, vaimne, kuidagi eatult noor ning samaaegselt

Ado Lill.
«Orient II». Õli, lõuend. 130×170.
1989.

Ado Lill.
«Orient III». Õli, lõuend. 160×200.
1989.

aastatuhandete väljapeetuses. Kui poiss oli saanud oma jäätise ning meie oma külmad õlled, selgus, et hiinlane oli luuletaja Bei Dao. Ta on õpetanud Inglismaal, elanud Norras, nüüd aga sõitis Lääne-Berliinist (siis oli see veel olemas) Bonni ülikooli: pidama loenguid klassikalisest luulest ja filosoofiast, mõistagi. Veetsime kuus tundi ühes kupees; poiss magas väsimusest kui ront, mina aga, unetusest ärkvel kui öökull, lugesin Bei Dao «The August Sleepwalkeri» võrratuid tõlkeid. Tundus uskumatuna, et mingi kauge haaramatu kultuuritraditsioon (enne Shakespeare'i, enne Li Po'd) küündis järsult siia Euroopa südamesse. Pekingi Taevase Rahu väljaku veresaun oli alles *hot stuff* ja meie jutt puudutas tema valupunkti; kunstnikust naine ja käharpäine tüdrukutirts, keda fotolt näitas, olid samahästi kui pantvangid. Bei Dao ise on alati olnud «halfway on the black list». Liiga kuulus ülejäänud maailmas, et unustatuse pulbriks hõõruda.

Mul kummitas mälus Marshall Ira Goldmani pruugitud ürgne hiina tariksõna, mida ta kasutas näiteks Gorbatšovi reformide kohta mehest, kes ratsutab Tiigri seljas, aga kardab sadulast maha tulla. Küsisin — milliselt klassikult või ajastust võiks see pärineda. Järgnes pikk, sünge mõttetööga paus. «See on ju minu eriala! I've lost my face!» Bei Dao kollased palged tõepoolest kahvatusid.

Kõltni raudteejaamas aitas ta mul isegi tassida kõige raskemat kohvrit, mille küljes ebamugavalt tolknes maal Tallinna vaatega — peaaegu elusuurus. Poiss oli väsimuse välja maganud, vahtis kihavat Turumajandust nagu erk turuvarss kuskil Otepää laadaplatsil.

Jätsin idamaiselt kaelustades Bei Daoga jumalaga; nädala pärast sain Bonni ülikoolist postkaardi: sääal on Tiigriratsutaja tsitaat, viitega W. S. Churchilli töötlusele.

Eile istusin koos Ilmar Laabaniga, kes pajatas, et Bei Dao elab praegu Stockholmis ja on üks tõsiselt võetavaid Nobeli preemia kandidaate. Ka Laabanil ja tema kaasal Ainol jäi Bei Daost inimlikult võluv mulje, isegi tundmata tema loomingut. Seda juhtub suurte poetide puhul ja vahel see polegi vale.

Nüüd, alles aasta pärast Berliini müüri varisemist hakkavad helgemad pead Skandinaavias ning isegi Soomes taipama, et need beatoonplokid paiskasid Euroopa tagaõued tolmusesse unustusse. Et miskit ränka kukkus varba peale majanduses, et kriisid trügivad sisse uksest ja aknast. Meil Maarjamaal aga kehkutavad kõvad kutid poliitilist kukepoksi, — endist viisi maailma nabal.

9. nov. 1990. a

VAPPU VABAR

ADO LILLE PUHAS KUNST.

Rääkides avangardi algusest Eestis rõhutatke ikka tugevate isiksuste osa, kes talle siin olemisõiguse kätte võitlesid. Küllap see oli tookord ka ainus võimalus toime tulla objektiiivsete tingimustega. Samal ajal vajutas see isikukeskne, oma olemuselt demokraatlikule avangardile õieti võõras sündmuskäik tugeva pitseri meie järgneva kahekümne aasta kunstile. Avangardi vaimus oli astunud eesti kunsti enam-vähem valmiskujul, sest oli Läänes oma põhilise evolutsiooni juba läbi teinud. Seepärast oli tase, millelt meil starditi, ühtlaselt kõrge, pealegi väga teoreetiline. Seega kujutas eesti avangard endast juba eos reproduktiivset ideaalmudelit, mille kõnelema panemine oli tunduvalt raskem kui vahe- tut kogemust omavas avatud ühiskonnas (näiteks Soomes, kus avangardikultuur jõudis tõkestamatult kõigi elualadeni ja moodustas ühtse voolujoonelise terviku). Kõige lihtsam oli eksploateerida oma isikupärast käekirja ja luua näiline «uue» efekt. Kõige raskem oli jääda puhta vormi ja selgelt loetava kontseptsiooni juurde ja püüda seejuures öelda midagi uut.

Seega ei ole raske mõista, miks avangardile truuks jäänud tänapäeval kangelas- teks peetakse. See sisaldab aastakümnetepik- kust loobumist rõõmudest, mida pakub iga teistsugune looming. Avangardiklassikast on teada mitmed juhtumid, kus kunstnik võttis oma igapäevast elu kui teisetasemelist kunsti, *show'd*, millesse kanaliseeris kõik spontaan- sed inspiratsioonipuhangud. Pole mõtet lisa- da, et stagna raudsete klambrite vahel olnuks see võimatu. Nii on tõeline avangardist meie tingimustes *a priori* traagiline kuju, kes paljust loobudes tunneb end kiibitavas provintsis nagu kala kuival ja sulgub enamasti oma ateljeesse.

Ado Lille mõte kunstis on tõeliselt demokraatlik, puhas ja selge, ilma provintsliku kõrvalmaiguta. Tema areng on läbinud abstraktsuse kõik faasid ekspressiivsest kargeima minimalismini. See on olnud niivõrd puhas, et üks arvustus, mis nägi tema maalides sensuaalset ja temperamentset värvitaju ning rahvuslikku alavärvingut, pani mind päris jahmatama. Piisab vist kahe käe sõrmedest arvamaks kokku neid kunstiinimesi, kelle pead postmodernismi roosa udu veel segamini ei ole ajanud. A. Lille on igatahes säilitanud kaine mõistuse. Värv ja kujund jää-

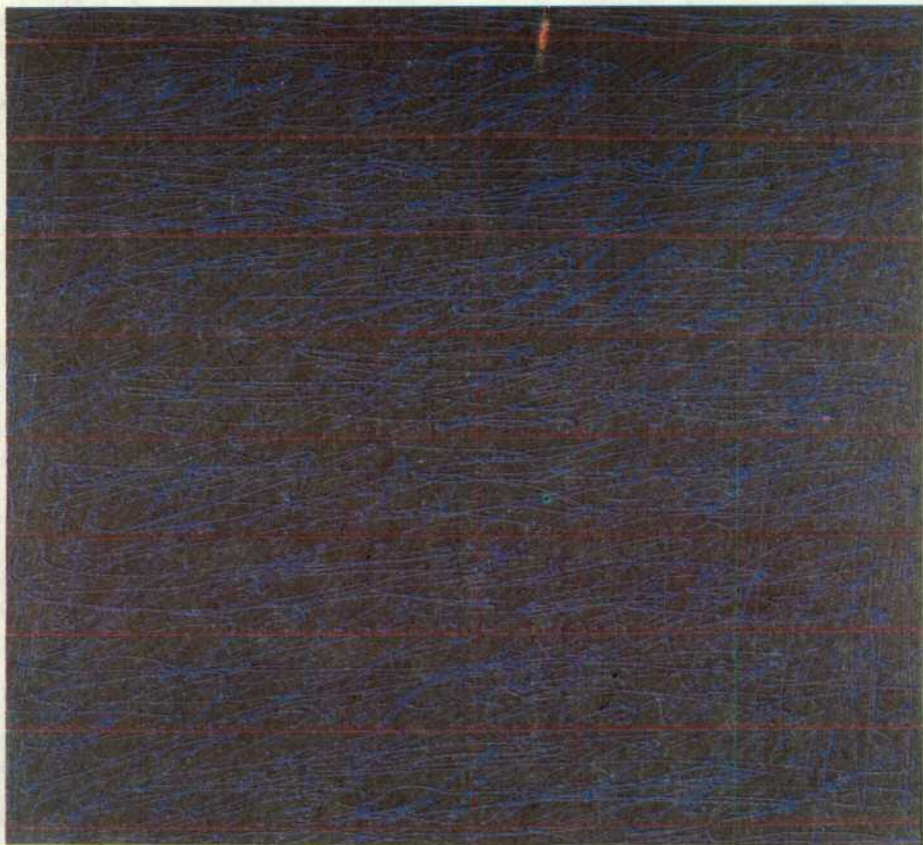
vad tema lõuendil ainult värviks ja kujundiks ilma ühegi kontekstita.

Tema varaseid ekspressiivseid maale ei ole peaaegu üldse säilinud. Kahju on ka 1970. aastate ilmekatest lõuenditest, mis on samuti suurelt osalt hävinud. Nende stiilipuhtal *hard edge*'il ei ole eesti kunstis sünonüümi. Seal on meelde jäänud teravad nurgad, mis kiilluna maalipinda lõhestasid, otsides paremat kujundlik- kust neile eksperimentidele, mida kunstnik koloriidis läbi viis.

Et värvi mõjujõudu suurendada, üritas ameeriklane B. Newman 1950. aasta paiku oma lõuendeid mitte komponeerida, vaid kohelda lihtsalt kui tasapinda, mis tuleb värviga katta. Ta jagas selle pinna ühe või mitme vertikaalse või horisontaalse tugevavärvilise joonega võõnditeks, mis erinesid üksteisest tooni võrra. Tulemus oli intensiivne, kuid absoluutselt emotsioonivaba — omadus, mis muutus hiljem ameerikaliku kunstisuuna firmamärgiks. B. Newmani jälgedes katsid lõuendit eri värvi võõnditega järelmaailised abstraktsionistid (*post-painterly abstraction*) K. Noland ja M. Louis, kelles E. Lucie-Smithi järgi saavad kokku abstraktses ekspres- sionismi ja P. Mondreanist alguse saanud konstruktivismi traditsioonid ning keda peetakse ka minimalismi eelkäijaks.

See tundub lähedasena olukorrale, millest kasvas välja nii mõnigi kandev liin eesti kunstis seitsmekümnendate aastate lõpul ja kaheksakümnendate algul. Taolist teatud vaheetappi iseloomustavad ilmekalt sellised A. Lille lõuendid nagu «Faas» (akrüül, 1986) ja «Reljeef» (õli, 1986). Taanduvat amorfset värvipinda eraldab pealetungivast, mis on täpselt struktureeritud, A. Lille kuulus rebitud kontuur.

A. Lille koloristlikke katsetusi on kunsti- niku enese sõnusti inspireerinud J. Albersi otsingud. Kuna värvide maailm on ammenda- matu, siis on lõputu ka säravate kombinat- sioonide hulk, milleni näiteks sellisel mini- malistlikul viisil jõuda võib. Küsimus on pea- miselt maalija enese stiilis ja maitstes. A. Lille stiil on kontrastpuhas, selles domineerivad intensiivsed punased, sinised, kollased ning murtud rohelised, lillad. Ruumilisuse annab kõrvutiasetatud pindade varjundilisus, mille- sarnast harrastas Ad Reinhardt, meil näiteks S. Runge. Kolmanda mõtme lisab omakor- da faktuur.

Ado Lill.
«Aaped I». Õli, lõuend. 150×165.
1990.

Ado Lill.
«Orient I». Õli, lõuend. 150×165.
1989.

Värve raamiv kujund arenes A. Lille ligi parkümmend aastat järk-järgult lihtsuse poole, kuni jõudis tulemuseni, nagu näiteks hiiglaristkülikud «Jälg» (akrüül, 1989). Siis, kui enam kuhugi minna ei olnud, tuli ootamatult sisse eesti kunsti jaoks üsna uus märkkujund — elementaarosake, millest põhimõtteliselt peaks olema ehitatud mis tahes struktuur. Algul sarnanes ta hieroglüüfile («Orient» I—V, akrüül, 1989), mida esineb postpopi kalligraafilises suunas. Hiljem lihtsustus ta plastiliseks, dünaamiliseks arabeskiiks, mis oli lõuendile kantud J. Pollocki meetodil («Aaped» I—IV, akrüül, 1990). Tilgutamine (*dripping*) kuulub loomulikult A. Lille käe-

kirja, ta on seda kasutanud ka pinda organiseeriva võttena («Tanga» I—II, akrüül, 1990). Kuigi ilmekas värv on kunstniku pärisosa, ei ole ma vist kunagi kohanud nii rikkast ja poeetilist sinist nagu pildil «Tanga» II. Oma osa selle kõlamapanekus on kindlasti ka reljeefsel faktuurimustril, mille valgus murdub erinevate nurkade all. Üldse on A. Lille paari viimase aasta suurte maalide väljendusvahendid omavahel haruldaselt tasakaalus ja värvid täiuslikult häälestatud. Siin ei ole talle meie kunstis võrset. A. Lille kunst on niivõrd puhas, et sellele kõnekaid epiteete otsida tundub õieti kohatu.

PÄRT LIAS

ARVO VALTONI KÕIK ON VÕIMALIK KUI ÜLIREALISMI ILMING

Üldmulje Valtonist kui kirjanikust kutsub väitma, et loojatüübina on ta pigem mõistus-pärane kui tundemeelne, pigem ratsionaalne kui sensuaalne. Et Valton nimelt konstrueerib oma groteskistruktuurid ja mudelsituatsioonid, seda on korduvalt täheldatud. See tähelepanek peab paika. Sõnaseadjana on Valton küllalt kuivavõitu. Enim näikse talle sobivat novell, mis nõuab keskendatust, tihendatust. Alles küpse novellistina sõandas Valton haaret avardada — hakkas kirjutama romaane ja lühromaane, mõtteteri ja laaste, luuletusi, isegi näidendeid. Mingil määral peab paika väide, et Valton vaatab kõike otsekui inseneri pilguga, mis, mõistagi, on midagi muud kui kurikuulus inimhingede insener.

Raske kui mitte päris võimatu on öelda, millest Valton kirjutab. Igatahes ei kirjuta ta ülipõnevalt «Vene elust, armastusest, kirgedest, kunstist, aususest, kavalusest, toorusest ja lihtsusest», nagu noor Vilde Tuglase sõnul, ehk küll mingit kanti pidi ikka ka kõigest sellest. Teoseti või raamatuti võib küll teemasidki lahterdada, kuid kokkuvõtvalt pudeneks kõik laiali. Võib öelda vaid väga üldiselt, et Valtonit on enim köitnud inimene: elu mõte, inimelu eesmärk, niisiis — olemine, eksistents.

Hoopis loomulikum ja põnevam on jälgida Valtoni muutumisi. Näiteks seda, mismoodi on nägelikuks tehtud, kuidas koristaja Maali «rataste vahele» jäi — majandust perestroitades ära koondati ja nõnda oma jupist krakovi vorstist ilma jäi; kuidas roheline seljakotiga mees luges jaama ooteruumis valju häälega raamatuid ja pani nõndaviisi tahtmatult suure masinavärgi käima, mis ta kummalist tegu hoolega jälgis; kuidas mees pugese silmusesse ja on seal juba tuhat aastat; kuidas teine mees põgenes kabuhirmus surnukuurist, milles kirstud malelauana kor-rastatud; kuidas kulgeb hiina munga rännak mongoli valitseja juurde. Seda *kuidas*-loetelu võiks jätkata. Kui neid kõikvõimalikke kulgemisi lähemalt jälgida, siis kujuneb mulje, et mõistus-pärane kest või pakend on täidetud millegagi, mis sootuks irratsionaalne ja koguni irreaalne. Kord on tegevus jäetud motiveerimata: pole teada, miks mees ooteruumis valju häälega raamatuid luges. Teinekord on motiiv pelk ja vähe põhjendatud: silmusesse läks mees uudishimust, surnukuurist põgenetakse kabuhirmus, sõnumitooja ei tea oma sõnumit. Mõnikord on lugu paradoksaalne: surematuse saladust teadval hiinavalan pole rohtu surma vastu. Enamasti pole olukord aga isegi paradoksaalne, vaid seletamatult kummaline: naine soovib, et teda peetaks heeringaks, üks mees on leiva pähe pommi ostnud, töödrügavas Jaani

Ettekanne konverentsil «Rahvuslik kosmopolitism» Tallinnas 31. X 1990.

alevis tabab pillimängu saladused vaid lollike Juku, ja ainult siis, kui peas paras mõistuse-tagune tinaplonn.

Valton on ühtaegu ratsionalist ja irratsionalist. Ta teoste kuivavõitu ja mõistuspärasesse, enamasti tihendatud koestikku ilmutavad unenäod, nägemused, vaistlikud liialdused ehk võõra sõnaga öeldes assotsiatsioonid, ning mitte kõige viimases korras pärimused. Vahest just seesama ühtaegu välistab Valtoni puhul tavapärase teemaderingi, kordumatud karakterid ja ladusa jutustamise.

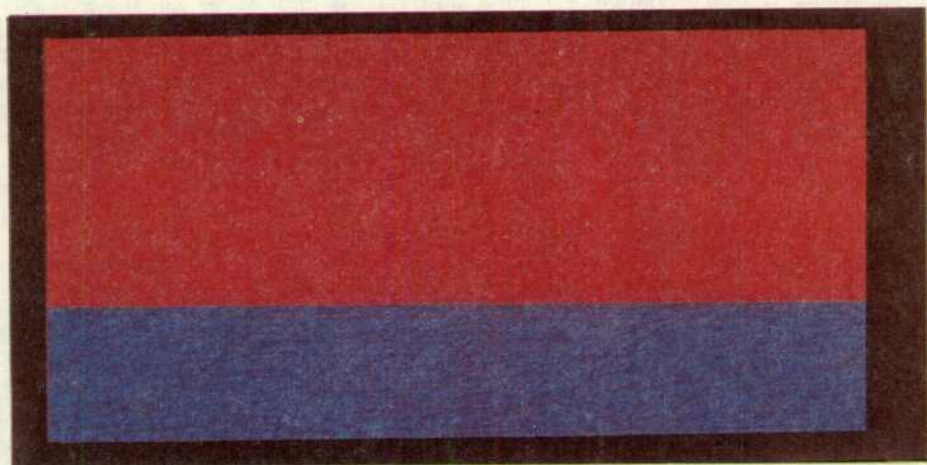
Kuuekümnendate aastate proosauuenduse ühe algatajana vallandas Valton kirikuulsa eksistentsialismipoleemika Eestis, mis lõpetati käsu korras nagu ka mõttevahetus Roger Garaudy «piirideta realismi» üle. Igatahes aktualiseeriti eksistentsialism Eestis kuumadel kuuekümnendatel, ja selles oli Valtonil Kafka-Camus'-Sartre'i buumi ajal oma osa. Sürrrealism tuli alles hiljem, proosalistel seitsmekümnendail, vähemalt proosasse, aga suures osas ka luulesse. Meenutatagu siinkohal A. Alliksaare postuumseid üllitisi, A. Ehinit, aga ka seda, et P. Éluard'i «Veel enne kostma peab» J. Krossi tõlkes jõudis lugeja kätte 1969. a. Siin on kohane ka seda meelde tuletada, et I. Laabanilt ilmusid esimesed sürrrealistlikud luuletused juba 1938. a, luulekogu «Ankruketi lõpp on laulu algus» aga Rootsis 1946. a. K. Ristikivi eksistentsialismihõnguline «Hingede öö» trükiti Lundis 1953. a. Eestis oli vastupidi — enne eksistentsialismi buum, alles seejärel sürrrealismihuvi, ülirealismotsingud. Tõik on seda kõnekam, et ülireaaluse mänguline ja unenäomaailm sulas sageli kokku «uue romaani» sootuks teistsuguste taotlustega omapäraseks lühiromaaniks, ja seda ajal, kui kirjandusse oli juba tulnud T. Todorovi jt argumenteeritud strukturalistlik eksperiment. Kuigi J. Lotmani juhitud Tartu semiootikakoolkonna näol on Eestil oma panus strukturalismi käekäigus, ei avaldanud see erilist mõju kirjandusotsingule Eestis. Hoolimata kokkupuutest sellega, mis toimus mujal maailmas, käisid otsingud Eestis oma rada. Igatahes osutus uuenemine viljakaks. See, mida tegid Valton, Vetemaa, Unt, Vahing, Saluri, Kruusvall, Saat, Baturin, veidi hiljem V. Luik, Mattheus, Mihkelson ja paljud teised, on küll proosauuenduse omanäoline avaldumisviis, aga mitte Euroopa või Ladina-Ameerika mallide matkimine.

Suits, Tuglas ja teised nooreestlased juba viisid Eesti Euroopasse. Arbujad olid ühtaegu Eestis ja Euroopas. Praegu unistavad Euroopasse minekut poliitikutud, kelle taotlused on iseküsimus, juhitudat sekkumatuse sündroomist. Vaevalt oleks kirjandusel tark sama teed minna. Ja ega ta suudakski. Vooluga

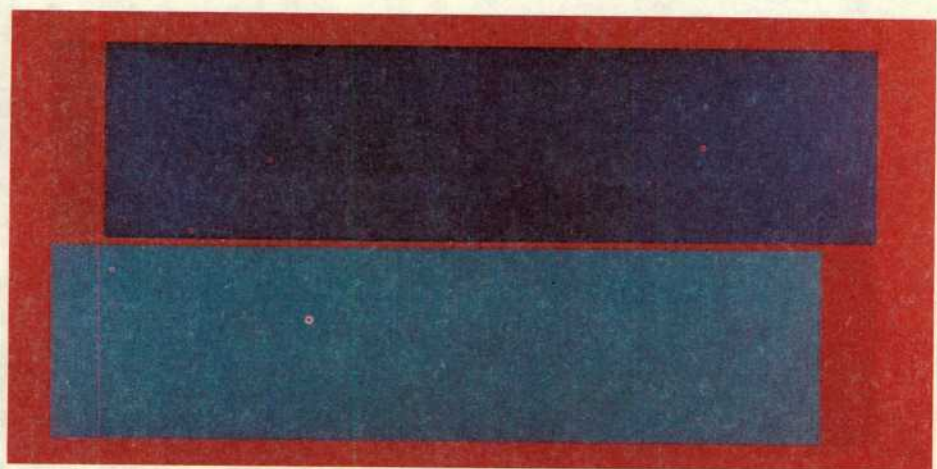
kaasaminek tähendaks pelka tellimuse täitmist, mis oleks ohtlikum kunagisest, sõjajärgsest. Õnneks kirjandus seda ei suudagi, kirjutamise hooratas käib alles vanast vungist.

Irreaalne maailm, mis suretas majanduse, sünnitas teosed, mis peaksid olema piisavalt konkurentsivõimelised ka tulevikus. Eestis ei ole mitmekeelset kirjandust (nagu Ezra Poundi luule) ega ka mitmes keeles kirjutavaid kirjanikke (nagu Beckett või Canetti). Siin ei saanud tekkida näiteks eesti-vene kakskeelset romaani. Kakskeelne diskursus ei saanud tekkida, assimilatsioon ei toimunud. Ei sulatud üksteisesse, vahetus käis tõlgete kaudu. (Näiteks kas või «Loomingu» Raamatukogus). Nimelt sündis ja süvenes siinmail omapärane mitmehääline diskursus. Järk-järgult imbusid kultuuriteksti kauged kultuurid, isegi tsivilisatsioonid. «Kirdeväila avastamisloos» ja «Veelinnu rahvas» liidendas kaugemat ja lähemat publitsistisulega Lennart Meri. Jaan Kross otsis nimme üles marginaalse inimese.

Kui Valton mongolite salajaaloo oma suurromaanis sisestas, oli ta juba n-õ soone peal, tõi küll, Karl Ristikivi ajaloolise sarja paistel. Aga Valton ei jäänud end soojendama. Ta hakkas otsima omamüüti. Valton tegi seda Vallikivi nime all, ühtepuhku kui ratsionalist, teistpuhku («Põhjanaela paine») kui irratsionalist. Minek muinasjuttu on ootuspärane, kui meenutada, et juba «Pööriöö külas käigus» köitis Valtonit teispoolus. Imselt J. J. Frazeri kannustusel integreerib Valton omamüüti hüperboreilist folkloori, lisaks indiaani ja uuserememaalist pärimust. Omamüüt loomislugude kildudest lauliku ülistamiseni ergastab ürgsed praloogilised kujutluskompleksid ehedal kujul, mis, kui uskuda Lévy-Bruhli ja Lévi-Straussi, kobrutavad, tõsi, kõvasti kidunenult, rudimentidena kommertsilmega müüdi loomes. Aga Valton ei stiliseeri äri huvides, ta riskib omamüüdiga jääda üksildaseks raamatuturul. Tegelikult on see üksildus tarbijalike klišeede keskel, mis neid rängalt kõigutab. Vabaduse toob äratundmine, et inimene on kõigil aegadel võrdväärikalt mõetlud, kuigi näiteks karukoobas, kütivibu või laanerahva püstkoda arbuva šamaani trummipõrinas sisendab linnastunud tsivilisatsioonist sootuks kaugaid väärtuseseid. Kuid niiviisi liidendatuna ja ristatuna, omamüüdi filtris, muutub argine otsekui välgivalgel imeliseks, irreaalne saab nägelikuks, kuhtunud kujutelmad aga veider-võikaks absurditundeks. Nüüd jääb üle armastada ja reisida. Arvid Silberi maailmareis koos Ilmaga kulgeb mitmehäälese, enam mitte üksnes ambivalentse, kaheliväärse hingemaastikuna, milles tõepoolest kõik, mis harjumuspäraselt määratletuna on täitsa võimatu, osutub täies-

Ado Lill.
Õli, lõuend. 105×210.
1990.

Ado Lill.
«Jälg». Õli, lõuend. 105×210.
1989.

ti võimalikuks. Aga ka omamüüdi puhul jääb Valton Valtoniks: reisimaks hingemaastikul, pealkirjastab ta kulgemised kümnesse linna — Riia, Sillamäe, Budapest, Panevežys, Tõrva, Ateena, Tallinn, Erfurt, Sao Paulo, Honolulu. Need kümme püüavad turismilembese ja reisikirjade-maia lugeja pilku. Kes aga oodatavat teavet leida loodab, pettub peagi. Ta võib loobuda lugemast, nagu pettus kunagi don Quijote, kui kuulis nukuteatris mauride mošeedes kella helistatavat. Ta võib aga ka raamatu läbi lugeda. Kuid ka siis on

olemas oht sattuda vabaduse lummusesse ses meeletus maailmas. Vahva hidalgoga nõnda juhtuski, kui ta, mõök käes, tormas lavale päästma kristlastest armastajaid ning purustas süütud nukud. Tõepoolest, kõik on võimalik. Jääb ainult üle küsida, kas ja kui-võrd on pillipuhuja Valton selles või teises võimaluses süüdi. Mihkel Mutt arvustajana arvas, et tegu on lõhkipuhutava pilliga. Võib-olla peab see süngevõitu prognoos paika, kuid see on juba uus jutt.

TOOMAS MURU

VEEL ÜKS KATSE LÄHENEDA JUHAN LIIVI LUULELE

19. saj algul estofiilide poolt juurutatud rahvusromantism valdas ja vormis eesti kirjandust ligi pool sajandit. Neid haritlasi, kes asusid herderlikus vaimuses ja vaimustuses maarahvale igavikku otsima, lummas idee anda küündimatuks ja tuimaks peetud rahvakihile oma luuline rahvausk, samaväärne kui ajaloolistel rahvastel — eelkõige hellenitel ja germaanidel, kelle poole oli harjutud alt üles vaatama. Selle ideoloogia võtab eestisõber Schultz-Bertram kokku tuntuud tõdemuses: «Kui anname rahvale eepose ja ajaloo, on kõik võidetud.» Et oleks nagu hellenitel ja germaanidel, konstrueeriti maarahvale oma Olümpos koos jumalate hierarhiaga, Gustav Suitsu sõnusti «korrapärase kosmagoonina, mille piiridesse on kreeka /-/ moodi seatud kõik elu ja olu» («Eesti kirjanduslugu», 1953). Selle ideoloogia väljenduseks ja tähisteks on näiteks K. J. Petersoni tõlgitud soome mütoloogia, F. R. Faehlmanni kunstipäraseid, kuid algupärata muistendid ja töö «Kalevipoja» hajutatud algmaterjaliga, mis andis F. R. Kreutzwaldile tõe laenata Vanemuine ja tema kannel koostamaks rahvuseepost.

Faehlmanni ja Kreutzwaldi poolt kultiveeritud pseudomütoloogia kangastused (*à la* kandlega Vanemuine ja Muinas-Kungla priiüspõlve nautiv rahvas) põimused rahvusromantilisest kujundisüsteemi arenedes laenukse saksa *Heimatlidung*i muustritega. Vastuvõetava väljenduse leidis see stiil L.

Koidula luules, äärmust võib jälgida F. Kuhlbarši loomingus. 19. saj lõpuks oli sääraselt viljeldud maastik omandanud sümbolise tähenduse ja tõkestas vaba eelarvamusteta suhet maailma. Kõige ehedamalt tuleb see esile seoses loodusmotiividega, mis on sageli vaid rahvuslike unistuste ja pettumiste tõlgendajaks. Näiteks on kevadine puhkemine, koit ja päiksepaiste rahvusliku ärkamise ja edenemise teenistuses, sügis oma udude, vihmade ja hääbumisega väljendab pettumist ja masendusmeeleolusid. Sääraselt nähtud loodus ei saa olla isendana, iseseisva ja salapäraselt sissepoole pöördununa, ta pole meeleliselt aistitav ja ootamatusi pakkuv, vaid paika seatud väljendusvahend.

Eelnev pole mõeldud etteheitena rahvuslikule liikumisele, mille läbi maarahvas muutus tõrjutud sotsiaalsest kihist eestlasteks, ammutas rahvuslikku usku ja jõudu endasse, vaid kujunenud olukorra tõdemusena. Iga tahes on selge see, et sajandi lõpuks oli rahvusromantilisest stiilist saanud maneer. Ammendatust näitas klišeelise luule vohamine, mis tagasivaates kipub varju heitma selginenud pilguga, pööret ettevalmistavatele natuuridele (eelkõige A. Haava ja K. E. Sööt).

Sagedased vaevatused, kidumised, suikumised ja kütkete motiivid Juhan Liivi loomingus viitavad paratamatule seotusele valitsenud väsitava stiiliga. Näiteks mõned stroofid luuletusest «Vangis»:

*Kui oli palavalt meeles
sul kallis kodumaa,
kui kõnelda temast tahtsid,
kui tahtsid kõnelda:*

*siis ühtki sõna ei leidnud,
ei leidnud ühtegi teed,
kõik sõnad seks olivad vähe
ja kõik olivad kinni teed.*

Teatud mõttes peaski Liivi luulet jälgima kui sõnade otsimist, mille kaudu avanevad teed kodu(maa)st kõnelemiseks, täpsemalt kodus olemiseks. Siin on peidus üks põhjus, miks Liivi luules esineb tihti komistusi ja konarusi ja miks «parandused» ning stiliseerimine antud juhul ehedust varjutavad.

Rahvusromantilise tunnetuse n-õ kandvad predikaadid tulevad hästi ilmsiks juba eelpoolsiteeritud Schultz-Bertrami üleskutses ja need on «anname» (ajaloo ja eepose) ning «võidame» (kõik raskused). See on suhe maarahva maailma väljastpoolt, saksa hariduse saanud meeste tõsine, aga eemalt tulev aksioon. Järgneva sõlmitamiseks ja selgitamiseks võiks seda eluhoiakut nimetada *vita activa*'ks. Juhan Liivil on maarahva maailmaga seesmisem, orgaanilisem suhe. Tema ei loo ega tegutse mingi kontseptsiooni või ideoloogiat järgi, vaid püüab õieti vaadata ja kuulda, nimetada ja mõnikord «palveid teha».

Need kaunid ja lihtsad palved («Ei ma mõista palvet teha», «Tule, õõ pimedus» jt) viivad ühe Liivi võrdluse juurde, mis pärit «Ääremärkustest». Oma kunstilisi taotlusi selgitades võrdleb ta kahes kohas kirjandusteost templiga, templi ehitusega: «Ehitus, kaine, kividest ja lubjast, üsna nähtavatest liht asjadest — ehitusmaterjalist, ja kui tempel valmis — missugune pühadus sääl sees.» Ladina *templum* tähendab algselt eraldatud ala, usulisiks toiminguks määratud pühamut, alles hiljemini kinnist jumalakoda, milles jälgiti looduses toimuvat, tõlgendati saatust määravaid märke.

Tollele võrdlusele toetudes võiks Juhan Liivi tunnetus- ja loomisviisi, suhet maailma nimetada kontemplatiivseks, vastandina *vita activa*'le *vita contemplativa*'ks. Tavapärase kontekstis vastandatakse aktiivsele passiivne, tegelikult oleks ajaloolises plaanis sõna «kontemplatiivne» siin õigem. Kuna Liivide kodus valitses tugev religioosne meelsus, pole vägivaldne tuua üks tüüpiline näide piiblist, nimelt Luuka evangeeliumist. 10. peatükis on lugu Kristuse viibimisest õdede Maarja ja Marta kodus. Õdede erinevast loomusest, ellusuhtumisest tuleneb konflikt, mis laheneb kontemplatiivset elutunnet esindava Maarja kasuks. Jeesus manitseb

Martat: «Marta, Marta, sa muretsed ja vaevad ennast paljude asjadega, aga tarvis on vaid üht. Maarja on ju valinud hea osa, mida temalt ei võeta ära.»

Juhan Liivi elust on teada ta vastu-meelsus ja saamatus toime tulla praktilise eluga. Nagu viidatud, on tema oluliste asjade kuulja ja nägija, poeetilise hoovuse tundja:

Mets kohas tumedalt, tõelt. . .

Ma kuulasin himuga.

(«Mets kohas»)

või:

*Mis on, mis paistab kaugel merel. . .
Kas laev säält tuleb? Mis ta toob?
Või udu hall? Või mõttekuju,
mis hing vast ise endal' loob?*

(«Tulevik»)

Säärastele mõttekujudega tegelemisele on iseloomulik eemaldumine omakasust kantud sekeldustest, süvenemine ümbritsevasse ja endasse, küsimuste seadmine ja saadud vihjete üle juurdlemine, liikumine olemise saladuste poole, keskendumine ja sisedialoog. Sisemist liikumist asjade juurde kommenteerib lausekatke «Ääremärkustest»: «Iga mulje ehk laast viib kujutaja kujule ligemale. . .» Siin võiks teha väikese kõrvalepõike eesti luulelukkku, kaugele randade poole minejate juurde — E. Enno ja V. Ridala meenuvad kohe. Mõnest Liivi luuletusest on tunda sama kutset («Kui tume veel kauaks ka sinu maa»), kuid läbivam on siiski identsuse otsimine «siinsega»:

*Mis otsis ta kaugele randadel,
ta selle sai siit nüüd kätte.*

(«Üks mälestus»)

Pronoomen «siin» tähistab kodust maastikku, loodust, elu võõra jaoks suletud «maapäälse ringis». Koduse maastiku nägemine õigetes proportsioonides ja suhetes, kuulmine sellesse maailma on Liivi stiili alus.

Hea näide on kooliklassikast tuntud «Lumehelbeke»:

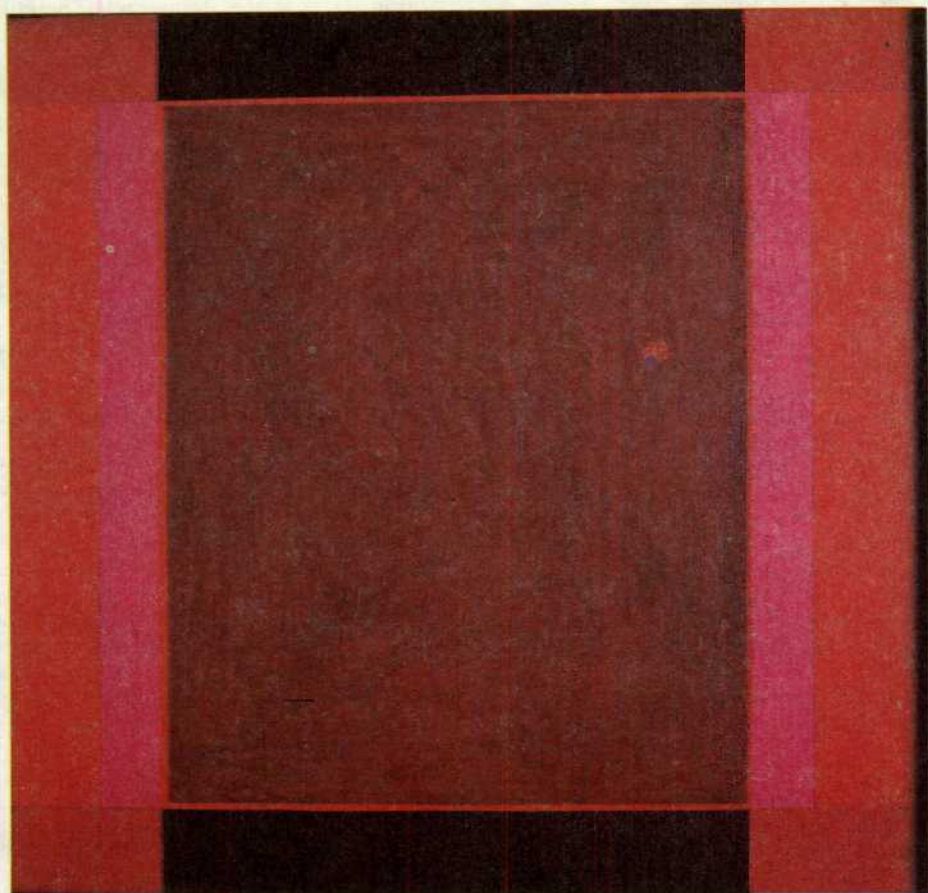
<i>Lumehelbeke</i>	<i>Nagu viibiks ta</i>
<i>tasa, tasa</i>	<i>tasa, tasa,</i>
<i>liugle aknale,</i>	<i>mõtleks tules ka:</i>
<i>tasa. . . tasa. . .</i>	<i>tasa, tasa!</i>

Miks nii tuksud, rind?

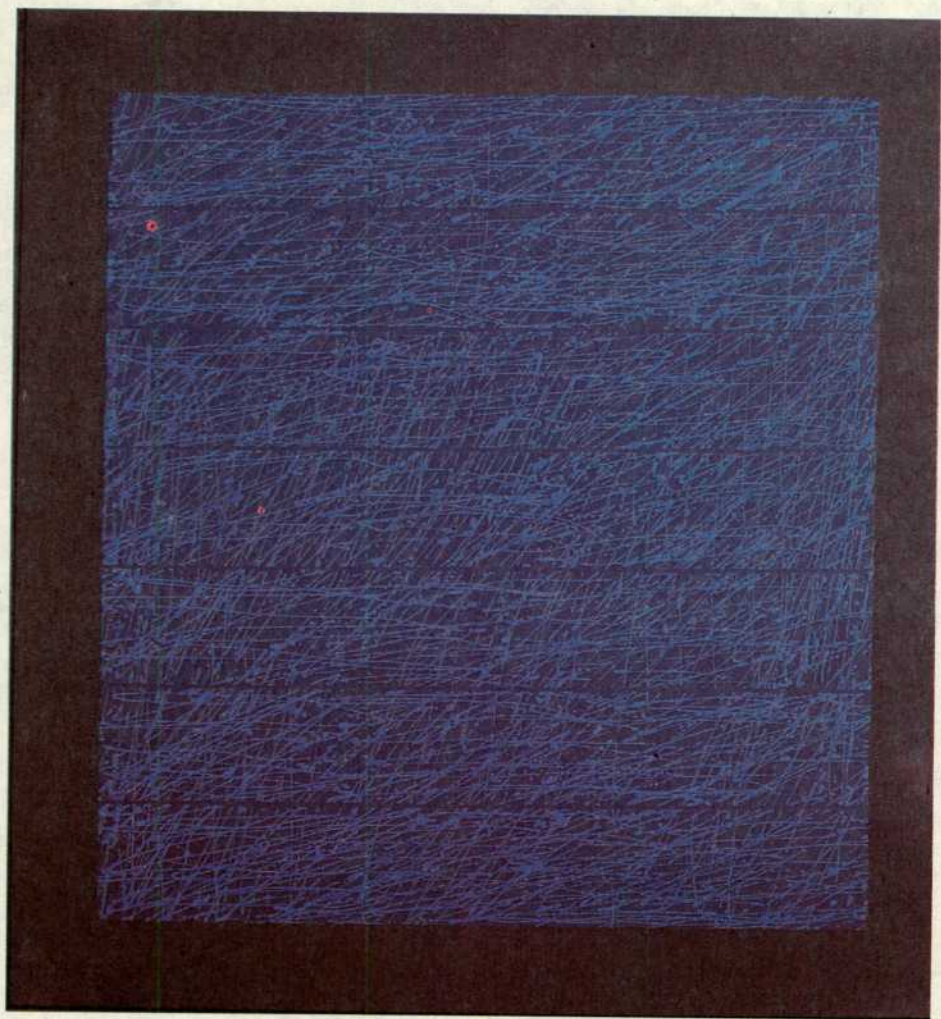
Tasa, tasa!

*Rahu otsib sind —
tasa, tasa. . .*

Kui rahvusromantilise stiili puhul on loodus rahvusluse ideede teenistuses, nende ideede väljendusvahend, siis J. Liivi luules elab ta oma salapäraselt, sissepoole pöördunud elu, täis

Ado Lill.
«Varjatud». Õli, lõuend. 150×160.
1990.

Ado Lill.
«Tanga I». Õli, lõuend. 150×165.
1990.

küsimusi ja ootamatusi, on iseseisev: «Loodus elab, loodus mõtleb, teisiti otsustada ei saa. Kuidas loodus seda teeb, kuidas ta ilma eluta ja mõtteta, inimlikus mõistes võetud, seda teha saab, on suur, sügav saladus. /---/ Tema inimene on kaasakannataja, kaasaolev, kaasmõtlev» («Kaks ja üks»). Suhe loodusesse on analoogiline suhtega keelde. Ka sõna on iseseisev, salapäraselt sissepoole pöördunud, täis küsimusi ja ootamatusi, mitte pelgalt elamuste väljendusvahend, mida saab vastavalt eesmärgile seada ja häälestada. Ka keeles valitsevad hävitavad ja loovad jõud, mis võivad püsida oma piirides, kooskõlas, aga ka sellest väljuda ja ohtlikud olla. Antud luuletuses on lumehelbekese vaatamise kaudu jõutud küsimuseni ajalikkusest, igavikust ja surmast, inimese osast maailmas.

Juhan Liivi inspiratsioonini võrdpildiks on F. Tuglas monograafias «Juhan Liiv» (1914) ja K. Ristikivi «Eesti kirjanduse loos» (1954) valinud öise äikese. Ristikivi nähtu on selgem ja puhtam: «On haruldaselt selge Juhan Liivi pilk, kui vaimuhaiguse vari sellelt hetkeks lahkub, kui ta näeb maailma nagu välgu valguses, milles kõik on hoopis selgejoonelisem kui tavalises loius päevavalguses. Nii võib ta jõuda otse prohvetikku nägemuseni...» Vaadates võrdluse «nagu» taha teiste värsseid kaudu, võib märgata, et luuletajana seostub Liivil äike, võimas loodusnähtus, eeskätte sõna, keele ja mõtlemisega:

*Kui ühes mõtte välguga
ei sütti põlema su keel,
ei vilgu sõnas valgumeel — ...*
(«Kui ühes mõtte välguga»)

Kirjutades paberile ülalt alla ja vasakult paremale, sunnib luuletaja kujutlusi ja mõtteid järgnevusse, pealtnäha lineaarsetesse ridadesse, kooskõlastab nad grammatika ja loogika seadustele vastavaks. See on tehniline töö, terviknägemuse kirjapanek, realiseerimine kirjandusteoseks. Tollele «mõttekanga kudumisele» eelneb aga Liivile nii iseloomulik ootamatu sähvatus, mis koondab endasse kontsentrilise mõttepildi, terviku mitte ainult üldistes kontuurides, vaid kogu mitmekesisuse iga väiksemagi üksikasjaga. Hästi jälgitav on see näiteks luuletuses «Must lagi on meie toal», kus lae nentiv kirjeldus saab välgseose läbi aja võrdkujuks:

*Must lagi on meie toal
ja meie ajal ka:*

Samas on see hea näide Liivile iseloomulikust vaateviisist — näha koduste,

lähedaste asjade kaudu väljas toimuvat. Analooilise struktuuriga on «Minu luule» keske- ne värsipaar:

*Mu luule, sina oled
kui haige tiivaga lind*

Sellistele äkkmõtetele on tunnuslik vahetus, loomulikkus ja ootamatus, sugestiivne sundimatus. Kui nüüd tagasi pöörduda võrdluse juurde välguga, siis peab veel üht asja märkima. Välg on läbi aegade ja mütoloogiate tähendanud erilist sündmust, inimlikust tahtest sõltumatut loodusstiihiat, asjade käiku mõjutavate ja määravate vägede raevutsemist, piiridest väljumist, oma loomuselt vastuokslitku nähtust, mis võib hävitada ja samas luua:

*Sest ikka hävitavad jõud,
kui võisid kord ühendust tuua:
süül üheks saades suur oli sõud, —
suurt võis see silmapilk luua.*
(«Üks mälestus»)

Rahvusromantilises stiilis oli loodus ideede dekoratsioon, väline kest, mis näilisel allub looja emotsioonidele ja kontrollile, sest ta on ette antud, iseenesest mõistetav. Oma elus ja loomistes seisis Liiv pidevalt vastandlike jõudude, ehitava, korrastava alge ja hävingu keskmes. Üksikutel silmapilkudel avaldub korrapära ongi seepärast nii mõjus, et seda varitseb ja saadab varjuna tung laguneda.

Luule ja muusika on peale lineaarse mõõtmega vastuvõetavad ka tervikuna, ühte hetke kätketuna — sünkroonselt. Kontsentrist tervikut hoiavad ja sellesse koondavad kordused, kõlalised ja mõttelised seosed, mis toimivad ühe luuletuse piires, mitmete luuletuste vahel, võiks öelda konkreetsete teoste kohal kõrgemas astmes, mille kaudu saab märgatavaks luuletuste ehituslik omapära ja inspiratsiooni viis. Iga pealtnäha üksikut teost lugedes on selle taga varjatult tervik — «üldpilt», kust konkreetsed pisiasjad pärinevad ja millega nad kokku kõlavad. Teostuse kirjapaneku tehniline küündimatus Liivi puhul ei häiri, sest varjuv tervik kumab ja heliseb kaasa. Mõttelõnga katkendlikkus ja segimine ei suuda olemise mustreid lõhkuda.

See looduspärane olemisviis, mis Juhan Liivi loomingut kannab, see välgvalgus, milles ta maailma nägi, tungis läbi kinnistunud kujutelmade ja pettepillide ning tõi eesti luuleilma pöörde, nagu äikegi sageli toob kaasa põua koos selguse ja värskusega. Ja taas lööb «põdev põlluke» haljendama.

HASSO KRULL

JAAN KAPLINSKI: TEINE JA PÖÖRATAV AEG

Maailmas ei ole ühtegi sirget joont. Kõik käib ringi. Algas viib lõpule, lõpp algusele. Minek on tulek, oleneb vaid, kummalt poolt vaadata. Kõik on kõigea seoses. /---/ Kui olen üksi tühjas ruumis, pole ma all ega ülal, vasakul ega paremal. Kui oleme kahekesi, saavad all-ülal, lähedal-kaugel, vasakul-paremal tähenduse.

«Kodalased», 3. leht («Kahekesi»)

Jaan Kaplinski on neid väheseid kirjanikke ja mõtlejaid meil, kelle luule- ja proosalooming — viimane peamiselt esseedest koosnev — on lugeja jaoks alati võrdset huvitavad. Kumbki pool lisab midagi olulist ka teisele poolele, on oma vastaspoole teistiolemine ehk «teine»; seejuures näib aga luuletustel olevat rohkem esseedega sarnaseid jooni, kui on esseedel endil luuletustega, kuivõrd luuletustes silmahakkavad mõtteliikumised on just esseedes välja arendatud sügavamalt, põhjendatumalt, erudeeritumalt, ja mitte vastupidi. Luuletuste implitsiitne paljukihilisus ei näigi Kaplinski eksplitsiitselt väljendatud ideedele harilikult lisavat muud kui teatava negatiivsuse, keelematerjali pihustumise ja laialipaiskumise momendi —, midagi, mida autori enese kõnepruugi kohaselt võiks nimetada «loitsivuseks».

Sellist hõlpsasti tekkida võivat lihtsat ettekujutust Kaplinskist on korra juba kõigutanud Mart Mäger, analüüsides üht silmapaistvat luuletust kogust «Tolmust ja värvidest» (1967). Selles luuletuses, argumenteerib ta, «J. Kaplinski loob tegelikult pildi semantiseeritud maailmast, mida ta samas luuletuses eitab»¹. Ilmselt võimaldab niisugune väide veel mitmesuguseid täpsustusi ja edasivaidlemist, kuid igal juhul on Mägra analüüs teedrajav vähemalt kahes mõttes: kõigepealt seepärast, et osutab kaplinskiliku humanismi — nagu üldse igasugune moodsa humanismi — paratamatutele seesmistele antinoomiatele, teiseks aga seepärast, et eraldab juba Kaplinski luuleteksti puhul selle eksplitsiitse tähendustasan-

di implitsiitset, näidates, et luuletus justkui samaaegselt võib öelda kaht erinevat asja. Viimane on eriti oluline selle poolest, et lööb mõra Kaplinski tekstikogumi muidu nii ebasümmeetrilisse teleoloogiasse: justkui oleksid luuletused olemas ainult selleks, et «luuleliselt» ja seega ebapuhtamalt välja öelda seisukohti, mis mujal formuleeritakse «teoreetiliselt» ja puhtamalt.

Alustagem humanismist. Mäger kirjutab: «J. Kaplinski pürgimus avatusse, piiridest välja eheda kogemuse juurde annab kogus «Tolmust ja värvidest» Oktsidendi ja Oriendi pingestatud sünteesi — vastuoludest hoolimata.»² Ei ole küll vist ühtki nii spetsiifiliselt oktsidentaalselt ideed kui kristlik-dialektiline idee sünteesist, vastandite omavahelisest põimumisest ja kokkusulamisest, «vaimu lihaksuamisest». Kaplinski puhul, kes teatavast kristlikust substraadist hoolimata on minu meelet selgelt antidialektiliste kalduvustega mõtleja, tundub seesugune lõppjärelus veidi kohatu. Sest sünteesi ei või saavutada ilma eitusetä, teise ületamiseta, kusjuures sünteesitava opositsioonipaari domineeriv, ületav pool alati peab olema juba eelnevalt määratletud: nii ei või «liha» ja «vaimu» sünteesi puhul kuidagi domineerima pääseda «liha» ega «Oriendi» ja «Oktsidendi» sünteesi puhul «Orient». Niisugusel juhul on aga kogu Kaplinski ettevõtte juba ette mõttetuks kuulutatud. Seepärast võib küsida, kas mitte ei ole Kaplinski antinoomilises «zen-humanismis» tegelikult juba täos algupärane antidialektika, mis igasuguse alistava sünteesi võimaluse välistab.

Lugegem nt niisugust luuletust:

*Kõik ühes
üks kõiges
vaim kehas
keha vaimus
imelik tavalises
tavaline imelikus
mesilassülem
kirstus vana
hüljatud talu
pööningul*

(«Käoraamat», lk 181)

¹ M. Mäger, Luule ja maailm ühes luuletuses. «Keel ja Kirjandus» 1985, nr 4, lk 208.

² Sealsamas.

Näeme siin minimalistliku vormi tõttu hõlpsasti eristuvat astendust, mis pärast kuuendat rida pealtnäha lihtsa retoorilise võttega (tuuakse näide) hüppab järsule kontrastile: konkreetne kujutusloogiline abstraktsete kategooriate jada vastu. Jada ise on järgmine:

- (a) kõik/üks
- (b) vaim/keha
- (c) imelik/tavaline

Esimeses (a) märkame dialektilise opositsiooni üldine/üksik mittedialektiliselt teisendit. Kuigi kõikesisaldav «üks» ka ise omakorda kätketakse «kõigesse», ei tähenda see ta ületamist *Aufhebung*'i mõttes. «Kõigesse» asetatud «üks», milles omakorda juba on varjul «kõik», avab kosmilise kuristiku, kus me igas mikrokosmoses hakkame juba aimama ka makrokosmost ja vastupidi³. Kõrvus peaaegu — nimelt peaaegu — juba kaigub Pascali hädahüüd: «Nende lõputute ruumide igavene vaikus»... Teises opositsioonis (b) tunneme ära õhtumaise filosoofilise idealismi lähtevormeli, kuid selle loomuliku automatismi häirib gnostilise hõnguga «keha vaimus». Kolmas (c) parafraseerib ja ühtlasi kummutab, seega dekonstrueerib juba terve seeria kultuurilisi vastandipaare, nagu madal/ülev, argine/püha, kunstlik/loomulik, tõelus/muinasjutt jne. Kui nüüd järgneb hüpe abstraktselt konkreetsele — «mesilassülem kirstus» —, taipame, et siin tegelikult kummutatakse üht uusaegse mõtteviisi aluskategooriat, opositsiooni loodus/kultuur ennast.

Võib esialgu näida, et ka siin pingestavad luuletust allhoovustena tegelikult dialektilised liikumised. Nt kui formuleerida algusread kolmeastmeliselt ümber: «üks» kui tees, «kõik» — antitees, «kõik ühes» kui süntees. Ometi koorub ka sellisest kujundusest ikkagi välja teatav viga, mis kas ei lase ületamismomendil ilmuda või esitab seda juba seljataha jäetuna (kuristiku-efekt). Seda viga (või riket) piieldes hakkab kangastuma märksa ulatuslikum teise-probleemaatika, mis meie arvates on kaplinskiliku humanismi võtmeküsimus.

Kes või mis on too «teine»? Lihtsalt ja abstraktselt väljendudes on ta kõigepealt mingi «muu», mis asetub vastu mõtleva ja tegutseva subjekti identitsusele, mingi teistsugusus ja mitte-mina, mis vastandub samasugusele ja minale. Filosoofiliselt jääb teisega kokku puutuva subjektiivsusele põhiliselt kaks või-

³ Võõrkeelses terminoloogias kannab see figuur nimetust *mise-en-abyme*. Muidugi vallandab «kõik ühes/üks kõiges» veel ka ida-hõngulise seostehela, mis luuletuse muudab modernistlikult polüsemiliseks.

malust: ta peab kas teist eitama, selle ületama ja oma seesmisel samasüneringil tooma (nagu Hegel), või peab ta jaatama nii iseenast kui teist, tunnustades seega ka nende kahe vahelist põhimõttelist erinevust omaette väärtusena (nagu Nietzsche). Esimene neist on sisuliselt aluseks igasugusele muistsele või tänapäevasele kultuuriimperialismile, teine aga lubab tegelikult väga palju erinevaid tõlgendusi, nõudes tingimatu eeldusena ainult äraütlemist dialektikast ja kultuuriimperialismist (nimetatud filosoofi vaated on siin niisiis vaid ühed võimalikkudest). Samas on esimene aluseks ka kristlikule teoloogiale ning sellest teoloogiast väljakasvavale euroopalikule humanismile, kuna teine võimaldab arendada viimastele vastutõotavaid strateegiaid.

Kaplinski juures paistab teise-probleemaatika eriti eredalt välja just mõnedes kultuurantropoloogilisi küsimusi ülesvõtvates kirjutistes. Kõige otseütleavamad neist on minu meelest kaks, refereeriv «Müüt inimsöömisest» (1982) ja kokkuvõtteni jõudev «Kuningas ja neandertallane. Euroopa vaimu enesekriitikat» (1983)⁴. «Müüdis inimsöömisest» otsitakse inimsöömislugude ajaloolisi juuri («Väited, nagu oleks vastane või ohver inimsööja, kuuluvad psühholoogilise sõja põliste võtete hulka, millega püütakse teda kuulutada väljaspool kultuuri ja seega inimsust asuvaks», lk 718) ja osutatakse nende seotusele imperialistliku poliitikaga üldse («Loomulik on, et kõige hirmsamad kannibalid pidid asuma seal, kus eurooplased või araablastest orjakaupmees ering vallutaja oma kanda oli kiinnitamas»). «Kuningas ja neandertallane» rünnatakse kultuuriimperialismi juba hõlmavamalt («Suhtumises neandertallasesse peegeldub suhtumene kõikidesse inimestesse, kes elasid teistmoodi kui meie», lk 826) ja võetakse lõpuks kokku selle kõige iseloomulikud tunnused: «Need on: terava eraldusjoone tõmbamine «oma» ja «võõra» vahele, veendumus, et «oma» poolel on jumalik või looduslik jõud ja õigus, veendumus, et selle tõttu tohime teha teiste inimeste ja kultuuridega, mida heaks arvame. Omal ajal õigustati seda religiooniga» (lk 827). Märkame kummalist retoorilist võtet: meivormis kõnelev Kaplinski asetab end ise tegelikult selle «meie» vastaspoolele, on n-õ «teise» poolt. Pole muidugi võimalik, et ta sel viisil taotleski täielikku piiri kustutamist «oma» ja «võõra» vahelt, nende kokkusulatamist ühekssamaks «kõigeks» (et see luules esineb, on teine teema); pigemini tahab ta öelda: tõepoolest olen just mina ise

⁴ «Looming» 1982, nr 5, lk 718—719 ja 1983, nr 6, lk 822—827.

too teine, jaatan iseennast ja enda erinevust kõigest muust seeläbi, et jaatan teist, aga et ma nüüd olen vastamisi pandud tolle «samaga», mis võib «teist» tunnetada ainult eituse kaudu, asun ma (iironiliselt) sellesama sama enese positsioonile ja eitan teda seejärel tema enese abil, nõnda õieti jaatades teist ja ennast. Näeme, et siin tekib keerukas ja omapärane vastuoksuste süsteem, mida võiks ehk nimetada koguni negatiivseks jaatuseks. On isegi teatav operatiivne kahevahelolek dialektika ja antidialektika vahel, sest teist jaatades eitatakse ennast enda ületamise eesmärgil («kultuuri enesekriitika ... muudab kultuuri vähem isolatsionistlikuks, avaramaks ning avatumaks ja

lõpuks vähem Lääne ja rohkem universaalseks kultuuriks», samas). Kirjutaja «isesid» justkui oleks kaks.

Küll leidub Kaplinskil ka puhast enesejaatust, eriti varasemates kirjutistes. «Olla meie ise, sest me lihtsalt oleme meie ise ja ei saa kuidagi olla keegi teine» («Rahvalaulu juurde jõudmine», 1970, levinud käsikirjaliselt). Siin on «meie» hoopis teist tüüpi. Hakkame aimama, et kaplinskiliku humanismi-diskursuse sees on võimalikud mõned sisuliselt vastandlikud lausungid, ja meile hakkabki terendama üks moodsa humanismi valdavamaid antinoomiaid: oma seisukohti võidakse põhjendada kõrvuti nii universalistlikult kui ka pluralistlikult.

(Järgneb)

TOOMAS VARRAK

KUIDAS LIIGUD, POLIITILINE MÕTE?

Augusti lõpus avaldas ajakirjandus Voldemar Pinni artikli «Kuhu liigid, Eestimaa?». Raadio hommikune ajakirjandusülevaade soovitas seda kõigile, kes huvituvad meie tänaste probleemide tõeliselt teaduslikust käsitlusest. Kummatigi oli diktori toonis midagi niisugust, mis tekitas kerge kahtluse kuulnud sõnade tähenduses. Tagantjärele arvan, et kui kõrv püüdis sõnade tooni valesti, on kahtluse väljendamine artiklis esineva argumentatsiooni kohta siiski õigustatud. Ehkki üldiselt olen seisukohal, et diktorid ei pruugiks informatsiooni edastamisel järgida dr. J. Goebelsi ja tema nõukogude kolleegide tavasid, s.o anda teadetele tooniga selge emotsionaalne hinnang. Kuulajale teadmiseks ning joondumiseks.

Artikli teema võtab V. Pinn kokku paari lausega. «Osa Eesti poliitikuid, pidades kaasa aja taset mõtlemises mitte millekski, tahab nüüd rajada Eesti riiki jätkuna sellele, mis lõpetas oma eksistentsi *de facto* 1940. aastal. On tekkinud võimas emotsionaalne pressing. . ., et kõik tuleb viia tagasi sinna, kus ülekohus algas. See on aga võimatu.» Ja pisut edasi: «Rajada saame üksnes uue Eesti Vabariigi.»

See on igati selge ja arusaadav seisukoht,

millega võib nõustuda või mitte. Asi võinuks nii jääda, kui autor poleks soovinud anda oma poliitilisele seisukohale loodusseaduse vääramatust. Sest sellele seisukohale eelnes teadusliku põhjendusena ligi poolt artikli mahtu haarav, sünergeetikaks nimetatava teaduse põhimõtete tutvustamine. Ja ülaltoodud poliitilisi seisukohti tuleb vaadelda selle esituse loogilise järelendusena. Ehk nagu V. Pinn ise asja üldistades esitab: «Pöördumatuses peitub elu vältimatu uuenemine, teiseksaamine. Kui pöördumatu kusagil jõuga tõkestatakse, siis hakkab süsteem. . . otsemaid kasvavas tempos entroopiat tootma.» Pöördumatuse printsiibi ignoreerimist meie praktilises poliitikas nähakse muuhulgas taotluses «taastada omandivormide järjepidevus». Seda nimetatakse kõige selgemaks näiteks pressingust muuta pöördumatu maailm pöörduvaks.

Jäägu siinkohal arutamata, mida tähendab omandivormide järjepidevuse taastamine: on see omandi tagastamine endisele omanikule või siis eraomandi taastamine üldse? Kuhu me pöördumatuse ignoreerimisega jõuaksime, seda selgitatakse veenvalt. «Jõuaksime järkhaaval läbi stagnaaja ja stalinliku terrori sinna, kus meie majandus, haridus ja kultuur olid 1940. aastal. Toimuma peaks siis see,

et üle 50 aasta vanused inimesed hakkaksid päev-päevalt noorema, nooremad lihtsalt sureksid, vanemad ärkaksid aga haudadest ja astuksid oma tõekspidamistega meie hulka.»

Ei oska arvata, kas omandivormide järjepidevuse, laiemalt aga õigusliku järjepidevuse poliitika eestvõitlejad tõesti tahavad kadunud Konstantin Pätsi ja tema kaasvõitlejaid ellu äratada, et need võiksid oma toonaseid otsuseid revideerida jmt. Aga sedasorti järeldustele jõudes oleks küll kohane järele mõelda, kas mõttekäiku pöördumatusest saab niisugusel kujul tõesti rakendada poliitilistele protsessidele. Igatahes allkirjutanu ei saa niisugust argumentatsiooni kuidagi pidada mõtlemise kaasajatasemeks. Pigem meenutab see aega, mil poliitilised seisukohad, programmid ja tegevus tulenesid teistest teooriast. Tõsi küll, mitte fundamentaalsetest loodusseadustest, vaid pisut nõrgematest — sotsiaalsetest seaduspärasustest. Iga kord, kui kohtan sedalaadi mõtlemist ühiskonnaprobleemides, kerkib kiuslik mõte: miks ei torka ühegi reformaatori või prohveti pähe mõte rakendada maiste probleemide (näiteks liikluses) lahendamiseks üht teist universaalset loodusseadust — seda, mille kohaselt kõik kehad kas seisavad paigal või liiguvad ühtlaselt ja sirgjooneliselt. See seadus on kaasaegse mõtlemise jaoks küll pisut vananenud, kuid kõlbab ehk siiski insenerimõtlemises? Samahästi võiks ka autorilt küsida, kas N. Liidu territoriaalsed võidud Eesti Vabariigi arvel aastail 1940—45 ei olnud tingitud mitte J. Stalini teadmatusest ajaloolise protsessi pöördumatusest? Tuletame meelde, et Tartu rahulepingus lubas Venemaa loobuda igaveseks ajaks pretensioonidest eesti maale ja rahvale, austada meie suveräänsust, piire jne. Ehk saaksime nüüd sellele printsipiibile tuginedes nõuda N. Liidu praegusel juhtkonnalt, et ta viiks oma poliitika kooskõlla loodusseadustega, parandaks oma eelkäijate harimatuses tekkinud vea? Või kehtivad niisugused loodusseadused ainult väikeriikide kohta ja suurriigid järgivad teisi? Nagu näiteks: söö, kui sa ei taha, et sind süüakse.

Vähemalt ajaloolastele-ühiskonnateadlastele ei ole pöördumatuse printsiipi nii tundmatu, et oleks pidanud ära ootama Ilya Prigogine'i sünni ja sünergeetika tekkimise. Ajaloolased on alati pidanud oma uurimisobjekti ainulaadseks ning räägivad üldse vastumeelselt ühiskonnaseadustest, s.o asjadest, millele võiks tugineda pöördumus või kordumus. Ühiskonnateadlaste poolt kasutatav tüpologiseeriv lähenemisaad lubab rääkida küll sotsiaalsetest seadustest, kuid nii hullud pole nemadki, et peaksid võimalikuks surnute elluäratamist. Arvatavasti jagavad poliitikudki seda seisukohta, sest nende

mõtlemismaterjali moodustavad rohkem ühiskonna kui looduse asjad. Sellepärast on V. Pinnil tuline õigus öelda: «mida kiiremini meile selgeks saab, et absurdus on absurdus, seda kiiremini on meil võimalik hakata looma midagi tarvitamiskõlblikku». Ainult absurdus ei käi mitte õigusliku järjepidevuse, vaid teooriate kohta, mis püüavad õigusliku järjepidevuse mõtte kehtivust teha sõltuvaks loodusseadustest või sotsiaalseist teooriaist. Sest õigus ei ole loogiline tuletis teooriast või loodusseadustest, vaid pigem nende praktiline konsekvents.

Olen kuulnud ka teistsuguseid põhjendusi õigusliku järjepidevuse vastu. Neid esitavad inimesed, kelle seisukohtade siirust usun kindlasti. Järjekindlus selles punktis on nende meelest dogmaatika ja paindlikkuse puudus — seega takistus meie iseseisvusliikumises vajalike praktiliste tulemuste saavutamiseks. Sedasorti arusaamu näib jagavat ka osa avalikust arvamusel. Viimasel juhul ei sõanda kinnitada, et see rajaneb siiral veendumusel, mitte aga massiteabekanalite poolt levitataval hoiakul. Arvan siiski, et suurele enamusele on õigusliku järjepidevuse küsimus seotud poliitilise strateegia ning taktika valimisega. Seega siis millegagi, mida võib võtta või jätta, sõltuvalt asjaoludest. Niisuguse positsiooniga on raske nõustuda, kui tahame pidada oma praegust võitlust ikka rahvusliku taassünni, mitte aga võimuambitsioonide, soojade ametikohtade, isikliku tähtsuse eksponeerimise või hoopis varjatamate eesmärkide nimel.

Millisest teooriast me ka ei lähtuks, võime pidada aksioomiks, et iseseisva riikluse loomine või taastamine kaasaegses maailmas on mõeldav ainult kahel teel: (1) kas jõule või (2) õigusele toetudes. Seejuures võib jõudu käsitleda kahel erineval viisil. Esiteks füüsilise fenomenina, sõjalise jõuna. Ning teiseks — poliitilise jõuna ehk rahva ühiselt demonstreeritud tahtena. Viimasel juhul võib see realiseeruda ainult õigusliku tunnustamise tasemel, s.o ikkagi teisel teel. Ütlema tagi on selge, et teisel teel võib iseseisvuse võita (või taastada) ainult tsiviliseeritud vastaselt, kes ilma erilise välise sunnita tunnistab poliitilist jõudu. Mitte aga niisuguselt, kellele jõud ongi õigus.

Seda, kuidas Nõukogude juhud meie avalikult demonstreeritud tahtesse suhtuvad, nägime iseäranis selgelt Balti keti puhul: laste mänguks peetakse seda muu maailma ees. Iseküsimus muidugi, mida nad asjast omavahel arvavad. Tõelise jõu omamine on praegustes tingimustes soovunelm. See võis veel kuidagi arvesse tulla maailmasõjast nõrgestatud Tsaari-Venemaa puhul. Aga ka siis nõudis see hiiglaslikku vaimujõudu ja tohutuid

füüsilisi pingutusi. Taolise võitluse relvastuslikest eeldustest ei hakka rääkimagi.

Niisiis jääb meie lootuste aluseks ikkagi õigus. Sedagi on võimalik vaadelda kahel tasemel. Esiteks selliselt, et impeeriumi juhid märkavad meie energilist rahvuslikku askeldamist ja lippude lehvitamist. Tuginedes tsiviliseeritud normidele või varem ja teises seoses (aga mitte meile) antud lubadustele otsustatakse meie püüdlusi tunnustada. Tugineda võiks niisugune tunnustamine näiteks ÜRO vastavatele paktidele ja resolutsioonidele. Asja vormistamisel kerkib muidugi piiride küsimus ning pärast sõda sisserännanud rahvastiku kodanikuõiguste probleem. Need lahendatakse arvatavasti üldiste, rahvusvaheliselt tunnustatud printsiipide alusel, mis ei arvesta eriti tõsiasjadega eesti rahva ajaloo ning on suhteliselt kergesti manipuleeritavad (näiteks forsseeritud migratsioonipoliitikaga). Ja kui me selle kõigea rahul oleme, siis oleme oma iseseisvuse eest tänu võlgu eeskätt suure naabri heatahtlikkusele. Nagu näeme, väliselt ei ole siin suuremat erinevust poliitilise jõu meetodist. Või kui, siis vast ainult selles, et esimene on pealetükkivam, teine aga äraootavam.

Teisiti on lugu siis, kui rajame oma võitluse õiguslikule järjepidevusele. Siis ei ole võimalik mööda minna õiguslikult kõigutamata faktist, et Tartu rahulepingu sätteid on rikutud, meie suhtes on toime pandud agressioon. Ning et meil on rahvusvahelise õiguse ja normaalse praktika põhjal täielik alus nõuda mitte ainult oma õiguste tingimusteta taastamist, vaid ka satisfaktsiooni. Rahulepingus (ja mitte ainult seal) antud lubadused ei ole üldised, vaid konkreetset, antud meile. ÜRO vastavate dokumentide laienemist meile saab vaidlustada, mitte aga küsimust agressioonist, mis toimus rahulepingu tingimuste rikkumise, lubaduste ühepoolse murdmise teel. Neis asjus pole meil midagi tingida. Seda võivad teha teised ja meie õigus on otsustada, kas arvestada niisuguseid soove või mitte.

On selge, et see seisukoht pole eriti paindlik. Aga selge ei ole, miks peaksime unustama oma eneseväärikuse ja iseseisvuse vägistamise. Kas selleks, et hakata ebakindlatelt positsioonidelt võitlema õiguse eest uuesti jalule tõusta? Ja jätta vägistajale heategija aupaiste! Kui Vabadussõjas suutsime seada oma õigused jalule jõuga, miks peaksime nüüd loobuma juba tunnustatud õigustest?

Vaatleme nüüd pisut seda, mida tähendab õigusliku järjepidevuse poliitika sisuliselt. Igatahes mitte katset ajaratast tagasi keerata või surnuid ellu äratada. Sisuliselt tähendab sellel põhimõttel püsimine kahte asja. Esiteks seda, et Eesti 1939. a piirid on sama puutumatud ja pühad, nagu seda senini on

väidetud N. Liidu piiride kohta. Ning teiseks: Eesti riikluse taastamisega seotud probleemide lahendus on eelkõige Eesti Vabariigi kodanike ja nende pärijate õigus. Kui sisserännanud elanikkond soovib austada meie rahvuslikke õigusi, siis ei pääse ta nende faktide tunnustamisest. Sellest ei tulene neile mitte mingisuguseid otseseid õiguslikke tagajärgi isiklikul tasemel. Keegi pole teatanud soovist kippuda nende inimeste (inim)õiguste kallale. Vastupidi, kodanike komiteede kaudu on kõigile, kes tõesti soovivad osaleda väikese rahva jalge alla tallatud õiguste taastamisel, avatud võimalus osaleda selles protsessis, kindlustada oma tulevik Eestimaal. Katsed viia diskussiooni meie õigustelt sisserännanud elanikkonna õigustele on seetõttu katsed juhtida tähelepanu põhiprobleemilt kõrvalkõikumustele, kindlustada koloniaalpoliitika instrumendi puutumatus.

Kui eelpool mõõnsime, et õiguslik järjepidevus pole eriti paindlik seisukoht, siis küsimus, mida tähendaks selles punktis paindlikkus. Lihtsaim vastus kõlab — loobumist mittepaindlikust seisukohast. Seega siis valmisolekut kaubelda kõiges. Aga mis alusel võiksime nüüd saavutada kokkuleppe? Füüsilist jõudu meil ei ole. Poliitilist jõudu ei tunnista. Oma ainsast, rahvusvaheliselt tunnustatud õigusest loobume ise! Kas tõesti loodame iseseisvat Eesti Vabariiki taastada seeläbi, et impeeriumil läheb meie lippudest ja laulmisest süda haledaks ning ta kingib kerjajale vabaduse, endale auks ja meile meelegaheaks? Selsamal impeeriumil, kes astus meid laiaks ainult selleks, et parandada oma jõupositsiooni suurriikide konkurentsist? Ja kui see ime tõesti juhtukski, siis toimuks see jälle impeeriumi huvides, mitte meie õiguste taastamiseks. Need, kes ühel või teisel viisil soovivad loobuda õiguslikust järjepidevusest, unustavad asjaolu, et Eesti vabadus ja piirid ei ole suure naabri heatahtlik kingitus. Mõlema eest maksti vaeva ning verega. Mõlema eest oleme tänu võlgu 1919. a talve meeletikele võitlustele piiridel. Ja nüüd oleme meie kergekäeliselt valmis loobuma sellest, mille eest teised andsid oma elu? Teades samal ajal, et naabrile on tema sõdurite veri, mis valati teiste rahvaste vabaduse vägistamiseks, piha argument oma vallutustes püsimiseks. Kui nii, siis ei ole meie eneseteadvus veel ärkanud ja me teeme olulisi poliitilisi otsustusi pooluses.

Niisiis võime väita vastupidist sellele, mida ütleb V. Pinn ja kolmanda vabariigi ideoloogid. Õiguslikus järjepidevuses püsimine ei ole nostalgiline soov, mis on vastuolus loodusseadustega, vaid meie rahvusliku taassünnipoliitika kategooriline imperatiiv. Sellel põhimõttel püsimit ootavad meilt tulevased põl-

ved. Kes seda ei usu, tuletagu meelde oma noorust või uurigu praeguse nooruse ideelisi hoiakuid.

Taganemist sellest põhimõttest enne, kui heitlus meie õiguste pärast on alanud, ei saa võtta teisiti kui teadmatust sellest, millele võitlus tugineb, millised on võimalused või mille pärast me õieti võitleme. Ühegi erakonna sotsiaalsed sihid ei ole takistuseks sellel seisukohal püsimiseks. Küll aga võib selleks olla teadmatust põhimõtte tähtsusest tõelise iseseisvuse jaoks või siis soov suunata iseseisvuspüüdlused vaid sümbolite või sõnavahu sängi.

Täienduseks

Voldemar Pinni artikkel «Kuhu liigud, Eestimaa?», milles rakendatakse mittetasa-kaalulise termodünaamika printsiipe Eesti poliitilise olukorra analüüsimisel, ilmus läinud aasta 31. augusti «Rahva Hääles». Sellele järgnes kaks vastukaja Tartu ajalehes «Edasi» (Hans Laarilt 23. septembril 1990 ning Harald Kereselt 5. oktoobril 1990). Toomas Varraku kirjutis jäi aga Tallinna lehtedes avaldamata. Meie ajakirja toimetus leidis siiski, et poleemikat on mõtet jätkata. Esiteks on probleem — Eesti Vabariigi järjepidevuse ja legitiimsuse küsimus — jätkuvalt aktuaalne; teiseks on V. Pinn armast eesti rahvast juba küllalt kaua sünergeetika ja termodünaamikaga hullutanud, seletades sedakaudu mitte üksi politoloogiat, vaid ka psühholoogiat, pedagoogikat jt teaduste seaduspärasusi (vt «Pedagoogilise protsessi suunamise meetodikast» — Tallinn, 1987 ning artikleid ajakirjades «Nõukogude Kool» 1987, nr 9, 10; 1988, nr 2 ja «Looming» 1988, nr 1). On's psühholoogist koolimehe üldistused reaali- ja humanitaarteaduste hiigellaia spektri üle tõesti pädevad? Kas mõni füüsik ei võtaks vaevaks «Vikerkaare» kaudu selgelt ja lugejale mõistetavalt tutvustada, mis asjad on «sünergeetika» ja «entroopia» või mis seos on Pinni poolt kasutatud mõistel «lausmääramatuse» kvantmehaanika määramatuse printsiibiga? Missugustel tingimustel ja mis piiri-

des saab täppisteadusi ühiskonnaprobleemide lahtimõtestamiseks üldse rakendada?

Enne aga kui kolmas Eesti Vabariik «tõeliselt teadusliku käsitlusega» lõplikult paika pannakse, tahaks meelde tuletada mõned varasemad näited seoseotsinguist täppisteaduslike ja sotsiaalsete seaduspärasuste vahel:

Küllaldane tingimus ja vajalik tingimus

Küllaldaseks, kuid mitte vajalikuks tingimuseks arvu 3-ga jagatavuse suhtes on selle arvu jagatavus 9-ga. Üksikust meile võõra ideoloogiaga üliõpilasest lahtisaamiseks on alati küllaldaseks tingimuseks selle üliõpilase kõrvaldamine ülikoolist, kui ta ei ole ülikoolis õppimise väärtiline. Kuid ülikoolist kõrvaldamine võib olla küllaldane, mitte aga vajalik tingimus: seda saab asendada teise tingimusega — selle üliõpilase ümberkasvatamisega, mille tõttu ta loobub võõrast ideoloogiast.

Põhjuslikkus ja vastastikune toime

Kahe tähe isoleeritud süsteemis põhjustab ühe mõju teise tähe liikumist, ent sellega üheaegselt põhjustab ka teine täht esimese liikumist. Kuid teise tähe mõjustus, mida ta avaldab esimesele, on juba sõltuv esimese mõjust ja vastupidi. Mõlemad tähed sünnitavad ühiselt gravitatsioonivälja, mis ongi nende mõlema liikumise põhjuseks.

Enamik keemilisi reaktsioone, nendeprodukte on ainetel vastastikuse toime kui põhjuse tagajärjed.

Rahvusvaheliste suhete areng käesoleval ajal määratakse ära kahe ühiskondliku süsteemi vastastikuse toime, võitluse poolt: sotsialismi, rahu ja demokraatia jõudude võitlusega imperialismi, reaktsiooni ja agressiooni jõudude vastu. Kahe ühiskondliku süsteemi võitluse teravuse, vormide, meetodite muutused kutsuvad välja muutusi ka rahvusvahelistes suhetes. Süsteemide võitlus (vastastikune mõjustus) on põhjuseks, rahvusvaheliste suhete muutus on tagajärjek.

Resümeerigem: kes V. Pinni sünergeetilispoliitilistest arutlustest sotti ei saa, võiks enda filosoofia-alaseks eelharimiseks kasutada Mihhail Makarovi raamatut «Materiaalsetliku dialektika kategooriad» (Tallinn, 1963). Seal on toodud näited pärinevadki.

A. H.

ARVO VALTON

IMPERIALISMIST

(Ette loetud raadios «Vaba Euroopa»)

I

Viimasel ajal on paljude inimeste meeli Nõukogude impeeriumis ärevile ajanud üks ootamatuna tundunud kirjutus. Tegelikult polnud see sugugi ootamatu, sellel on pikk eel-lugu, õigemini öeldud: seda on kinnitanud kogu Venemaa poliitiline ajalugu. Ootamatu-na tundus see küllap sellepolest, et me olime harjunud oma vastaseid nägema punaste pool-le, nende vastu võitlevad valged näisid automaatselt olevat meie liitlased. Kui meenutada ajalugu, siis see nõnda ei ole. Venemaa kodusõja ajal eesti vabadussõdalaste edule toetunud Judentš ei tahtnud kuuldagi Eesti iseseisvusest. Impeeriumi rahvaste vabastamine polnud igatahes mitte valgekaartlaste tegevuse eesmärgiks. Meie saime oma kahekümneaastase hingetõmbeaja tänu punaste nõrkusele, nende vajadusest leida endale ma tahe liitlasi. Mõistagi ajutisi, kuivõrd kogu punaste ajalugu on selles impeeriumis olnud algusest peale valede ja reetmiste ajalugu. Meie iseseisvust ei tunnistanud nad toona mitte üllastest printsiipidest või heatahteli-susest lähtudes. Ja nad ei tee seda ka täna õigusriigi ideest või ajaloolise ülekohtu heas-tamisest lähtudes, vaid nende kokkuvarise-mine, kas lõplik või ajutine nõrgenemine võib neid selleks sundida. See olgu ajaloo õppetund meile täna.

Vene emigratsioon ja nende mõjuvõimsa-mad organisatsioonid, näiteks NTS (*Народ-но-трудовой союз*), Rahvuslik Tööliit, kom-munistidest vahest enim vihatud partei, pole ealeski loobunud impeeriumiideest, vaid on Venemaad ikka käsitanud suure ja jagamatuna. Selles asjas on punased ja val-ged mõistagi ühel meelel. Võitlused käivad vaid selle ümber, kumb nendest on võimul. Nii võib teatava lähendusega öelda, et vene valge ja vene punane asuvad põhilistes asjades teineteisele palju lähemal kui näiteks vene punane ja eesti uuspunane, kui ta on seejuures siiski rahvuslane ning püüab oma rahvast võimalikult vähe reeta. Et ka niini-metatud «redis» on ikka reetnud, see tuleneb pealesunnitud oludest ja muidugi soovist suhtelisel mugavalt selles põrgus ära elada.

Muide. Olen veendunud, et 1917. aasta revolutsiooni põhiliseks eesmärgiks polnud

mitte sotsiaalsete probleemide lahendamine, vaid impeeriumi säilitamine. Arenev kapita-listlik protsess viis paratamatult kõikide impeeriumide lagunemisele nii Euroopas kui Ameerikas ja Aasias. Viimasena langes üli-võimsana tundunud Briti impeerium. Sama asi ootas ka Venemaad. Punaste revolutsioo-ni tegelik sisu oli impeeriumi säilitamine, selleks mehkeldati väikerahvastega, lubati ja osaliselt ka anti neile mitmesuguseid õigusi, mis hiljem mitmekordselt ära võeti. Oma ahne imperialismi-idee teostamiseks oli esita-tud ka maailmarevolutsiooni loosung. Pal-jud uskusid veel kaua sellesse, kuidas sotsialism võidab kõikides riikides ja need hakkavad siis mõistagi elama Nõukogude Liidu taktikepi all, nõukogulaste moodi, nagu sunniti elama kõiki rahvaid selles süsteemis, sealhulgas majanduslikult ja küllap ka kultuur-iliselt märksa ettejäõudnud Ida-Euroopa ja Kesk-Euroopa rahvaid. Seda paradiisi oleme oma nahal tunda saanud, ja ei võinud igavesti kesta, et rahvad sellega lepidavad.

Nõukogulaste maailmavallutamise püüd polnud esimene inimsoo ajaloos ega jää ilm-selt ka viimaseks. Erinevalt eelmistest pak-kusid nende teoreetikud välja siiski peaaegu originaalse (kui kristlus kõrvale jätta) idee: maailma allutamine ideoloogia, sotsiaalse üht-lustamise, poliitilise blokk-süsteemi kaudu. Selle kõige tuntumaks loosungiks, mida meile kõik need aastad sisendati, oli väide, et maailma areng on toimunud formatsioonilt formatsioonile, sotsialism järgneb kapita-lismile, ta võidab paratamatult. Sellise arengu sisemiste teguritena andis tuua näiteks majanduse suurt kontsentratsiooni, iga indi-viidi näilist startimist oma ühiskondlikus tegevuses samalt joonelt ja nii edasi. Mõelge järele ja tunnistage endale, kas te ei arva-nud mõnigi kord: kehv on elada küll selles sotsialismis, aga ilmselt on paratamatu, et kogu maailmas asi selle poole liigub. Niisu-gune oli igapäevase propaganda sisendusjõud ja nõukogulik valede masin oskas seda kasu-tada.

Aga kirjutus, millest ma oma juttu alustasin, kuulub eikellelegi muule kui Aleksandr Sol-ženitsõnile, meile kõigile tuntud kommunismi vihasele vastasele ja eestlaste suurele sõbrale. See kirjutus, mis on üsnagi pikk, ilmus Nõu-

kogude Venes «Literaturnaja Gazetas» ja eraldi vahelehtedena «Komsomolskaja Pravdas». Juba see ise näitab, et selles pidi sisalduma asju, mis meeldisid praeguse aja kõikuvale ideoloogiale. Ennekõike oligi «tõmbeideeks» härra Solženitsõni püüd säilitada impeeriumi. Kusjuures, tõsi küll, mõnevõrra vähendatud kujul. Ühelt poolt vihastasid selle kirjutise peale Gorbatšov ja kompanii, kes ikka veel ei taha loovutada tükkigi pühist Venemaast, teiselt poolt aga paljud impeeriumi rahvad, kes oma võimaliku vabanemise mõttega olid hakanud harjuma ning keda nüüd Vene kõige kuulsama teisitimõtteleja taotlused valasid kui külma veega üle. Otseselt selle kirjutisega on seotud demonstratsioonid Kasahstanis ja Lääne-Ukrainas.

II

Aleksandr Solženitsõn on eestlastele piisavalt tuttav ega vaja pikemat käsitlemist. Õelgem vaid niipalju, et kui see head kirjanikuslikku stiili valdav, arhailist kõnet oskuslikult kasutav vene kirjanik poleks kirjutanud ka muud kui «Gulagi arhipelaaž», oleks ta ikkagi üks meie sajandi suurmehi. See nõukoguliku tegelikkuse sünges entsüklopeedia pole mitte ükski kirjanduslik, vaid ka inimlik kangelastegu. Raamat on nüüd eesti keeleski olemas ning seda on ka juba arvestatud. Rein Kruus oma kirjutises ütleb, et sellise raamatu oleks eestlaste seisukohalt lähitudes pidanud kirjutama mõni eesti kirjanik. Laagris olnud kirjanikke on meil mitmeid, nimetagem Jaan Krossi, Raimond Kaugveri, Osvald Toomingat, Vanda Sõelseppa ja teisi, ent ilmselt pole neist kellelgi olnud soovi eemalduda isiklikest kogemustest ning püüda luua üldistavat, kõikehaaravat pilti. Pealegi tegi Solženitsõn selle tõi ära ning ma arvaksin vastupidiselt Rein Kruusile, et selle avaldamine eesti keeles oli hädavajalik. Meie paberi- ja muud mured on ajutised, see raamat jääb mälestusmärgiks nõukogude süngetest aastatest, hoiatuseks inimkonnale, mis saab tegelikkuses üllasteks valetatud ideedest, ja kinnituseks, et nende nimel miljonite inimeste hävitamisele ei leidu ühtegi õigust.

Lugesin seda raamatut juba seitsmekümnendatel aastatel vene keeles, imetlesin autori kibedat irooniat. Tollal tuli seda teha ülisalaja, peita käsikirja ja salata, kelle käest oled seda lugeda saanud. Üsna varsti hakkas ringi käima ka kunstnik Henko Arraku tehtud eestikeelne tõlge. See tohutu töö oli meie mehe kangelastegu, ta polnud kutseline tõlkija, vaid tegi seda aadetest lähtudes ning küllap oli sellel teosel meie ühiskonnas oma suur missioon. Nüüd on raamat olemas — esimesena Nõukogude Liidus, nagu me

mitme muugi raamatuga olemas olnud selles impeeriumis teistest ees. Mis osutagu sellele, et meie rahva vastupanuvaim elas ka nende seas, kes võisid keelata ja käskida, seda siiski liiga püüdliselt ja pidevalt Moskva poole kõõritades ei teinud.

Nüüd aga on Aleksandr Solženitsõn välja tulnud kirjutisega, mis polnud siiski ootamatu, kuid pahandas õiglaselt väga paljusid. Selle nimi on «Как нам обустроить Россию» — «Kuidas me peaksime Venemaad korraldama». Pahameelt on esile kutsunud just kirjutise algusosa, kus kirjanik esitab oma ettekujutuse tulevases Vene impeeriumist, kus ta niiõelda haarab endale, mis vähegi haarata annab. Võiks öelda, et ta läheb vaid ühe sammu võrra kaugemale Gorbatšovist, kes oli sunnitud suure koletise lõugade vahelt lahti laskma Ida-Euroopa niinimetatud sotsialismimaad, Vene impeeriumi aga püüab kõigest väest säilitada. Solženitsõn oma kirjutises loobub ka kaheteistkümnest liiduvabariigist, tehes seda teatava üleolekuga, ent siiski tunnistades, et neid kinni hoida pole võimalik või kasulik. Ta ei ütle otse välja, ent on tunda järgmist: Balti riigid on oma vabaduspüüdlustes jõudnud juba liiga kaugele, Moldaavia tahab ühineda Euroopas jätkuvalt halvasti käituva Rumeeniaga, Kaukaasia riigid on omavaheliste kakluste tõttu tülikad ja Kesk-Aasia riigid on venelaste ettekujutuste kohaselt suur t nõukogude lehma kõik aeg lüpsnud. Neist kõigest on venelastele kasulikum lahti saada. Kuid mitte rohkem.

Meie oma egoismis võiksime ju rahul olla, et Solženitsõn sealt Šveitsist, kus ta elab ja nõukogude poliitikast osa ei võta, meid vabaks annab. Aga see rõõm oleks küll kitsarinnaline ja mitte eriti ettenägelik. Soov säilitada suurt ja võimsat Vene impeeriumi, mis kümneid rahvaid jätkuvalt tallab ja paljusid neid õige pea lõplikult hävitab, nõnda et nende nimetusigi ei jää maailma etnoste kaardile, tähendaks ka meile pidevat ohtu ja ähvardust. Ei kadunud selle impeeriumi meeltest meie iseseisvuse kahekümne aasta jooksul see, et olemas olnud nende all, ei kadunud ahnus meid uuesti alla neelata. Ega kao see ka tulevikus, kuni jääb impeerium, kuni jääb imperialistlikult meeletatud võim ja teda üsna rahulikult teotav rahvas. Et sellest pääseda, peab oluline muutus tulema juba venelase teadvuse tasandil. Seda aga ei saa tulla, kui impeerium säilib, kui edasi kestab võim paljude teiste rahvaste üle. See tõsiasi iseenesest paneb mõtlema, et nii ongi õige, et ollakse kultuuri ja õnne toojaks teistele rahvastele, miks siis mitte ka naabritele, kellega on kord olnud niiõelda «ühises vennalikus peres».

Sellepärast peame meie kõik olema eluliselt

huvitatud, et Vene impeerium lakkaks lõplikult. Nagu lakkas Briti impeerium ja kõik teised. Kui endise Briti impeeriumi osadest on paljud säilitanud head suhted oma kunagise emamaaga, siis osutab see asjaolule, et elu selles impeeriumis oli suhteliselt talutav ja vabanemine suhteliselt rahumeelne. Sellest tasuks õppida ka Vene impeeriumil ning siis poleks ju meil midagi selle vastu, et säilitada normaalse suurusega venekeelsete riikidega heanaaberlikke suhteid, ajada äri ning vahetada kultuuri.

Lugupeetud vene kirjanik härra Solženitšõn aga seda ei soovi. Ta soovib säilitada Venemaa võimalikult suure ja vägevana. Et ta on vene patrioot, sellest võib aru saada ning seda võib tervitada, aga kui patriotismis löövad välja šovinistlikud ihad, siis tuleb sellele kurjasti vastu vaielda.

III

Olgugi et Aleksandr Solženitšõni pikas kirjutises leidub küllalt elutarku ja helgeid mõtteid, on meie asi vastu vaielda sellele, mis vastuvaidlemist nõuab eesti rahvuslase meelest, kes armastades oma rahvast austab kõiki teisi rahvaid, venelast ja tema tõelist kultuuri sealhulgas. Toon mõned näited, mis panid ahhetama ja ajaleheservale märkusi tegema.

Et kommunismi aeg on ümber, sellega oleme kõik nõus. Nagu ka kartusega, et me võime variseva kolossi rusude alla jääda. Aga küsitav on juba teise peatüki «Mis asi on Venemaa» lähtelause, nagu oleks venelasi üsna ilmaasjata süüdistatud selles, et Nõukogude Liit on toppinud oma nina kõikjale Aasias ja Aafrikas. Missugune rahvas Nõukogude Liidus siis on selles rohkem süüdi? Kes oli juba ammu enne kommunismist sonimist loonud üliimpeeriumi ning alla heitnud ühe nõrga naabri teise järel? Kellest peajasjalikult koosneb too rahvusetu mass, too lumpen, kes esimest korda inimsoo ajaloos on nii pikaks ajaks haaranud võimu ja seda nii veriselt pruukinud? On ju absurdne süüdistada kõiges «juute», jutumärkidega või ilme. Veel vähem lätlasi, kaukaaslasi, poolakaid, või milliste rahvaste esindajad kõik aitased julma režii mi jalgadel hoida.

Härra Solženitšõn igatseb taga toda revolutsioonielset aega, mil enamik rahvusi olevat rahulikult koos elanud unetaolises olekus ega olevat üldse eraldanud end rahvuseti. Eks see ongi ju too üleüldine russifitseeritus, mida mõnedki teoreetikud on ideaaliks seadnud nii nõukogude ajal kui ka enne seda. Ainult et see teoreetiline ideaal pole iialgi vastanud tegelikkusele, vaid on kabinettides väljamõeldud asi. 1917. aasta üheks

oluliseks plahvatusjõuks oli just rahvuste lepimatus koloniaalse seisundiga, nii et unetaolisest ükskõiksusest on täna küll asjata rääkida. Pigem oli selle ilminguid brežnevlikus stagnatsioonis ning kõiki ja kõike haarata püüdvad korrupsioonid.

Juba alguse teesides heidab autor üleõlla liigutusega impeeriumist välja ükskeist liiduvabariiki, ent Kasahstan näib olevat territooriumilt liiga suur, et seda loovutada. Nii kuulutab kirjanik, et enamik selle liiduvabariigi territooriumist kuulub venelastele, kasahhid leppigu vaid selle maa lõunapoolse ribaga. Ehtvenelik ahnus lööb sinis selgesti välja: olgu endal ükskõik kui korraldamata elu, aga ikka rabaks veel maid juurde ja õpetaks teisi rahvaid õigesti elama. Sellise seisukoha õigustuseks toob Solženitšõn asjaolu, et Kasahstanis olevat kasahhe alla poole. Kena argument küll. Põhjapoolsed kuivad stepid on tõepoolest hõredalt asustatud, ent seal on siiski mõnda sajandit rännanud türgi hõimud, venelaste suurem laine saabus sinna alles Hruštšovi äpardunud uudismaa-aktisiooniga seoses. Igatahes pole venelastel sellele alale vähimatki ajaloolist õigust.

Sama ütleksin kogu suure Siberi kohta. Meile nagu enamikule maailmast on Siber hirmutav mõiste. Ja seda ta Vene ja Nõukogude impeeriumi tegelikkuses ongi olnud. Aga karmile kliimale vaatamata on see rikas maa. Seal on alati elanud rahvaid, kellest mitmed on tänaseks täielikult hävitatud — ja seda eeskätt vene imperialistliku poliitika tulemusel. Seda vene alaks nimetada on enam kui küsitav. Vene, ukraina ja teisi impeeriumi rahvastest ümberasustatud on seal peamiselt piki ainsat raudteed ja piki laevatamiseks kõlbulikke jõgesid. Asunikke on sinna saadetud alates ülemõõdunud sajandi lõpust. Väike osa, nagu näiteks vanausulised, on sinna põgenenud tagakiusude eest. Teadlikum asustamine algas alles mõõdunud sajandi teisest poolest. Avaratele aladele läksid need, kellele ei jätkunud põlisel Venemaal maad. Niisiis võib kokkuvõtvalt öelda, et Siberi asustasid need, keda Venemaa oli enesest ära heitnud. Iseasi, et need olid tihti tema paremad, aktiivsemad inimesed ja karmid tingimused tegid inimesi leplikumaks, kui seda olid Ida-Euroopasse jäänud. Niipalju Siberi hõivamise ajalisest aspektist. Ent oluline on hoopis muu. Nimelt see, kuidas on äsjane hõivaja end uues kohas üleval pidanud, kas ta on olnud tõepoolest peremees, kes maale head teinud, või on elurentnikuna vaid maad kurnanud? Ja kui neid väheseid siberlasi, kes seal kinnistunud, võib tublideks inimesteks nimetada, siis Peterburis või Moskvas asunud keskvoim on seda maad vaid halastamatult eksplua-

teerinud. On välja pumbanud sealt kulda, kalliskive ja muud maavara, on laastanud ta metsi ja vähimagi perspektiivitundeta hävitanud suure vaevaga ülesharitud põlde. Seltsel koloniaalkorral pole küll mingit peme-meheõigust hõivatud alale. Ilma mis tahes muutusteta jätkub Siberi jahimeestelt maailmaturu hinnalisimate karusnahkade kokkuroovimine võileivahinna eest, jätkub tervete alade nälgajätmine ja rahvaste hävitamine. Et seda suurendab enesehävitamine alkoholi läbi, on samuti kolonisaatorite süü, kes need rahvad on ilma jätnud eluks vajalikust perspektiivitundest.

Härra Solženitsõn aga arvab, et kui üks-teist ja pool vabariiki on impeeriumist eraldunud, siis kõik ülejäänud peab vastuvaidlematult kuuluma Venemaa koosseisu, see kõik olevatki põline Venemaa. Sahhalinist praeguse Poola piirini. Nii et järelejäänud sadakonna rahvaga peab edaspidi rahu ja sõpruses edasi elama, neid targalt ja heatahtlikult valitsema. See siis näibki üks tuleviku-venelaste põhilistest ülesannetest olevat. Nii et sisuliselt ei muutu ju midagi. Nagu ma ütlesin, astub härra Solženitsõn vaid ühe sammu kaugemale seltsimees Gorbatšovist, kes pidevalt on silma paistnud sellega, et ta jääb kõikide oma aktsioonidega, nagu näiteks liiduleping ja muud, terve faasi või kaks sündmustest maha. Härra Solženitsõn on pisut paremini ajaga mestis — ta näib tajuvat, et neid 11,5 ei õnnestu enam impeeriumi küljes hoida, ent arvan, et ka tema on juba ajast maha jäänud.

IV

Oma kirjutise kolmandas peatükis «Kõne suurvenelastele» räägib Aleksandr Solženitsõn mõistlikku juttu sellest, et venelastel pole jõudu impeeriumi pidamiseks. Ta ei näi seda kahetsevat, vaid pigem sõitleb oma kaasmaalasi selle eest, et need ei taha loobuda maailmariigilikest mõtlemisest ning see ähvardab neid ilma jätta oma kultuurist, oma kordumatust ilmest. Ent kohe järgmises peatükis, kus ta pöördub ukrainlaste ja valgevenelaste poole, ei luba ta neil olla omaette rahvas, vaid väidab ajalooliselt ekslikult — või vähemasti äärmiselt kitsavalt teesina —, et mongolid ja poolakad on suure ja ühtse vene rahva kolmeks jaganud. Kui minna kaugemale ajalukku, võiksime pigem rääkida sellest, et viimasena on Euroopasse rännanud slaavlased. Küllalt väike rahvakild nendest valgus Visla alamjooksult ita, tšuudide ja teiste soomeugrilaste alale ning assimileerus seal kohalikega, kusjuures keeleks kujunes idaslaavi variant. Kiievi-Vene ja Novgorodi-Vene ühtsus pole kuidagi tõestatav. Ukrain-

laste etnogeneesis on kindlasti türgi elemendil suur osa, venelaste omas aga valdavaks soome-ugri element. Iga rahva kujunemine on keeruline protsess, hüpoteesid algrahvusest jäävad oletusteks. Nii võiks hr. Solženitsõn edasi minna ning ka poolakad, serblased, slovakiid, sorbid jne kuulutada vägivaldselt suure vene rahva küljest eraldatuks.

Oleks naeruväärne täna rääkida sellest, et venelaste alad põhja pool stepivööndit on alati kuulunud meie esivanematele. See oleks sama naeruväärne kui armeenlaste jutt sellest, et nendel oli kolmandal sajandil suur riik, türgi rahvad aga tulid Taga-Kaukaasiasse alles 7.—8. sajandil. Nii kauge ajaloo asju on absurdne öiendada. Kus on see ajaline piir, kust luge-da üht või teist territooriumi rahvale kinnitatuks, seda on raske öelda. Selge aga on üks — ja sellest oli eelpool juttu —, et maala saab omaks alles siis, kui ollakse sellel tõeline peremees, haritakse põldu, mõeldakse tulevikule, käitutakse leplikult seal varem elanud rahvastega.

Kui Solženitsõn oma kirjutises keelab ukrainlastel ja valgevenelastel olla omaette rahvas, siis on see igas mõttes ülekohtus ning pole ime, et Lääne-Ukrainas sellele kohe reageeriti. Et venestamise protsessid on nende kahe rahva juures loogiliselt kõige kaugemale ulatunud, teeb tolle väite otse alatuks. Aus vene intelligent peaks tegema kõik selleks, et valgevenelane, keda on pikka-aastakümnete vältel sunnitud häbenema oma keelt, kelle ilusa hääldusega keelt on surrutud kõõki ja lauta, nõnda et seda vaid veel küldes sõandatakse kõnelda, peaks tegema kõik, et see valgevenelane saaks oma keele tagasi, et ta kõneleks seda uhkusega ning teeks ka näiteks teadust selles keeles, nagu seda väärrib iga rahvas, kelle hulka Jumal on jaganud nii andekaid kui ka rumalaid üsna ühtlaselt. Ja aus vene intelligent ei peaks ütleva, et tulid poolakad, rikkusid vene keele ära ja sellest tekkiski valgevene keel.

Hoopis ükskõikseks ja üleolevaks aga muutub härra Solženitsõn siis, kui ta asub kõnelda teistest väiksematest rahvastest, kel on õnnetus kuuluda niinimetatud Vene föderatsiooni.

Üheks argumendiks ka suuremate rahvaste puhul (näiteks on tatarlasi üle 5 miljoni ja nad on ajaloos andnud suure hulga vene aadliperekondadest ja andekatest suurmeestest, sama võib öelda mordvalaste, tšuvašside ja mitmete teiste kohta) on see, et nad ei saa olla riigid, kuna on ümbritsetud Venemaast. Lapselegi on maakaardile pilku heites selge, et need riigid külgnevad üksteisega ning moodustavad riikide ahela Euroopa-Venemaa ja Siberi vahel. Tõsi, Uural on venelastest tublisti asustatud juba üle sajandi,

ent Põhja-Jäämere suunas liikudes võib rääkida vaid üksikutest vene kolletest, mis tekkisid sinna põgenikest või vangilaagritest. Igatahes on nende rahvaste loomulik iseseisvuspüüed täiesti mõistetav, paljud neist võiksid saada esimest korda ajaloos oma iseseisva riigi. Nii kaugemale ja sellest ka kaugemale peaks arenema venelase valmidus loobuda oma imperialistlikust mõtteviisist ja maailmavallutuslikest taotlustest.

Härra Solženitsõni kirjutises järgneb üks väärtõlgendus teisele. Ta väidab, et Kaukaasia mägirahvad olnud ustavad Vene troonile. Polnud vihasemaid ja mehisemaid võitlejaid Vene imperialistlike taotluste vastu kui nood Kaukaasia rahvad, kes pikka aega suutsid suurele jõule vastu panna. Ajalooline vimm pole tänaseni lahtunud, seda tugevdas sõja-aegne tervete rahvastõ kühmitamine. Pole vahest ime, et üleliidulises *racketi* maffias on suur osa tšetšeenidel, keda nii palju on nuheldud ja kes nii kiiresti suutsid oma maa tagasi võita, kui neid asumiselt ära tulla lubati. Kuritegevus on kuritegevus, ent peale muu näitab tolle vohamine N. Liidus ka seda, et riigitruudusest pole mõtet kõnelda. Ustavus Vene troonile oli näiline ka tsariajal, see puudutas üksikuid ülikuid, kes ikka on vaenlase poolele üle läinud, et säilitada oma eeliseisund. Seda tegi ka balti ülikond, kellest suure osas oli täidetud vene teadus ja riigiteenistus mõõdunud sajandil.

Üsna ülbe ja tavaline on venelaste väide — ja seda kordab ka Solženitsõn —, et mitte venelased ei vaja neid väikerahvaid, vaid need vajavad venelasi.

Kui venelased oleksid tõepoolest aiva aidanud kõiki enesele allutatud rahvaid, siis miks pole nad aidanud iseennast?

V

Kordan, et Solženitsõni kirjutises on palju helgeid mõtteid, neid järele kiita aga pole siinkohal nii oluline, kui üles leida kohad, millega ei saa nõus olla.

Härra Solženitsõn ütleb üsna kategooriliselt, et kui 12 liiduvabariiki ei taha eralduda Venemaast, siis Venemaa peab tahtma eralduda neist — aeg olevat selleks küps, protsess on pöördumatu, edasine kooselu oleks lihtsalt tülikas. Ja teisel ta hoiatab Gruusia näite varal, et pärast vabanemist impeeriumist hakkavad põhirahvad oma vähemusi pitsitama. Igatahes rahvusprobleemi nii-öelda lahendamise järel me alles õigete probleemidega kokku puutume. Seda räägivad muide ka meie interfrontlased. Ja tõesti, vale see pole, ent ühes asjas on selge vahe: need on siis meie eneste probleemid, me peame nendega toime tulema ja me tuleme

toime. Siis pole meil põhjust süüdistada okupante ega koloniaalikeskusi. Oleme selleks valmis vaimselt ja moraalselt, et mis tahes probleeme lahendada hakata, kui meie käed on selleks vabad. Seda nad aga täna veel kaugeltki pole ja seepärast on vale meie tänaseid majanduslikke raskusi ainult omaenda üleminekuvalitsuse süüks panna.

Ka härra Solženitsõn on nõus sellega, et enne kõike muud tuleb ära lahendada rahvusprobleemid — aeg ise ja paljud liikumised osutavad sellele. Ent kui kirjanik jõuab konkreetsete rahvaste nimetamiseni, pudeneb tema õige lähtealus alt. Ta kiidab heaks praeguse nõukoguliku jaotamise liiduvabariikideks, autonoomseteks vabariikideks ja oblastiteks, rahvusringkondadeks. Mina ei saa kuidagi heaks kiita sellega kaasnevat rahvaste jagamist esma-, teise- ja kolmanda järgulisteks — nagu see ju praktikas on olnud nii õiguslikust seisukohast kui ka kõiges muus. Iga rahvas elab omas laadis täiuslikku elu — kui temalt pole vägivaldselt ära võetud vajalikku lootust tulevikule, nagu on juhtunud paljude Siberi rahvastega, kellel pole üldse oma administratiivjaotust, kes seega ei saa välja anda oma seadusi, et nende järgi elada. Kui nad seda tavaõiguslikult teevadki, siis imperialistlik võim segab oma pealesunnitud reeglitega vahele ega lase neil elada nii, nagu neile on normaalne.

Oma suhtumisele rahvastesse paneb härra Solženitsõn krooni pähe lausega «*и не перечислить эту дробность*», mida võiks tõlkida järgmiselt: «pole võimalik kogu seda puru üles lugeda». See siis käib väikeste rahvaste kohta nagu evengid, tšuktšid, korjakid, meie sugulased handid, mansid ja väga paljud teised. Tahaks loota, et see polnud suurel kirjanikul tahtlik ülbus, vaid keelevääratus. Mida paganat oli siis Vene — ja nimelt Tsaari-Vene — impeeriumil vaja vallutada nende rahvaste põliseid alasid, kui ta ei suuda rahvaid ülegi lugeda. Jahisaakki võetakse nende käest ära ning selleks, et omaenda põhjapõtra söögiks tappa, peavad nad nõutama keskusest loa. Vähe sellest, nende raske kliimaga alad topiti kord täis vangilaagreid ja tõeliselt kuritegelik element peremehetseb paljudes kohtades tänaseni. Nende elukeskonna rikkumiseks ei küsi nad nendelt luba, raiuvad maha metsad, puurivad naftat nende maapõuest ning viivad tööstusliku lagastamisega terved rahvad täieliku hävinguni. Isegi põdrasammal müüakse valuutanäljas välismaale ja keegi ei küsi, kas kohalik inimene jääb seetõttu lõplikult nälga või mitte. Kuidas saab suur kirjanik öelda, et need rahvad elasid tsariajal hästi, rahvaste vangla nimetus kasutab ta vaid jutumärkides, väljasuremisele määranud neid alles nõukogude võim.

Pole vale, et viimatimainitu võimendas kõiki halbu protsesse, kuid koloniaalne väljakurnamine algas vene kaupmeeste ja ametnike toel täie jõuga ammu enne nõukogude võimu. Täpsem on too stagnaagne must nali Siberi rahvaste kohta, et tsariajal valdas neid külma- ja näljatunne, nõukogude ajal lisandus neile kahele veel sügav tänutsnne.

Õigluse nimel olgu öeldud, et samas mõistab Solženitsõn, Vene laagreid nii põhjalikult kirjeldanud mees, hästi väikerahvaste kohutavat olukorda ning nõuab uute, kõrgemate, inimlikumate riigivormide otsingut, kus valitseks vähem egoism ja rohkem kaastunne. Ent oma impeeriumist ta välja neid väikerahvaid siiski ei anna.

Solženitsõn räägib põhjalikult sellest, et vene inimene peab moraalselt puhastuma ning selle nimel ennekõige loobuma teda valdavast imperialistlikust vaimust. Kuid

paraku jääb suur kirjanik ja mõtleja poolele teele peatuma.

Jumal näeb, et me keegi ei soovi vene rahvale halba. Kättemaksuiga ei õilista ju ühtegi rahvast ega inimest. Soovime meiegi, et venelased, iseenesest laheda hingelaadiga rahvas, saaksid tagasi oma traditsioonilise kultuuri, minetaksid räsivast elust tekitatud tigiduse, maksaksid ära oma võlad, annaksid teistele rahvastele tagasi territooriumid, mis neile ammustest aegadest on kuulunud, aitaksid siiralt ja ilma vähimagi sunduseta moodustada väikerahvaste uut tüüpi intelligentsil ja näitaksid neile kätte kogu maailma kultuurivarad ega piiraks neid ainult omaenda tihti küsitava väärtusega mallidega. Oma looduslikku heatahtlikkust ka riiklikult ellu rakendades võib vene rahvas arvestada teiste maailmarahvaste lugupidamise ja poolehoiduga.

SERGEI STADNIKOV

SUURRIKLIKUST TEADVUSEST

Oi-oi-oi vene alamad, küll on teil keisrid kavalad!

Suuremal või vähemal määral mõjutab meid kõiki imperiaalne mõtlemisviis. Erinevused on vaid väljendusvormides. Määravaim neist on muidugi N. Liidu põhirahvuse, venelaste imperiaalse eluhoiaku muutumise võimalus või võimatus. Arvestagem, et vene rahvusteadvus püsistus juba tugevalt tsentraliseeritud riikluse tingimustes, seostudes *deržaava* ideoloogiliste ning genopoliitiliste alustega. Loomulikult reageerib see teadvus väga valuliselt impeeriumi kokkuvarisemisele: märksõnad «rodina», «deržaava», «kommunism» leidsid I rahvasaadikute kongressil tormilist (õnneks mitte üksmeelset) heakskiitu. Tuleb jagada tunnustust VNFSV Kirjanike Liidu juhtkonnale ja «Pamjati» liidritele, kes nime-tavad asju õigete nimedega, ei valeta ega demagoogitse võrdväärsete rahvaste sõprusest ja koostööst «uuenenud föderatsioonis». Osa neist on kindlasti valmis *status quo* säilitamise nimel minema vastu ülemaailmsele

apokalüpsisele. Uus olukord impeeriumis seab venelaste ette eksistentsiaalse valiku: impeerium või vabadus, rahvuse hääbumine või demokraatia. Alternatiivi leidmiseks tuleb meilgi alustada venelaste massiteadvuse mõjutamisest (ka olmetasandil), püüda neid veenda *deržaava* lagunemise möödapääsmatuses ja kasulikkuses vene rahvale. Kõike seda tuleb eestlastel teha ausalt ja iseteadvult nagu Eesti põlisperemeestele kohane. Kahjuks on see senini jäänud vaid sooviks.

Peab tingimata meeles pidama, et inimeste teadvuses toimuvaks «perestroikaks» võib kuluda kümneid aastaid ja sedagi stabiilses olukorras. Seda aega ei ole aga enam kellelgi! Seega tundub probleem nagu lahendamatu. Venelaste imperiaalne traditsioon on erakordselt tugev (ulatuses oma põhialustes XV sajandini). Väljaspool suurriiki ei kujuta endale elu ette isegi enamik vene demokraate, sest nii on see olnud juba aastasadu. Hiljuti esitas V. Sokolov uue riigikorralduse projekti, kus reformitud konföderatsioon pidi hõlma viitkümmend suveräänsset vabariiki. Sis-

lised oleks see siiski vana riikliku organismi päästmise katse, kuna iidse tava kohaselt jääksid mitmed võtmeformatsioonid mõne suurema ja sõjaliselt tugevama vabariigi kätte. Veel ärgem unustagem, et Venemaal praktiliselt puudub õigusriigi kogemus. Juba väga pika aja kestel ei ole venelased tundnud võõramaist rahvuslikku rõhumist ega genotsiidi, eksistentsi küsimus ei ole neile aktuaalne mongoli-tatari ikke lõppemisest saadik. Seega pole üllatav, et kuni viimase ajani ei teadvustanud endale rahvusküsimuse tähtsust enamik venelastest. Alles viimasel ajal on seni valitsenud arusaamad hakanud mõnevõrra muutuma, kuigi kaine analüüsi asemel esineb sagedamini nõutus, peataolek ning hirm. Kiputakse kinnitama, et revolutsioonide ja sõdade tagajärjel kannatas vene rahvas kõige rohkem (stalinismi ohvriks langes kümneid miljeoneid venelasi). Mulle tunduvad säärased arutlused erinevate rahvaste kannatuste määrast (seda harrastab kahjuks isegi A. Solženitsõn) saatanlikud. Enne kui rääkida suurrahvaste kannatustest, tasuks meelde tuletada mitmete väikerahvaste (krimmitar-lased, sakslased, tšetšeenid jt) saatust. Suurrahvaste mänguruum on avar, seda suurem peaks olema ka moraalne vastutus. Lõpude-lõpuks võrsusid saksa natsionaalsotsialism ja vene bolševism kohaliku kultuurmaasiku pinnal, neid ei seatud sisse välisriikide vahel sõlmitud salaprotokollide alusel. Miljonite ohvrite kõrval tegutsesid ka miljonid kuritegelike käskude andjad ja nende usinad täideviijad. Praegustel venelastel (nagu ka sakslastel) peab olema sisemist hingejõudu kandmaks moraalse vastutuse (mitte süü!) koormat oma rahva kuritegude eest. Paraku kohtab moraalse vastutuse teemat venekeelses kirjasõnas ja eravestlustes haruharva. On tähendusrikas, et kurvastatakse Afganistanis surmasaanute üle, asjaolust, et Afganistanis endas tapeti üle miljoni (!) rahuliku elaniku, peaaegu ei räägita.

Vene lihtrahvas ei saanud koloniaalvaldustest peaaegu mingit kasu, see läks enamjaolt sõjalis-bürokraatliku ladviku kätte või lendas lihtsalt tuulde. Lihtrahvale jäi ja jääb ainult rahulolev teadmine sellest, et nad on suurrahvas, kelle keelt peavad teised oskama ja kelle arusaamadega inimväärselt elust tuleb kõigil arvestada. Viimasest ka venelaste suhteline tolerantsus muulaste suhtes olmetasandil. Alateadlikult või teadvustatult tunnetati end igavese hiidorganismina. Vähemalt viimase ajani oli see nii. Sisimas jaksati stalinismi taluda paljuski seetõttu, et Stalin päästis ja suurendas uuendatud ideoloogilises vormis vana imperiaalset pärandit veelgi. Sellepärast tunnustas Stalinist ka osa

vene valgeemigratsioonist. Näiteks Denikin poleks üldse hakanud nõukogude võimu vastu võitlema, kui ta oleks olnud veendunud, et ühtse ja jagamatu Venemaa ülevus säilib. Mitte juhuslikult ei matkitud Stalini valitsemise lõpul Tsaari-Venemaa sümboolikat (ordenid, univormid, osaliselt aunimetused jm). Ajalugu asuti ümber kirjutama rõhutatult suurriiklikelt seisukohtadelt. Oma vähestes sõjajärgsetes avalikes esinemistes märkis diktaator korduvalt vene rahva määravat osa sõja võitmisel ning rahuldunud revanšisoovi Tsaari-Venemaa häbiväärse kaotuse eest Vene-Jaapani sõjas 1905—1907. Eriti tähtsat rolli vene rahva imperiaalsel kasvata-misel mängisid kirjandus, arhitektuur ja filmikunst. Meenutagem kas või niisuguseid unustamatuid «šedöövreid» nagu filmid «Ivan Groznõi», «Suvorov», «Ušakov»; A. Tolstoi ajaloolist romaani «Peeter I» jt. Algekoolides õpetatav NSVL ajalugu oli kaheksakümne viie protsendi ulatuses Vene *deržava* laiutamise ülistus. VNFSV on ainus liiduvabariik, kellel ei olnud oma teaduste akadeemiat, pealinna, rahvuslikku komparteid ja veel palju muudki. See on arusaadav, sest iidse imperiaalse pärimuse alusel eeldati, et kõik nõukogulik on ka venelik. Näiteks 1987. a võis lugeda TASSi informatsiooni, kuidas M. Gorbatšov, vesteldes rahvaga Kubanimaal, kasutas «N. Liitu» ja «Venemaad» samas tähenduses, kergelt vahetatavate sünonüümidenä (lähemalt vt «Mana» 1989, lk 3). Kaks aastat hiljem teatas ta sujuvalt suurriiklikust ajalookogemusest lähtudes slaavlaste igipõlisest 40%-lisest asustusest Eestis. Eksploateerides vene rahva vähenõudlikkust, (rahvuslik-riiklikku) mütolooiat ja demokraatlike traditsioonide peaaegu täielikku puudumist, pandi suur osa tema vaimsest potentsiaalst ja rahvuslikust rikkusest vallutuslike eesmärkide teenistusse. Sisuliselt ei vastanud see vene rahva huvidele. Tekkis situatsioon, kus hakkas toimima nn «koloniaalse tänamatuse sündroom». Metropoli põhirahval süvenes aegamööda arusaam, et teda solvatakse tema kõige paremates tunnetes ja kavatsustes. See on üheks (kuigi mitte ainsaks) põhjuseks, miks eelkõige väljaspool Venemaad elavad venelased ja venestunud muulased reageerivad nii valuliselt keeleseadustele ja Balti riikide iseseisvuspürgimustele. Ainult 15% Eestis elavatest muulastest valdab vabalt eesti keelt. Tunnen isegi mitmeid Tallinnas ja Tartus elavaid filolooge, kes uurides F. Sologubi, A. Belõi, F. Dostojevski, L. Tolstoi jt loomingut pursivad vaevaliselt eesti keelt. Ja nad on filoloogid! Minu arvates on tegu reaalse kultuuriimperialistliku hoiakuga, kus sisuliselt antakse alavääristav hinnang eesti keelele ja

vaimsusele. Mis siis imestada, kui umbes pool Tallinna venekeelsest humanitaarintelligentist arwab, et keskvalitsus peab jõuga takistama Balti vabariikide väljaastumist N. Liidust. (Põhjalikumalt vt: «Novaja Hanzeiskaja Gazeta» 1990, VII, nr 3, lk 13.) Hirm iseseisvuse ees on hind vaimse laiskuse (eetilise ükskõiksuse!) ja kõlbluse eest. Missugused oleksid impeeriumi raskeimad tagajärjed venelaste vaatevinklist? Leian, et nad on mõningal määral sarnased kunagise Rooma maailmariigi omadega: maa tühjenemine inimestest, selle söötijätmine, juurteta ja moraalita elanikkonna koondumine suurlinna-desse, pingeline demograafiline situatsioon (juba praegu on venelasi alla poole N. Liidu elanikkonnast; 60. aastatest toimus vene rahva juurdekasv peamiselt venestunud muulaste arvel).

Kus on väljapääs? Parim on minu arvates variant, kus Venemaa uus juhtkond eesotsas B. Jeltsiniga saab aru impeeriumi vältimatust

krahhist ning põhimõtteliselt võetakse uus kurss vene poliitikas. Paraku näib siiski, et see jääb üksnes vagaks sooviks, sest Jeltsin ja Gorbatsšov mängivad kokku ja teevad kõik, et impeeriumi päästa. Siin võib aga omamoodi kaasa aidata Venemaa demokraatiavaegus. Reaalset poliitikat on teostanud alati vaid sajandik elanikkonnast. Mis puutub Baltikumi, siis enamik Venemaa venelasi on leppinud Balti riikide iseseisvuse taastamisega kui paratamatusega. Teiste valduste pärast (Kaukaasia, Ukraina, Kesk-Aasia) võib kahjuks puhkeda verine heitlus. Isegi N. Liidu juhtkond harjub tasapisi Balti vabariikide iseseisvusküsimustega. Leedu Vabariigi blokaad ja «Integrali» loomine on selle reaalseks tunnuseks. Tulevaste iseseisvate riikide majanduse laostamine kuulub kehtivate koloniaalvõimude klassikalise taktika hulka (nii talitas näiteks Portugal Angoolas ja Mosambiigis).

OLEV REMSU

TŠUKTŠID, ESKIMOD, VENELASED JA TEISED EHK KUUS PÄEVA UELENIS

I. Sissejuhatus, milles Ueleni peaaegu ei jõutagi

«Vaata, vaata, Ameerika paistab,» näitab mulle sõidukaaslane.

Vaatan helikopteriaknast välja, vaatan kõrvale, alla: pruunikashall tundra, ümaratipulised sopkad, põhjakülgedel lumekeeled, näen järvede, järvekeste ja jõgede arhipelaagi ning taamal — idas ja põhjas — hele-helesinine vesi. Tean, et see on Beringi väin, kus kokku saavad kaks ookeani — Põhja-Jäämeri ja Vaikne ookean.

Muidugi tahan ma Ameerikat näha, aga mu esimene mõte tundramaastiku fikseerimise järel on just niisugune, nagu see alati on olnud, kui olen ülalt alla tundrat näinud: täpselt nagu lapsepõlves. Ei, lapsepõlves ei elanud ma tundras, hoopis Tartu Botaanikaaias, kus unistasin reisimisest kaugele maadele ja joonistasin fan-

taasiakaarte. Ja joonistasin niisuguseid, nagu on tundra ülaltvaates. Kuust ma teadsin neid selliseks joonistada?

«Vaata, see esimene viirg on meie, see on Ratmanovi saar, see teine on juba Ameerika, see on Krusensterni saar, ja see kolmas, see on Alaska,» seletab hakkaja mees.

Pilutan silmi, puurin pilgu sirendavasse kaugusesse, vahel on tunne, et näen kõiki kolme tumedat viirgu, siis aga teadvustan endale, et tegelikult ei näe ma esimestki, seda «meie oma», see tähendab rääkija kodumaale, N. Liidule kuuluvat Ratmanovi saart, kust elanikkond — eskimod — on strateegilistel kaalutlustel «evakueeritud» ja kus seisvat ainult piirivalvekordon, kaitsmaks vaenlase nr 1 — USA — vastu «suure kodumaa püha piiri».

Tegelikult on see kõik juba olnud. Nädalapäevad tagasi lendasin siinsamal Tšuktši poolsaarel Providenijast Lavrenti-

jasse. Need on linnakesed Vaikse ookeani Beringi mere samanimeliste abajate kaldal. Providenjas õhku tõustes palus lennukipinginaaber mul jälle Ameerikat vaadata — näha olevat St. Lawrence'i saar. Ei saanud ma aru, kas mul õnnestus Ameerikat silmata või mitte, aga meelde jäi kummaline tõik — N. Liidule kuuluv abajas ja USA saar kannavad ühte nime, sest eks ole ju nii Lavrentija kui St. Lawrence pärit Pühast Laurentiusest, kelle roomlased tulistel raudadel ära küpsetasid ja kes katoliku ajal oli üks vähestest eestlaste hinge läinud pühakutest. Peeti meilgi laurisapäeva, on Eestiski lauri-tüvelisi kohanimedid.

Piirimüstika, kaugete ja võõraste maade müstika. Kui ma oleksin kindel, et ma nägin lennukiaknast St. Lawrence'i saart või helikopteriaknast kahte tagumist tumedamat viirgu, siis võiksin Ameerikagi asetada ühte veidrasse ritta. Nimelt niisugusesse: Jaapan, Mongoolia, Hiina, India, Pakistan, Afganistan, Iraan, Türgi, Rumeenia ja Ungari; olen neid riike silmanud N. Liidu territooriumilt, seega on ju tutvus nendega olnud põgus, seda enam, et hoomatud tüükikesed pole millegipoolest erinenud vaatlemiskohast.

Olen ennast lohutanud: rottide võidujooksus osalejad käivad kohal, mina vaatan eemalt. Aga tean, et see on võltslohotus, olen minagi tahtnud minna, aga pole saanud. Igasugused šlikerdajad kollavad mööda maailma ringi, tont teab, mis rahade eest, välismaasõitude jahtimisel tallatakse üksteist surnuks, osavamad muudkui reisivad ja reisivad ning hoiavad saladuses need kanalid, mille kaudu välja pääseb. Siiski: parem on sellest mängust kõrvale hoida, tunda loobumise võlu.

Igasugune piir on tegelikult tobe ja kahjulik, mida rangem ja valvatavam, seda tobedam ja kahjulikum. Igasugune piir on riigiegoisimi — meie maailma rumala tõve — sünnitis ning enim on sellesse tõppe nakatunud diktatuurid. Võib kindlalt öelda: mida «kaitstum» ja ületamatum on riigipiir, seda türanlikum ja alatum on võim selle piiri sees. Võib veel öelda: mida suletum on piir, seda prestiižikamaks muutuvad välismaasõidud, mida lubatakse ainult «omadele», sisepartei liikmetele, kui kasutada Orwelli terminit. Ja võib öelda sedagi, et kahju, mida toob piirivalve ülalpidamine, on tühine võrreldes kahjuga, mida toob inimeste ja kaupade vaba liikumise sulgemine.

Inimeste liikumise takistamine surmab ideede leviku, kaupade liikumise takistamine toob vaesuse, ning mõlemad kokku

ja eraldi suruvad riigialama kerjuse sõltuvasse staatusesse.

Tõepoolest, N. Liidu kodanikud on üsna vähe kursis sellega, mida mõeldakse või tehakse välismaal (aga seda enam on nad monoliitselt koondunud ajastu au, mõistuse ja südametunnistuse ümber), seda vähem on neil pretensioone. Üks mu Moskva-tuttav on sotsioloog ja tema osales seitsmekümnendate aastate keskel uuringus, millega püüti mõõta, kuidas välismaal käimine on mõjutanud N. Liidu kodaniku maailmapilti. 40 protsenti Sise-Venemaa ja 80 protsenti Kesk-Aasia elanikest olid Lääne-Saksamaalt naasnutena veendunud, et seal nähtud kaupade küllus on spetsiaalselt N. kodaniku peibutamiseks ja petmiseks loodud Potjomkini küla, et tegelikult elavad läänesakslased sellises vaesuses, mida kirjeldab «Pravda» ja näitab «Vremja». Vaat, mida suudavad osav propaganda ja hermeetiliselt suletud piir!

Üldises vaesuses on kõige vaesemad piiriäärased regioonid, ehkki peaks olema just vastupidi — loomulik piirikaubandus tõstaks just piiriäärsete elanike elatustaset! Ja tuhandekordselt nõme on piiri pidamine siin, Tšukotkal.

Eluks vajaminevad kaubad tuuakse siia 6000 kilomeetri kauguselt Murmanskist mööda Põhja-Jäämerd. Muidugi jäälohkuja abiga. Laevade karavan peatub rannäärsete küladel reidil, sest sadamaid ju pole. Paar päeva lossitakse kaupu paatidele, siis sõidavad laevad edasi. Olen lugenud ajaleheteateid, kus kogu see majanduslik nonsens määratakse veel pähe kui inimeste eest hoolitsemise näide: partei ja valitsus näevad tohutut vaeva Kaug-Põhja elanike heaolu pärast. Tolle vale eriline variserlikkus tuleneb aga sellest, et just partei ja valitsus on sulgenud riigipiiri, mille taga on kõik olemas, on kõik saadaval, ja kust enne piiri sulgemist käidi ostmas kõiki tarvilikke tõstuskaupu.

Huvitav: kas keegi on kunagi arvanud, kui palju kaubavedu Murmanskist tegelikult maksab? Vist mitte, selle asemel teatakse, et külmutuslaeval kohaleveetud sealihakilo hind on Tšukotkal samuti 2 rbl 10 kop nagu kogu N. Liidus. Hind on tõesti selline, kuigivõrd võib liha talogide eest poest saada (rohkem kui meil, Eestis), ent harukordselt totter peab olema majandus, mis kehtestab võrdsed hinnad kohalikele ja sisseveetud kaupadele, ja seda üleilmdise kolossaalse kaubapuuduse taustal. Porolihaagi (poro = põhjapõder) kilo maksab 2.10, parteibosside eliitrestoranis olevat sama hind ka karulihal! Absurdne? Muidugi. Ent ennekõike kuritegelik.

Arutleme nii: parteil ja valitsusel oma raha ei ole, nemad on end sokutanud kohale, kus tegeldakse ümberjagamisega, st partei ja valitsus käsutavad võõrast raha. Ja selle, et Tšukotkal maksab mitme tuhande kilomeetri kauguselt toodud kaup sama palju kui mujal, maksame kinni meie sinuga, kallid lugeja. N. Liidu isolatsioonism ja ksenofoobia tuleb meie arvelt. Hermeetiliselt suletud piiridega Põhja «õitsengu» tõttu on meil halvemad korterid, viletsamad teed, kehvemad palgad, üldse armetum elu. Oleks lubatud kaupu tuua Alaskalt, ei elaks paremini ainult Tšukotka elanikud, veidi mõjuks see meilegi.

Siinne hermeetiline piir kehtib alles 1949. aastast. Kuni selle ajani täitis Beringi väin oma loomulikku ühendajarolli, eskimod ja tšuktšid käisid suvel kajakkidega teisel mandril sugulastel külas, «ameeriklased» ja ameeriklased olid siin kaldal üsna tavaline nähtus, dollar põhiline valuuta, niivõrd, kui võrd aborigeenide omavaheline kaubavahetus üldse raha vajas. Talvel sõideti koera- või pororakendil mööda jääd.

Miks N. võim ei sulgenud piiri? Miks Stalingi piiri mõnisteistkümmend aastat lahti hoidis? Teame, et meil Eestis tõmmati punaste tulekul kohe okstraat merele ette, rannameeste paadidki lõigati pooleks, hävitati terve rannamajandus (ammu enne kolhoseerimist), mis neljandikule rahvast tööd ja leiba pakkus — peaasi, et poleks kontakte sovjetiseerimata aladega, peaasi et kuskilt ei imbuks tõde ei sisse ega välja.

Ühelt poolt on see enesestmõistetav. Tšukotka pole regiooniloogika järgi sugugi Venemaa osa (kuigi on seda poliitiliselt), Tšukotka kuulub spetsiifilises Vaikse ookeani põhjaosa ja Põhja-Jäämere piirkonda ning kuulub sinna hoolimata tööga, et Beringi väin eraldab kaht mandrit — Euraasiat ja Ameerikat. Ei tšuktšid, eskimod ega aleuudid teadnud Euroopa geograafide veidrast ideest jagada nende kodumaa (Tšukotka, Alaska ja paljud saared) kahe mandri ja maailmajao vahel, nendele oli sõit üle Tšuktši ja Beringi mere, üle Beringi väina niisama loomulik nagu meie üliõpilastele Tartu ja Tallinna vahel pendeldamine. Ja nõnda aastatuhandeid. Just aastatuhandeid — tšuktšid ja eskimod on oma kodus püsinud kauem kui eestlased. Ja kui Venemaa oli endale 18. sajandiks haaranud nii Tšukotka kui Alaska, ei takistanud ega soodustanud selline poliitiline pisiasi sidemeid üle Beringi väina — nagu ei lõpetanud suhteid see, et Venemaa

1867. aastal müüs Alaska koos paljude saartega USAle. (Muide, sellesama regiooniloogika järgi ei kuulu Alaska USA juurde, vaid jääb ikka juba nimetatud põhjapiirkonda. Ja veel: sellepärast N. Liit lagunebki, et koosneb paljudest kokkusobimatutest regioonidest.)

Aga kas Stalin hoolis siis regiooniloogikast? Kindlasti mitte, sellest ei hoolinud juba Vene tsaaridki, kahmasid endile muudkui uusi maa-alasid juurde, kuniks see kahmamine kurnas Venemaa küpseks bolševistlikuks viinakuuputsiks.

Küllap oleks siin koht rääkida Siberi ja Tšukotka ülipõnevast avastusloost, ent jäägu see minu poolt siiski tegemata, sest huviline leiab selle kohta materjali eesti keeleski, ehkki mõnevõrra vaieldavat — üle-aru vängelt sarjatakse Inglise ja Ameerika vallutusjalu, vene ja nõukogude kolonialismi kiidetakse. Unustatakse koguni üks erinevus — ameeriklased tegutsesid ilma riikliku toetuseta, nende kaupmehed-kullaotsijad ja muud mehed seiklesid siin erainitsiatiivil ja erakapitali toel. Ja see erakapital oli tihti raha, mis mehel parajasti taskus. Oleks ametlik Washington tollal ajanud samasuguse hoolega riikliku kolonialismi poliitikat, nagu seda tegid Peterburg, London ja Pariis, näeks Vaikse ookeani idakalda (Siber, Hiina jne) kaart välja hoopis teistsugune.

Siberi avastusloost ei pruugi ma siinkohal rääkida selgi põhjusel, et kõik need verised, äärmiselt brutalsed retked taanduvad lõppude-lõpuks tuntud europotsentristlikule väitele, mis ekstreemnäitena kõlab nii: Marco Polo avastas Hiina. Sõnaga, ükskõik, kes eurooplastest sattus esimesena Tšukotkale, polnud siin ometi midagi avastada, sest tšuktšid ja eskimod elasid siin ammu-ammu.

Ma võin ju täna, 20. sajandi lõpus tõepoolest humanistina kiruda nii Vene, Inglise kui ka Ameerika imperialismi ja vallutusretki, ent kirudes unustaksin ma historismiprintsiibi. Ma pole sugugi kindel, et 18. või 19. sajandil poleks ma ise olnud kolonisaator või «maadeavastaja». Igal ajastul on oma ideaalid, mille poole püüeldakse, ja tollane ideaalmees oli kahtlemata retkleja, rändas ta siis meritsi või maitsi. Naiste südamed ning üldsuse meelitat tähelepanu kuulusid tollal kolonisaatorile ja mitte humanistile, kes võitles aborigeenide eest. Nüüd on vastupidi ja nüüd oleme kõik humanistid.

Igatahes püsis tšuktšide ja eskimote igivana kultuur enam-vähem muutumatuna kuni sovjetiseerimise alguseni — sovjetiseerimine algas šamaanide massilise tapmisega.

Tšuktšid ja eskimod olid ainukesed mitteislami ja mittebudismi rahvad, kes jäid Tsaari-Venemaal ristimata, ja seda mitte ainult kauguse tõttu. Aleuudid elasid Peterburist veel kaugemal, kuid nemad ristiusustati — nende venekeelne õigeusu kirik tegutseb tänaseni USAs edasi. (Nõnda on õigeusk Ameerikasse jõudnud nii idast kui läänest, niihästi kolonisatsiooni kui ka emigratsiooni teel.)

Ja tšuktšide ning eskimote paganlus on põhjuseks, miks need rahvad on alati etnograafide huvi äratanud. Minagi olen oma teel siia juba kohanud ameeriklasi, sakslasi, jaapanlasi, kohtan veel prantslasi, kes kõik uurivad, mõödavad, testivad, lindistavad ja filmivad neid imeolevusi, keda pole puudutanud ei kristlus ega budism (ehkki selleks olid reaalsed võimalused). Minagi tahan sellest kirjutada.

Aga ennekõike pean ma siiski proovima vastata küsimusele, mille ise eespool esitasin: miks karm diktaator Stalin sulges siin piiri alles 1949. aastal? Kas oli ta järsku realist, kes mõistis piiri kui sellise absurdust?

Hermeetiliselt suletud piir on absurdne igal pool, mitte ainult siin, ja mujal hoidis Stalin piiri kõvasti kinni. Saatis ta üle avatud piiri Ameerikasse spioone? Võib-olla, võib-olla, ehkki valge võõras mees Alaskal oleks endale liigset tähelepanu tõmmanud. Või lootis ta, et põlisrahvused põgenevad sovjetiseerimise eest Ameerikasse (nagu tegid ellu jäänud šamaanid), vabastavad võimu tülikast likvideerimiskohustusest — olgu deporteerimise või massakreerimise teel. (Muide, 1958. ja 1971. aastal eskimod ja osa tšuktše siiski küüditati, aga sellest hiljem.) Kui ta lootis seda, siis oli see üsna naiivne lootus, sest tšuktšid ja eskimod on ühed paiksemad rahvad maailmas. (Ränd- ehk tundra-

ehk porotšuktšide rännuteed püsivad muutumatud.)

Või kas tundis tema, vaimulikus seminaris õppinu ja hiljem sõjakaks ateistiks kujunenud, mingit harukordset sümpaatiat nende kahe alistamatu ja ristiusustamata rahva vastu? Vaevalt — türann ei tohi armastada kedagi, türann peab vihkama kõiki, pisimigi erand maksab kurjalt kätte.

Sõnaga, ma ei oska vastata küsimusele, miks Stalin siinse piiri nii kaua lahti hoidis, aga veel suurem üllatus, kui seda on kuni 1949. aastani avatud piir, ootab mind ees. Nimelt saan varsti teada, et piir on taas paokill! Eskimo ja tšuktš võivad jälle ilma viisata oma paadil Alaskasse ja paljudele USA saartele sugulastele külla sõita. 10 päeva enne minekut tuleb külanõukogus avaldus kirjutada, näidata põhjus, loetleda sugulaste nimed, ning, palun ole lahke, pane paadimootor podisema ja sõida. Sugulaste puudust ei ole, ei saagi olla. Ikka oli siin vanasti kombeks võtta endale üks või kaks oma mitmest naisest vastaskaldalt. Takistuseks on praegu muu — üldine mandumine, rammetus, alkoholism. Tööpoolest näib, et need kaks rahvast on oma elujõu ammendanud, nad on sovjetliku ning animalistlik-traditsioonilise kultuuri kokkupõrke tulemusena väljasuremise äärel. Ja see ongi mu teema, sellest tahangi ma jutustada oma reisikirjas. Miks? Kuidas juhtus, et üliarenenud ja isereguleeriv arktiline tsivilisatsioon, mis end ristiusust peibutada ei lasknud, on nüüdseks hukkumas?

Ent kõigepealt pean ma helikopterist välja saama.

«Kas nägid Ameerikat?» küsib naaber ja mina kehitän õlgu.

Võib-olla nägingi. Vaatan alla, helikopter hakkab maanduma Ueleni külla, Euraasia mandri ida- ja kirdetippu.

OLEV REMSU

Miks bolševistlik diktatuur on nii kaua püsinud?

Tõepoolest — 72 aastat! Niikaua pole kestnud ükski kahekümnenda ega üheksateistkümnenda sajandi türannia ei Euroopas ega (Ladina-)Ameerikas.

Miks siis, Jumal hoidku?

1. Uskumatult madal elatustase; rahvast hoitakse näljas. Näljane ei hooli eetikast, näljane hakkab oma näljutajat toetama, et midagi hamba alla saada. Mässama hakkavad ikka rikkamad — muidugi mitte päris rikkad —, näljased on sõnakuulelikumad ja liituvad lumpenina mässu alles teisel etapil, juhul kui ühiskonna enesekaitsemehhanism on nii algeline, et mäss üldse puhkeda või teise etapini areneda saab. 1917. aasta viinakuulid olid Petrogradis kõige ägedamad Putilovi töölised, kes said Venemaa kõrgeimat palka. 1980. aastal algas «Solidaarsus»-liikumine Gdanski Lenini-nim Laevatehasest, kus maksiti Poola kõrgeimat töölispalka. Prantsuse revolutsiooni algatas suhteliselt rikas kodanlus. Bolševike taktika võimu põlistamiseks seisnes kahekümnendail-kolmekümnendail aastail elatustaseme allalöömises, 1917. aastast madalamale surumises — et rahvas nälgiks ja ei mässaks. Absoluutselt kõigilt rööviti majanduslik iseseisvus — viimati põllumeestelt —, kõik seati sõltuvusse nn riigist, mis määras oma alamate sissetuleku lae. Sama taktikat korrati hiljem okupeeritud maades. Eestis 1940. aastal keegi loomulikult ei mässanud, ent vaesuse tekitamine neljakümnendail-vieikümnendail aastail andis siiski oma panuse bolševike võimu kindlustamiseks. Praegusi pulbitsusi ühiskonnas võib vaadelda kui elatustaseme mõningase tõusu, õigemini kui puruvaesuse ületamise tulemust. Peatselt algav uus vaesus kehtestab taas diktatuuri.

2. Profülaktilised hiidrepressioonid, hirmuõhkkonna üleskütmine. Pisimagi opositsiooni kõige karmim mahasurumine, mida ajalugu tunneb. Miski ei ühenda kampa jäädavamalt kui koos valatud veri, kui koos sooritatud kuritööd. Ent repressioonide teostamisse kaasati sunniviisiliselt ka tsiviilelanikkonda, eriti selle tippe, nagu kirjanikke, õppejõude, arste jne, kes määrisid oma käed ning kel ei jäänud pärast seda üle muud kui toetada bolševike võimu — iga muu võim oleks paljastanud nende osaluse. Sel moel kasvatati fanaatiline toetajaskond mitmekord-

seks. Muide, paika ei pea struktuur, millega repressioone kirjeldatakse — nagu oleksid lurjused tapnud ausaid inimesi. Tegelikult hävitasid lurjused lurjuseid ja ausaid inimesi. Paljud nn süütult kannatanud, just need, kes asusid hierarhia tipus, olid ju samasugused lurjused kui nende mõrtsukad, ainult et ohvrid osutusid massiliste tapatalgute ajal vähem-osavamaks, vähemsalakavalamaks ning jäid selles vertikaalfeodaalses kodusõjas kaotajaks. Et peale jäi Stalin oma pidevalt muutuva meeskonnaga, on puhas juhus. Oleks võitnud keegi teine tollastest Poliitbüroo liikmetest või kõrgematest sõjaväejuhtidest, olnuks üldpilt niisamasugune, vaid Stalin, Beria, Ježov, Jagoda, Budjonnoi, Vorošilov jt oleksid olnud «alusetult repressseeritud, postuumelt rehabiliteeritud ausad kommunistid», Kirov, Rõkov, Tomski, Buhharin, Tuhhatševski, Jakkir jt aga verejanulised timukad, kõige kurja juured. Sama lugu on meilgi: juhus on see, et kannatasid Andresen, Allik, Semper, Luukas jt ning et edasi liikusid Kelberg, Käbin, Mälk, Laosson jt. Kõik oleks võinud olla vastupidi ja midagi poleks muutunud. Rahva teatud osale — eriti kolmekümnendate aastate Venemaal — pakkus aga verine võimuvõitlus sadistlikku naudingut ning see osa toetas võitjaid mitte enam hirmust, vaid lõbust.

3. Enneolematult võimas ja paljuski viljakas propagandaaparaat, (pseudo)religioosete elementide lülitamine võimu kumardamisse, uute müütide ja legendide kohustuslik uskumine. Muidugi, agitatsioonivaht saadab *sovjetti* igal sammul hällist hauani, ent efektiivseim on see, kui inimene on ise pandud propagandat tegema — kirjandid koolis, sõnavõetud aktustel, lippude ja portreede kandmine paraadidel, auvahtkonnad, seinalehtede tegemine jne. Paar esimest korda võib olla vastik, aga hiljem ei taheta omaks võetud hoiakust taganeda.

4. Truu ja privilegeeritud uue teenistusaadli, nn nomenklatura loomine. See seltskond korjab vaestest, kes oma elu pisutki korda tahavad sättida, repressioonide organisserijaist ja repressioonidele kaasatuist, propagandistidest ja propagandalõksu meelitatuist — seega eetikata, kuritegelikust, küünilisest või lihtsameelsest kontingendist, kes üha enam identifitseerib end selle võimu ja selle riigiga ning kellele riigikorra või võimukandjate muutumine ei kujune mitte ainult majanduslikuks katastroofiks, vaid isiklikuks psüühiliseks tragöödiaks. Järelikult:

mida rohkem me neid vihkame, seda enam hoiavad nad kokku, seda enam keelduvad võimu ja hüvesid käest andmast.

5. Põrandaaluse parteitöö jätkamine juba võimul olles. Salakoosolekud, salainfo, auto- noomsed teabesüsteemid, šantaaž, atendaadid, nuhkimine, isegi lendlehed! Muide, nuhid ei too võimule kasu mitte niivõrd informatsioo- niga, mida nad edastavad teiste inimeste kohta, vaid juba oma pelga olemasoluga, sellega, et teatakse või arvatakse teadvat, et nuhke liigub kõikjal, ka teadja enese seltskonnas. Seega on kõige võimuvaenuli- kum võtta hoiak: nuhke pole olemas! ja nuhkonnal jääb oma põhifunktsioon — hir- muatmosfääri üleskütmine — täitmata.

6. Üksteist dubleerivate ja kontrollivate võimustruktuuride loomine, nende asetamine omavahelisse konkurentsi, nende eneseteos- tuse ja võimupüüde suunamine üksteise, seega mitte Poliitbüroo vastu. Maades, kus puudub demokraatlik traditsioon ja kus on võimas armee, pürgib see võimule. N. Liidus on armee tasakaalustatud KGB-ga, et need int- rigeeriksid teineteise vastu vastastikku teine- teise mõjujõudu kahandades. Samal põhjusel on igas piirkonnas olemas nn raikomid ja täitevkomiteed, keskkomiteed ja valitsused.

* * *

Eks ole, osavasti tehtud? Ja ehk on suurim kavalus see, et paljud seda võimu ja selle võimu kandjaid lollik peavad?

ELAV AJALUGU

PROHVET AHJAST (EHK ESTEET KA- FEEST) KIRJANIKKUDE KÕRTSIS OMIS ASJUS KÕRTSIESTEETIKA VASTU

Järgnevalt avaldatavad kirjatööd võiksid kuuluda nende paljude hulka, mille taast- trükkimise põhjuseks on olnud lugemisel tekkinud tunne nende sobimisest praegusesse- gi aega, nende jälle-aktuaalsusest, aja- või isegi päevakajalisusest. Sel kombel avaldati kõigepealt ärkamisaeegade paralleelsustele osutavaid tekste, nüüd oleme jõudnud «kum- malise vabadussõjani» (H. Runneli termin, mida järjekindlalt kasutab nt P. Olesk) ja muidugi ka esimese vahariigi pideva võrd- lemiseni selle praeguse ei-tea-mitmendaga.

Millised võiksid siis olla selle 1920/21. aasta vahetusel «Postimehes» publikumi ette toodud kolmepoolse õiendamise rööbikjooned tänasesse päeva?

«Olgem julged, olgem äärmised, olgem hoolimatud, kuid kõige pealt — olgem deli- kaatsed.

Kui tahate näha ühe inimese hingelise kultuuri kõrgust ja ta südame intelligenti sügavust, siis pöörake kõne temaga rääkides neisse küsimusisse, mida kutsutakse kahe- mõtteliseks, pikantseiks, intiimeks. Ja te näete ühe hinge mehhist erootikat, karmi ene-

setaltsutust ja enesevallandust, seda kõike õiges valguses, õiges väljenduses. Ning teine viskab oma hingelise kõrtsi ukse pärani: kesk tuba vahariidega kaet laua taga lõmitab värviit lõbutüdruk ja prussakad pistavad pead vahariide alt välja.

Kui endine Eesti kirjandus tihti vennaste koguduse palvemaja meele tuletat, siis tuletat ta nüüd seda tihemini kõrtsi meele. Seda ras- vase vahariide lõhna uuemas Eesti kirjandu- ses, seda prussakaist läbi sööd südamele lüü- rikat, seda kirjanduslikkude kõrtside avamis- hooaega!»

Tundub tõepoolest, et leidmaks rööpsusi, po- leks tarvis muud, kui see 70 aastat tagasi mõttevahetuse avalöögiks saanud Tuglase «märkus» «Tallinna Teatajast» väikese stilis- tilise kohendamise järel mõne praeguse kriitiku nime all avaldada ja ootama jääda neid, kes ennast riivatuna tunnevad. Nagu Gailit ja (eriti) Alle tookord. Ei julge loota, et reageeringud tulemata jääksid, sedavõrd enesestmõistetavaks on (taas)saanud solvan- gute vahetamine ajakirjanduses. Aga eks see ole osa meie rahvuslikust eripärast. Või nagu Gailit on kirjutanud: «Meil on tõesti üks eriti armastatud spordiharu, mida harrastab nii suur kui ka väike: see on kaasinimesele jala tahapanemine! See spordiala on arenda-

tud otse kunstiks ning on saanud rahvusli-
kuks suursaavutiseks» («Leegitsev süda»).

Kuid jätame selle täna siiski tegemata.
Nagu poleemika lõpuartiklist näha, andes-
tas Gailit aastavahetuse mõtlikus meeleolus
ka Tuglasele tema väiklasevõitu solvumise.
Et saagem pealegi eurooplasteks ja puha, aga
jäägem ikka džentelmenideks ka. Seda enam,
et lõpuks «ega see pole mingi roim, kui
inimene paneb oma elamused, mõtisklused
ja unistused kirja /.../? Ta püüab oma
laostunud minale ja rahatule verele leida
mingit tasakaalu, sünteesi. Ühel õnnestub
see oivaliselt ja ta loob kunstiteose, teine
produtseerib vaid alaväärtuslikku makulatuuri,
mis viib lihtsameelsemagi lugeja nõrdi-
musse» (A. Gailit, «Inimesed on nagu nisu-
väli»; koguteostest «Kirjanikult lugejale»).

Margus Kasterpalu

«KIRJANIKKUDE KÕRTSIS»

«Kui endine Eesti kirjandus tihti ven-
naste koguduse palvemaja meele tuletas,
siis tuletab ta nüüd seda tihemini
kõrtsi meele. Kesk tuba vahariidega
kaet laua taga lõmitab värviit lõbutüdruk
ja prussakad pistavad pead vahariide alt
välja.»

F. Tuglas, «Tall. Teataja», nr 287.

Minu kallid sõbrad, kui teid elus enam
midagi ei huvita, kui näole tardub melan-
koolne grimass ning kui jäänud teil ainult
kas puua ehk juua, siis, palun, tehke ikka
viimast, sest armas sõber Friedebert Tuglas
on avanud uue lokaali. Ma palun lahkesti kõiki
sõpru ja tuttavaid aupaklikult vaatama tulla,
sest see pole lihtne lokaal, vaid väga huvitav
ning mitmekesine kirjanikkude kõrts, kus saab
ikka palju naerda ja lõbustada.

Õhtul, kui Werner sulle oma kohvipoe,
kui kõik klaasid tühjad ja klatshid räägitud,
kui vastasele antud shah ja matt, muutub
August Alle melankoolseks, Johannes Sem-
peri kõri hakkab väga kuivama ning Henrik
Visnapuu vaatab rõõmsalt ukse poole. Siis
tõuseme kõik laua juurest püsti, seame
kõrisõlmed joone ning üks meist hüüab valju
häälega:

«Üks, kaks, kolm!»

Ning algab rongikäik kõrtsipapa juure tun-
tud lauluga:

«Naksi liikma, naksi, naksi liikma kõrtsi
poole...»

Kes küll ei tunneks seda kirjanduslist kõrtsi
ning ta omanikku lahket papa Priidut!

Kõrts asub poohämaras keldris, võlvidud laega
ning tugevate tammepuust laudadega, mis ise-
gi kõige kõvema pää vastu põrgates katki ei
lähe. Seinad on värvinud tuntud dekoraator
Konrad Mägi, seepärast võib liikuda siin kui
ultramariini meres. Muidugi, päale üleüldise
saali olid ka veel väikesed mugavad kabi-
netid, mis enesest lillelist infernot kaju-
tasid ning kus kaamed neitsid deklameeri-
sid lõpmatuseni kõrtsipapa «Merd», et nii ja
nii, et meri mu meri, ma armastan su
keemist ja vahtu ja ikka samas tempos
edasi.

Kuid minul isiklikult imponeeris üleüldine
saal. Istusid lauda, löid rusikaga lauale
ning karjusid kui täismees kunagi:

«Hei, kõrtsipapa, pool hunt!»

Kõrtsipapa nägu muheles, ta kogu tõmbus
küüru ning ta küsis alandliku häälega:

«Kas pipraga ehk ilma?»

See oli nii mitmeti väga huvitav lokaal.

Kõrtsi tagaseinal oli väike näitelava, kus
kõrtsipapa isiklikul juhatusel noored algajad
artistid esinesid. Kõrtsipapal oli väga kumma-
line traditsioon: kas lihtsast kitsidusest ehk
jälle suurest armastusest juhitud, palkas ta
oma näitelavale üksnes algajaid artiste, neid
dresseerides, õpetades, meelitades ja katsudes
neist igal tingimisel inimesi ja kunstnikke
teha. Sellest kõrtsist võrsusid kõik uued
jõud ja pärastised kuulsused, kes kõrtsipapa
isiklikul eestkostmisel ja tungival soovitusel
suurematesse kõrtsidesse ning varieteedesse
üle läksid. Kes lüüriilise laulikuna, nagu
Marie Under, kes sentimentaalsena tuba-
duurina, nagu Arthur Adson, kes ka tsirkuse
klounina või esimesena jõumehena. Kõrtsi-
papal oli koguni haiguseks noori algajaid
dresseerida, kuigi väga tihti juhtus, et kõrtsi-
papa reshii all kuulsaks saanud artistid
oma maestrole sõrad vastu ajasid ning oma
lahkeid hambaid näitasid. Kuid see iseenesest
ei heidutanud kõrtsipapat põrmugi. Ta armas-
tus uute jõudude dresseerimiseks oli nii suur,
et see iga pärastise tänamatuse üles kaalus.

Viimase aja artistidest, kes papa Priidu
juures gastroleerisid, äratas iseäranis meie
tähelepanu keegi Albert Kivikas. Mitte küll
oma andega — tema andesse ei uskunud
me keegi — vaid oma kõhmaka, labase ning
toore esinemisega. Ta katsus kopeerida Allet,
mind, Visnapuud ja teisi kõrtsi külalisi, kuid
kõik ta koopiad olid väga õnnetud ning vai-
muvaesed. Tihti, kui pisikese näitelava ultra-
mariiniline eesriie kerkis ning Kivikas oma
koopiatega esines, karjus sapiline Alle üle lo-
kaali:

«Pagan võtaks neid kõrtsipapa kurnipoisse!
Jumal seda ise teab, kust põrgust ta neid
kõiki välja kisub, aga üks on ikka teisest

armetum. Pärís asjata karjuvad ning täidavad armsat kõrtsi vastiku kisagal!»

Kuid kõrtsipapa polnud sarnase arvustusega põrmugi rahul.

«Küll aga olete kärsitud inimesed!» lausua ta tusaselt. «Poisil on hää!, aga nemad ei kuule, poisist võib asja saada, aga nemad ei usu! Kaugele läheb see pulluke. Noh, kui täna kriiskab, siis tunneb ta aasta pärast juba kindlasti noote, paari aasta pärast oskab juba korralikult suud avada, aga, ütleme, kümne aasta pärast oskab poiss juba kindlasti laulda meie armsat laulu «kus sa käisid, kus sa käisid, sokukene?» On aga inimesed, ei taha põrmugi oodata, vaid tulevad oma arvustusega!»

Naerulagin kostis kõrtsipapale vastuseks.

Teiseks iseäralduseks kirjanikkude kõrtsis oli see, et meie jookide ja söö- te eest kõrtsipapale mitte raha ei maksnud, vaid tasuks talle oma produktsiooni andsime. See oli ka pärís loomulik, sest egas raha meil kunagi polnud. Kirjastajad olid meile naljastreigi välja kuulutanud, sest nende tegevuskavas seisis kindel otsus aasta jooksul miljonnärideks saada. Ning mis sa selle vastu saad, kui näit. naine tahab sünnitada ehk kirjastaja miljonnäriks saada. Vaata ainult päält ning plaksuta käsi, sest nagu ühel, nii ka teisel juhtumisel oled sa kõigest õnnelik ristiisa, seega aus, kuid kõrvaline isik.

Nojah, ühe luuletuse eest võis saada pudel õlut, ühe novelli eest hunt viina ja pits likööri, aga romaan andis võimaluse kuu aja jooksul süüa, juua ning vaadata papa Priidu noori artiste ja jõumehi. Ainult följetoonidel ning kirjanduslikkudel artiklitel, eriti Alle ning minu omadel, polnud papa Priidu juures mingisugust väärtust, ehk olgu siis, kui juhtus parajasti hääs tujus olema. Siis ulatas oma tubakakoti, et võiksime keerata ühe mõistliku plotski, aga artiklid ja följetoonid rändasid leti alla pakkimise paberiks.

Muidugi, mitte iga novell ning mitte iga luuletus polnud papa Priidu juures üheväärtuslik. Tihti peale, kui ulatasime talle oma sünnituse, tõmbus kõrtsipapa nagu kortsu ning ta noomis meid pärís isalikult:

«Armas poiss, see on ju ropp! See on tõepoolest ropp ning kõlbmatu ristirahvale lugemiseks. Jumal seda ise teab, milleks kirjutate kõike se da narrust, aga et teist enam suurt nahka pole, see on kindel. Väga kindell»

Ainult lilledesse varjatud pikantsus, Võru murdes kirjutatud sentimentaalsus ning väga diskreet mõistlusluule võis ikka leida kõige paremat vastuvõttu. Seepärast oli ka Marie Underil, Arthur Adsonil ning Gustav Suitsul papa Priidu juures piiramata krediit. Täna-des ja muheledes pani ta sarnased laulud

tasku, sest tema teadis väga hästi, mis kõlbab ristirahval lugeda ning mis mitte.

«Pits likööri viljast kohviga armulisele proual!» hüüdis ta oma teisepoolele. Ehk jälle:

«Herra luuletajale üks mõistlik portsjoon klimbi suppi! Liine, Liine! kas kuuled: herra luuletajale üks mõistlik portsjoon klimbi suppi! Ta on väga andekas mees, väga, — me võime temast oodata veel hiiglateoseid. Missugune põrgulik ilu ses naljakas murdes ning kui kenakesti laulab ta müttanahas naisest!»

Meie, teised kõrtsipapa igapäevased külalised, ei leidnud kahjuks pooltki sellest poolehoiust. Kui ma oma arveid mõne novelliga katsusin õiendada, urises papa Priidu ning kortsutas kulme.

«Eh, pakub ka igasugust kaupa, nagu võiksin ma igat asja tarvitada! Oled väga pinnapäälne and, armas poiss, ning ma ei tea tõesti mitte, mida on, narriga, teha. Terve su kahtlane fantaasia on loogikavaene, nüri ning kerge. Kuid juua sa tahad ning süüa sa tahad ning unistad ka lillesse infernosse minna?»

Kõrtsipapa mõtles kaua ning tõsiselt. Pää tilkus raskest mõtlemisest. Ning ütles siis: «Ja minu artiste ei armasta sa ka põrmugi. Kuidas võin siis sind aidata, mõtle ise.»

Ma mõelsin ise, kuid see ei parandanud põrmugi asja. Nii kauplesime mitu tundi, enne kui asjast asi sai.

Mitte paremini ei käinud käsi ka Henrik Visnapuul. Ka tema «maksusedelid» olid kaunis kahtlased, sest Visnapuul oli juba kõrtsipapa arvates see rumal viga, et ta elu ikka palju kergemini võttis kui näit. Marie Under. Imelikul kombel olid aga August Alle aktsiad kõrtsipapa juures väga suures hinnas. Seda põhjendati küll sellega, et Alle üleüldse meele ja tuju järele oskas olla, sest ta liikus «Pallase» akadeemilises ringkonnas, kus igale takti ja viisakust tuubiti, et siis enesel kergem oleks taktitu olla.

Kuid, muidugi, kõik need kõrtsipapa pahed olid liig väikesed ning kõrvalised. Imelikul kombel imponeeris ta isik kõigile ning ta kõrts oli armsam kui igasugune Ing, Ene, Alaea või nahaparkali eit. Kõrtsipapa oskas ikka ühendada meid, olla meie tüldes lepitajaks ja liimijaks, mispärast ka igas hädas või arusaamatuses kohe tema poole pöörasime. Muidugi, see ei eksitanud meid vahel kõrtsis skandaaliga välja tulla, kuigi teadsime, et sarnased asjad papa Priidul põrmugi ei meeldinud.

Johannes Semper oli saanud uue Colombiini, Henrik Visnapuu uued kuljused, Alle uue «Pallas'e» moraali, nii oli siis tegemist palju. Lükkasime laudad kokku, seadsime kõrisõlmed joone ning laul võis algada:

«Kuule, kõrtsipapa Priidu teeme täna jõulu liigud, meie töö ja Sinu teene — nii on laadarahva veene!»

«Liine!» hüüdis kõrtsipapa kartlikult. «Poisid on jälle täis, jessukene, jessukene, mis sellest kõigest küll peab saama, kui nad meelt ei paranda. Näe, sina toida neid, sina jooda neid, sina kata neid oma tiibadega, kuid nad laulavad sinu kohta veel roppust ning teevad lärmli!»

«Egas siin palvemaja pole!» hüüdis Jaan Kärner vihaseks. «Oli kord palvemaja, kuid kes muutis ta kõrtsiks?»

«Priidu, Priidu!» kostsid hääled segamini. «Priidu ütles, et saagu kõrts ning kõrts sail!»

«Siia kaob kõik mu higi ja veri, vaadake, kui kõhnaks olen jäänud!» nuuksus Richard Roht.

Kuid Henrik Visnapuu polnud nähtavasti põrmugi temaga ühel arvamisel, sest ta sosistas jonnakalt midagi Priidu kõrva ning vaatas igatsedes lillelise inferno poole, kust kostsid tütarlaste deklameerivad hääled.

Kuid sarnased väikesed igaõhtused tülid lõppesid ikka mõne lepitava lauluga, kõrtsipapa istus meie lauda, Liine teenis meid ja olemine oli põlvini.

Tõepoolest, imelik lokaal on see kirjanikkude kõrts, ainuke sellelaadne maakeral. Kiitus ja tänu tema avajale, kiitus ja tänu kõrtsipapale, kiitus ja tänu näitlejatele, sest nad lahutavad meie meelt ning lõbustavad meie tuju. Aga melankoolseid päevi on viimasel ajal siginenud väga palju, seepärast, armsad sõbrad, tehke, mis iganes teete, askeldage, mis iganes askeldate, kuid ärge unustage iialgi kirjanikkude kõrtsi ja papa Priidut.

Aug. G.

«Postimees» 21. XII 1920, nr 323

KÖRTSI ESTEETIKA VASTU

Olen viimasel ajal kogunud mõned juhuslikud mõttemõlgutused kirjanduslikest nähtusist viimase kümnekonna aasta jooksul ja avaldand need «Postimehes» ning «Tallinna Teatajas» («Marginaalid» I—VI, «Teooria ja tehnika», «Sisu ja vorm»).

Viimasena mainin märkuste seerias leiduvad m.s. järgmised read:

«Kui endine Eesti kirjandus tihti vennaste koguduse palvemaja meele tuletas, siis tuletab ta nüüd seda tihemini kõrtsi meele.

«Seda rasvase vahariide lõhna uemas Eesti kirjanduses, seda prussakaist läbi sööd südamete lüürikat, seda kirjanduslike kõrtside avamishooaega!»

See katke oli kirjutet kümne aasta eest (võin seda dokumentaalselt tõendada) ja kuulus ühe raamatu arvustuse, milline arvustus ilmus samuti kümme aastat tagasi «Eesti Kirjanduses». Olin siin rõhutand eriti seda lääget ja maitsetut naturalismi, mis siis meie kirjanduses hoogu võttis. Kuid see katke jäi tookord ometi arvustusest välja, ja avaldasin ta alles nüüd, oma kirjandusliku päevaraamatu lehti korraldades.

Kui see märkus aga oli ilmund, leidsid A. Gailiti ja A. Alle kohe, et selles nende toodangut on mõeldud.

Tõepoolest, hästi ütleb peipsitagune mees: na vore shapka garit!

Aimata ette Gailiti ja Alle toodangut siis, kui mul Gailiti ja Alle enese olemasolust aimugi polnud — see on vähemalt prohvetlik.

Jah, ma olen nõus, Gailiti ja Alle praeguse toodangu kohta sünnivad tõesti need süüdistused paremini kui kümme aastat tagasi ühe vanema kirjaniku teose kohta. Jah, Gailit ja Alle võivad rahul olla, nad pole eksind, kuigi ma neid pole mõelnud.

Gailit reageeris mu mõnerealise märkuse kohe pika joonealusega «Kirjanikkude kõrtsis» («Postimees» nr. 323). Joonealune oli eht gailitiline, kirjutet just ses maitse ja stiilis, mida mina omas märkuses eitasin.

Ta kujutab mind kõrtsimehena, ta heidab mulle ette arvustusliku õigluse püüet, noorte andide toetamist jne. Toon on kogu aeg kõige vulgäärim, läägem ja toorem.

Kui ma kümme aastat tagasi oma märkust kirjutades ei teadnud, et see just August Gailiti kohta käib, siis tean ma seda nüüd kindlasti.

*

On midagi meie praeguses kirjanduslikus elus, mis läkastama paneb. See on kõrtsi vaim, õllepoe maitse, voorimeeste söögimaja stiil. See on maitse toorus, esteetiline harimatus, kirjanduslik barbaarsus. Valitseb inimsööjate kultuur, bumerangipildujate esteetika, suurerusikameeste arvustus.

Ütlesin veel juba aasta tagasi («Ilo» nr. 2). Veel rohkem on mul põhjust seda nüüd korrata.

Ja selle juures on neil kõrtsi maitse väljendajail vankumatu arvamine, et nemad meie kultuuri tippu edustavad. Selle vaimlise sõemapeo laua tagant tehtakse üleolevalt etteheiteid «harilikule publikumile» ta kultuuripuuduses. See eneseuhkus ja eksimatus on saanud dogmaks, mida ei tohi kõigutada, kui ei taha tunda enese kaelas uut sapi valingut.

Kuid selle vastu peab lõp-
peks protesteerima!

Olen seda teind tagasihoidlikult, ena-
masti isiklikus kokkupuutes. Olen rõhutand
esteetilis küsimusis tarvilikku õiglust, takti
ja kultuuri. Olen rõhutand seda, et on
ülekohus, hoolimatus ja vägivald mõne kir-
janiku töid ainult sellepärast maha teha, et
kirjaniku isik vahest ei meeldi.

Tulemuseks oli aga see, et mind on süüdistet
kahepaiksuses, kõigile hea-olla-tahtmises
ja mingis sentimentalismis. Tulemuseks oli
see, et mind on süüdistet üleliigses süm-
paatias G. Suitsi, M. Underi, A. Adsoni või A. Kivika-
se vastu.

Ja need süüdistajad pole iial tähele
pannud, et ma omis kirjutusis, loenguis
ja erajutuajamisil niisama olen protesteerinud,
kui ülekohtuselt, ebakirjanduslikult
ning harimatult on kallale kiput Gailitille või
Allele.

Kõrtsi esteetikud saavad aru ainult too-
rest terrorist, teiba-tõendusist, rusika-argu-
mentatsioonest. Kes üle karjub, see on võit-
nud. Kes alla jääb, on pankrott. Rääskamise
jõud määrab võidu suuruse.

Kuid, uskuge, see kriteerium võidab
lõpulikult ometi ainult voorimeeste söögi-
majas, mitte aga kirjanduse ajaloos.

Viimases on tähtis peale sõnalise oht-
ruse ka loov and, oma produktiooni väärtus,
arvustuslik kompetents, teadmised, kultuuri-
line tasapind. Ilma nendeta ei või lõpulikult
ometi midagi korda saata. Rääskamine jääb
ainult rääskamiseks.

Olen alati lugu pidand Allest kui luule-
tajast, nii haavav kui mõnele võibki paista ta
luuletuste jõhker naturalism. Kuid siin on
loov jõud, mida tuleb austada. Olen ka alati
kaitsend Gailiti kui novellisti, hoolimata
sellest mürglist, mis ta isik ja toodang
enese ümber on äratand. Ka siin on tegu
loova jõuga, hoolimata kõigest.

Kuid nii Alle kui Gailiti viimase aja
päevakajalik produktioon on minus nagu
arvatavasti igas teiseski esteetiliste huvidega
inimeses protesti äratand.

Ja see sünnib ka tulevikus, kui jääb
valitsema nende kirjutusis see esteetiline
metood, mille Alle nii lühidalt on sõnastand:
«vala aga teibaga!»

On üleüldine kaebus viimasel ajal: meie
arvustus on kängund, juhuslik, mitte-asjalik.
Kuid kuis võikski ta teistsugune olla,
kui mingi deliiriumi rääskamine on arvustuse
aset täitmas. Gailiti ja Alle mõned hilisemad
kirjanduslikud vested kubisevad sõnust «tervi-
seks!» või «vala talle!» Siin on arvustus
sõna otsekoheses mõttes joomapidu kirjeldu-
sega segi läind.

Olgem avalikud: juba mõni aeg on tegut-

semas blokk, kes enese ülimaks ülesandeks
on seadnud M. Underit, A. Adsoni ja
A. Kivikast ära süüa, maksku mis maksab.
Kes nende toodangu pooldamiseks sõna
peaks lausuma, see peab teadma, et ta
samasuguse saatuse osaks langeb.

Kuid teadke, see on vägivald, hoolimattus,
barbaarsus. Protesteerin selle vastu, nagu
igati peab protesteerima, kelles õigluse
tunne pole pimenend.

Eriti olgu Adsoni kohta öeldud: ma pole ta
kahest viimasest luuletuskogust kaugelki
vaimustet. Need on nõrgad, selgroota ja vähe-
luulelised raamatud. Olen nõus Allega:
Adamsoni «Mulgimaa» on luulerikkam ja
mitmekülgsem raamat, kui Adsoni «Roosi-
krants». Kuid see kõik ei põhjenda veel
arvustuse asemel sarnast mõnitust, nagu oli
J. Kärneri «Näitse jummal, siin ma rummal»
(hiljuti «Postimehes»). Esteetilise nähtuse
üle tuleb otsustada esteetilise metoodi ja
stiiliga, isegi kui see nähtus on puudulik.

Oleme esteetiliselt surnud punktis, kui
vaateviisides muudatust ei tule. Kui meie ar-
vustus õiglasemaks ja haritumaks ei saa, kui
ta silmaring ei laiene, kui ta ka ise midagi ei
õpi, selle asemel, et ainult teisi õpetada,
kui ta relatiivsuse tunne esteetiliste nähtuste
vaatlusel ei avardu.

Praegu «arvustatakse» juhuslikkude süm-
paatiate ja antipaatiate nimel autori isiku
vastu. Need sümpaatiad ja antipaatiad muu-
tuvad üle öö, muutes ka arvustuse sihi.
Sest arvustajal pole mingit püsivat esteeti-
list kriteeriumi, süsteemi arvamis, iseseis-
vust maitsets.

Alle ei või praegu öieti kümnet ridagi
kirjutada, ilma et ta Adsonile mõnd hoopki ei
anna, kuulugu see ainesse või mitte. Kuid
kas polnud see just August Alle, kes alles
mineval aastal Tallinna rahvaülikoolis Adsoni
üle kõnet pidades peaaegu põlvili kateedril
on olnud — vähemalt vaimliselt —, Adsoni
raamatut nagu Koorani käes hoides?

Alle ei oska praegu küllalt haavavaid
märkusi Underi kohta teha. Kuid kas polnud
see just sama August Alle, kes kord kirjutas
äärmiselt juubeldavad veerud «sinises tualetis
daamist»?

Samuti pole nüüd Gailiti mõnitusel Underi
adressil piiri. Kuid kas polnud see just
sama August Gailit, kes kord võidurõõmsalt
kirjutas, et Under iga teise rahva parema
naisluuletajaga uhkelt võib võistelda?

Austet kiitjad ja laitjad, lubage pärast
seda öelda, et teie arvamisid palju ei maksa.
Need olenevad seigust, millel kirjandusliku
nähtuse sisemise olemusega midagi ühist pole.

Õpetasite ise nii otsekoheses kui piltlikus
mõttes Kivikase enestega ühes kõrtsis käima,
jõite ja rääskasite ühes. Ärge süüdistage nüüd

teisi, kellel Kivikasega seni ainult kui kirjanikuga tegemist on olnud.

Teie teete omavahelised asjad liig suuriks. Kuid lõpulikult ei varja need ometi kirjan- dust ennast. Teie näaklused jäävad ainult halvaks varjuks teie eneste tõelise loomingu kõrval. Ja kui teile näib, et need varjud täht- samad on kui looming, siis on see hädaoht- lik ainult teie eneste esteetilisela arenemisele.

Selgemini kui kunagi varem tundsin just Gailiti maitsetu päevakaja lugemise järele tarvidust ülemalesit et mõtteid väljendada.

Gailitille võin aga kinnitada, et mingit ühist «kirjanduslikku kõrtsi» ei ole, kus meie ühes võiksime juua.

Meie maitseid on selleks liig erinevad.

Fr. Tuglas

«Postimees» 24. XII 1920, nr 326

FAKTILISED MÄRKUSED: «KÖRTSI ESTEETIKA» JUURE

*Jupiter, sa oled vihane, ergo
Sa pole õige.*

Rooma vanasõna

Fr. Tuglase pühas vihas kirjutatud artikli: «Kõrtsi esteetika vastu» puhul luban teha enesel mõned faktilised märku- sed:

1) Ei ole omi följetoone kunagi «pro- duktsioonini» ühendand, nagu seda nüüd Fr. Tuglas teeb. Minu produktsioon on alles veel ees, kui ta üldse tuleb, aga ta võib ka tulemata jääda.

2) Ei ole kunagi Adsoni ega Underi ees juubeldades põlvitand, nagu Fr. Tuglas väidab. Seda on keegi teine autor teinud. Igatahes isik on teatud ja tuntud.

3) Kogu Friedebert Tuglase poolt surematuks tehtud «kõrtsi stiili» kest- vuse ajal ei ole nii kaugele mindud, nagu nüüd Fr. Tuglas ise oma artiklis teeb: nimelt, omavahelisel kõnelusel aval- datud mõtete kui argumentide tarvitamiseni. Sarnane argumentat- sioon avab ka vastasel poolel piirita edasi- arendamise võimalused. Mul ehk pruugiks Teile asja illustreerimiseks ainult meie roh- kem kui paarikordist kõnelust Gustav Suitsi «O h v r i s u i t s u» puhul ette tuua, kuid ma loodan, et see oleks üleearne, sest Teie mäletate arvatavasti, seda sama hästi kui minagi. («Ilo-» kirjutite küll hoopis midagi muud!)

Sellest võib järeldus teha, et vahe «kõrtsi stiili» ja ühe «esteetilise stiili» vahel seisab selles, et «kõrtsi stiili» harrastajal August Allal on kodanlist

julgust nii kirjutata, kuidas ta räägib ja mõtleb, kuna kõrgesti esteetilisel Friedebert Tuglasel seda ei ole.

August Alle

P.S. Pääle kallid jõulu pühi räägime «mainitud suhtes» edasi. Sest kogu aeg kurnipoistega följetooni alal tegemist tehes valmistab vaimlist lõbu ka mõne soliidima herraga, ütleme nii vaimlise aristokraadiga ehk esteediga, kokku puutuda.

«Postimees» 24. XII 1920, nr 326

PROHVEET AHJAST EHK JUTT ÜHEST VARISEERIST JA KAHEST TÖLNERIST

Aimata ette Gailiti ja Alle toodangut siis, kui mul Gailiti ja Alle enese olemasolust aimugi polnud — see on vähemalt prohvetlik.

... juba mõni aeg on tegutsemas blokk, kes enese ülimaks ülesandeks on seadnud M. Underi, A. Adsoni ja Kivikast ära süüa...

*Friedebert Tuglas
(«Postimees» nr. 326).*

Oli kord prohvet Maltsvet, Lasnamägi ja Valge laev. Kuid vaim lahkus Maltsvetist Krimmi teekonnal, sest meie maal oli neil ajal veel palju vennaste koguduse palvemaju, kus nii ilusasti lauleti, et vaim ei raatsind seda maanurka maha jätta. Ja et Eestis teips enam ei olnud teist prohvetit, siis hakkas vaim inimlaste keskel ringi vaatama, kust leiaks hinge, mis oleks voorustega vääriiselt möbleerit, et vaim võiks sääl omi Krimmi reisil väsind jalgu puhata.

Ja siis juhtus noil päevil, et ühe Ahja valla kodaniku naine veata poisslapse ilmale tõi, kellel nimeks pandi: Friedebert. Ja see poiss on ju maast madalast suure mehe märke ilmutand: oma sündimise ajal on ta näpu nina juure tõstnud ja ämmamoorile vastu muigand ja pärast poole, juba jõmpsikana, on ta oma mänguseltsilistele keelt ja rusikat näidand, kui need teda Friedebert'i asemel kogemata Priiduks kutsund...

Aja jooksul sai poisijõmpsikast laikaabuga noormees, kes ümber rändas lilliliste meeleolude ultramariinis ja melankoolia ookerkollas. Ah, millised olid need meeleolud kesk mosaiigina kirevaid maastikke, ümbritset emaleerit liudadena sinerdavist järvedest, millede kohal ujuvad pilved kui hõbe- koonlad. Põllud rulluvad kui kirjud lindid mäest üles, mäest alla; jõed veerevad kui

helmepaelad mööda luhamaid, kadudes madaliku piirava metsa kui tumerohelise pitsi taha. Ah, milline kaduvuse traagika, kui öö tulles algab tähtede tulimäng! Kuu liigub hõbedase kettana üle öise maastiku ja tähed vilguvad kuldmedaljoonidena armsama sini-siidisil rinnal. Ah, balsameeri need igatsuste verevad öied, mis lõhnavad öö sünetete varjude ringis! Kuu, hõbedane kuu, võta mind ühes avaruste rüppe, sest mul on kitsas siin maisel keral ja ääretu valu pigistab mu südant!

Ja see sündis, et v a i m lendas parajasti kui nahkhiir kuust mööda. Ja ta kuulis nooremehe palvet ning mõtles: «Et milliste ilusate igatsustega noormees sarnasel raskel ajal, kus sul enam rebaseuruski aset ei anta. Inimese lapsed on täiesti raisku läinud, kuid hüllemad päevad seisavad veel ees. Päästa sellepärast lahti oma vöö ja võta kingad jalast ning läki sellesinatse noormehe sisse.»

Õeldes nii asus v a i m noormehe ärkli korrale. Ning nüüd sündisid kummalised asjad. Laiakaabuga noormees kõndis mööda külatänavaid, turuplatse ja kohvikuid ning sõitles rahvast väes ja vaimus: «Häda teile, häda Eesti kirjandusele, millest teie vennaste koguduse palvemaja olete teinud, kus mängitakse orelit ja lauldakse Talle kiituseks hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni, sest nõnda ütleb v a i m, kes räägib minu suu läbi; teie laul on minu meelest hirmus kui metseesli kisa, millega teie olete ära peletand mu õõpikud, ja sellepärast tahan ma teid anda roppude meeste meelevalle alla, kes kõrtsi lahti löövad minu koja müüride vahel, kus peavad pudelid seisma kui orelit vile. Aga see sinane ei kesta mitte igavesti, sest kui aeg täis saab, siis tahan ma teile ühe ärapäastja läkita.»

Nõnda rääkis v a i m noormehe suu läbi ja rahvas oli üpris kohmetand ning kutsus teda A h j a p r o h v e t i k s, sest tema esivanemad olid pärit Ahja vallast. Ja kui oli möödunud kümme aastat vaimu sissepugemisest, siis kujutas ennustai enesest kehastet esteetikat, vaimu aristokraati, millise tulemuse saavutamiseks naine sadade aastate kestes, võib olla, ainult ükskord raskejalgseks jääb. Kiu haaval on ta püüdnud lahuta oma talupojalikust karakterist igasugust toorust, läägust ja vulgääri elementi oma, esteetilist viimistlemist poleerides hoolsa lektüüriaga. Kuid hüpertroofia viib sageli atroofiale ja see, mida kui esteetikat reklameeritakse, on tihti k u r i o o s u m i t e e s t e e t i k a — eriti kui vastaste arvel niipalju lääguse ja banaalsuse õli esteetilise shestiga välja valatakse.

Nii siis: kümneaastase vaimu vastuvõtmise juubeli puhul oli Ahja prohvet korraldanud ühe väga ja väga esteetilise olemise. Kesk

lillelist infernot oli ta üles löönd oma vigvami. Telgi hommikupoolses nurgas oli üles säet esteetiliste kurioosumite altar, mille pääl ta iga päev enne päikese tõusu kui isehakand hierofant ohverdas oma kaasvõitlejate, kirjanduslikkude ja esteetiliste pääpaganate pattude eest. Kesk vigvami oli rikkalikult kaet laud, sest sarnase tähtsa päeva mälestuseks ei tohi külalisil söögist ega joogist puudus tulla. Ja siis hakkasid ka külalised ükskhaaval tilkuma. Noh, seda ma pean nüüd küll ütleva, et need vast alles olid tüübid! Suuremad ninad keda maakera üldse produtseerind! Arusaadav: olgu tõusik esteet või mitte, kuid ikka on tal otse füsioloogiline tung suuremate nimedega vahekorda sattuda ja kui nii kaugele veab, et mõnel surematul viin pähe hakkab, siis oma klaasiga talle lähemale nihkuda ja sinasõpruse pääle kokku lüüva. See oli, nagu juba tähendasin, üks suurte ninade menagerie.

Olid koos: Herakleitos, Aristippus, Epikurus, Aristoteles, Platon, Ovidius, Catullus, Apuleius, Longos, Boccaccio, Shakespeare, Voltaire, Beaudlaire, Rimbaud, Beardsley, O. Wilde, Nietzsche, Zarathustra, Salomon, Buddha, Konfutsius, Dalai-Lama ja palju teisi. Õrnatat sugu esitasid: Saaba kuninganna Balkis, Aspaasia ja — Marie Under... Üks läbi ja läbi aristokraatlik ja igapidi rafineerit seltskond, mida sarnasel esteedil kui piduperemees mitte häbi pole omas kojast vastu võtta, seda enam, et mõni neist ju mitmendat korda talle vaderiks olnud. Külaliste kokkutulles muigas peremees rahuloldavalt, sest sarnaste ninade kokkuvoolu ei olnud ta isegi oodand. Kõik see tunnistas piduperemehe rikkusest, aust, tarkusest ja häast maitsest.

Istuti lauda ja algas külaliste võõrustamine väga peenemaitseliste ja rafineerit kokakunsti retseptide järel valmistet roogaga.

Algust tehti kergete toitudega järjest üle minnes raskemini seeditavale. Esimesena kanti lauale sääse süljenäärme konservid lilletolmuga ja värsked tigid katsumissarved marineerit eetriseentega. Siis tulid nuumat rohutirtsude shingid, praet prussaka rasva sees, eriskummalised oma pikant maitse pootest ja Kaarnanurme sinilille kõrvad Türgi ubadega. Selle järel anti pääsukese pesi valge veiniga ja kilpkonna mune ahvi käppade ja kaktuse salatiga. Ning lõpuks ujus vaagnaga pidulauale kogu selle söömingu hülgenummer: Aubrey Beardsley: «Mäe all» elutseva valge ninasarviku must kärs, praet valaskala piimast valmistet võiga ja garneerit Hesperii-

dide aia õuntega... Külaliste va-
mustusel ei olnud enam piiri. Jubilant oli
oma esteetilise kokkakunstiga kõik teiste
surelikkude siimaalsed saavutused üle trum-
pand! Vahepidamata! kerkisid sätendavad
bokaalid Niiluse hobuse silmapisaratega.
Kaelusteti vastamisi, joodi sinasõprust.

Jubilant oli püsti tõusnud. Ta kõhatas
arglikult peosse, kuid meele tuletades, et see
ebaesteetiline, poetas käe vargsi kõrvale. Ma-
he naerukurre libises üle ta tõmmu näo huul-
tele ja ta mesimagusa tembriga hää! helises
kui Maikelluke, libliku tiibadelt pudeneva
tolmuna langedes kuulajatele hinge voltides-
se.

Ta pidas kõnet: «Mu herrad ja mu daa-
mid, kes meie oleme kõik siia kokku tul-
nud, üks esteetiliselt kõrgesti haritud ja eliid
publikum! Ma ütleksin pigemini; mu vennad
ja mu õed esteetikas, sest vaadake, et
meie, need välja valitsetud, kes on jõud-
nud sellesinatse suure esteetilise tõe äratund-
misele, peame hoolt kandma ka oma vähema-
te vendade eest, kes veel viibivad oma es-
teetilise kasvatamatuse, tooruse ja vulgää-
ride elukombete võrgus.» Ta laseb teenri oma
vigvami tagaseinas ühe laiu eest ära lükata ja
sää! avaneb tuttav Svidrigailovi restoraani
interiöör leti kõrval seinal rippuva Böcklini
«Surnute saarega», mille all laua taga *vis-
à-vis* istuvad kaks meest: üks pikk ja peenike,
teine lühike ja tüse. Laual nende ees vedele-
vad paar sinist seltersi sifooni ja paar klaasi.
Pikema mehe päalagi hiilgab veel kui päikse
jumala ülempreestril, ent ta nägu on kitsaks
kuivand kui kitse jälg. Mõlemate silmaalused
sinetavad ilmapurest ja koos moodustavad
nad ühe hiiglasuure melankoolia di-
plokoki...

Ahja prohvēt kõhatab uuesti, koputab
enesele vastu rindu ja jätkab: «Needsinatseid
mehed sää! on Gailit ja Alle... Minul, kui
kõrgesti raffineerit tüübil on otse füü-
siliselt valus neid vulgäärpoosides istu-
vaid mehi vaadelda...»

*

Ja talle vastas selle pääle melankoolia
diplokoki lühem pool: «Kelner, üks
portsjõon Adsoni ihu hapu-
kapsastega!» Kelner libises kui vari üle
põranda ja lifti august kostus kajana:
«Üks portsjõon Adsoni ihu hapu-
kapsastega, ekstra, herra
kirjanikule!»

August Alle

«Postimees» 31. XII 1920, nr 330

ESTEET KAFEEST

(Vastuseks Fr. Tuglas'ele).

Kui teie kaunimalle daamile ütlete viisakama
komplimendi ning selle eest vastu kõrvu
saate ehk kui teie olete suurim gentleman
ning sõber teid ühe püksinööbi pärast koh-
tusse kaebab, siin nimetate seda üllatuseks.
Sarnane pühade üllatus on mulle auväärt
Fr. Tuglas'e vihas ja hoolimatutes kirjutet
joonealune «Kõrtsi esteetika vastu», mis pidi
olema vastuseks mu följetoonile «Kirjanikke-
de kõrtsis».

Följetoon — see on ilukirjanduslikku
vormisse sulet paradoks. See on humoor tõ-
siste asjade üle, pilge ja naer, kui ei taha teha
virilat grimassi ning rääkida akadeemilise
tõsidusega. Nii olen ma omist följetoonest
aru saanud või vähemalt katsunud neid sest
seisukohast kirjutata. Kui herra Tuglas rõhutas
omas artiklis «Sisu ja vorm», et meie uuem
ilukirjandus on kõrtsiks muutunud ning kui
teised autorid on nii mitmed korrad Tuglas't
üllistand meie uuema kirjanduse vaimliseks
juhiks, siis tohtis ometi följetonist kirjutata, et
Tuglas on sarnasel juhtumisel kõrtsmik, tei-
sed kirjanikud aga lihtsad tarvitajad. Tahaks
aga hra Tuglas sest aust lahti saada, siis oleks
võind ta vastata samasuguse följetooniga ehk
paradoksiga, sest egas paradoksi minda mõne
tõsise juhtkirjaga ümber lükkama!

Kahjuks pole hra Tuglas seda primitiivimat
tõde arvesse võtnud, vaid vastab mu följeto-
oni pääle pika ning tõsise artikliga, argu-
mentideks kõik kafee jutud ja klatshid appi
võttes. On see arusaamatus või jesuiitlik
loogika? Nii oleks võind ka Henrik Visna-
puu tulla õiendama mu följetooni puhul
«Kui me Jeerikus käisime», et tema ühes mi-
nuga mitte pole eeslit ostnud ega Jeerikus
käind. Nii oleks võind ka Richard Roht õien-
dama tulla mu följetooni puhul «Kui me geni-
aalseks saime», et ta mitte pole minuga
genialiteedi üle eksperimenteerind. Hra Tug-
las'e loogika järele oleksid nad seda kindlasti
pidand tegema!

Muidugi, igas följetoonis peitub palju tõtt.
Selle tõe vastu võib vaielda. Kuid siis tuleks
kõige esiteks kindlaks teha, mida följetonist
on võtnud tõsiselt ning mis on mõeldud pa-
radoksina. Hra Tuglas ei tee aga mingit vahet.
Pühas vihas võtab ta kõike puhta rahana
ning õiendab ja loobib kummalisi argumen-
te, mu följetooni vulgääriks, gailitiliseks ja
jumal seda ise teab, milleks veel nimetades.
Kuid kas mitte üksnes seepärast, et temas on
veidi ka hra Tuglas't puudutet?

Mul tuleb meele, et hra Tuglas üleüldse
ühtki halba ehk enese kohta arvustavat
sõna ei salli. Ta [on] puutumatu kirjanik,
väljaspool inimlikke pahesid. Ma ei tea ühtki

halvakspanevat arvustust või märkust, mida hra Tuglas kohe «öiendama» ei ruttaks. Kui dr. Luiga kirjutas Feliks Ormussoni üle halvakspaneva artikli «Eesti Kirjanduses», vastas Tuglas pika öiendusega. Kui A. H. Tammsaare kirjutas sama raamatu üle «Vabas Sõnas» följetooni, ruttas Tuglas jälle järelsõnaga. Kui J. Albreht võttis novellikogu «Raskuse vaim» vastu eitava seisukoha, siis polnud hra Tuglas'e vihal piiri ning ta nimetas oma arvustajat ajalehe neegriks. Ning, lõpuks, kui mina, paha aaimamata, kirjutasin följetooni kogu kirjanikkude pere kohta, et kui halba seisukorda on ta pant, kui meie uuem kirjandus on kõrtsiks ristit, ruttab Tuglas jälle öhinaga öiendama, et see olla vulgäär, lääge ja toores! Sõnaga, sinu ametiks olgu aga ikka ülistada, ülistada lõpmatuseni, sest üksi selles avaldub kultuur, õige esteetika! Laidad aga, muheled aga, siis on see vulgäär ja gailitlik. Tähendab, ollakse geenius, puutumatu ja püha?

Mul ei ole tõepoolest selle vastu midagi, kui keegi end puutumatu geeniusseks ülendab. Terviseks ning jääb sellega! Kuid meie võiksimme siis ometi nõuda, et geenius ka omas pühaduses püsiks, ega ise kõrtsi stseene ei korraldaks. Viimne nõue pole aga nähtavasti hra Tuglas'e kohta maksev.

Koguni mitte. Ta ei opereeri kirjan-duslikkude faktidega, vaid toob esile kõik kafees kuulnud klatshid ja jutud, kõik sarnased kummalised väited, mille kohta võib üksnes õlgu kehita.

Ma pole kusagil kirjutanud ega isiklisel jutuaJamisel rääkind, nagu oleksin olnud puudutet Fr. Tuglas'e artiklist «Sisu ja vorm» ning arvand, et teatavad laused ses artiklis puudutaks minu produktsiooni. Kui hra Tuglas aga siiski seda väitab, siis on see kahtle-mata klatsh kafeest!

Ma ei tea ühestki blokist, mille ülesan-deks oleks Marie Underi, Arthur Adsoni ja Albert Kivikase «äräsöömimine», nagu kinnitab seda Tuglas. Kahe esimese kohta olen kirjutanud paradoksaalse följetooni «Sinises tualetis daam», mille paradokse hilisemais tões (näit. «Aja kärsik ilme») olen öien-danud. Kust on kuulnud hra Tuglas sarnase bloki tegutsemisest? Kas pole see jälle klatsh kafeest, kui mitte sarnast väidet provotseerimiseks nimeta!

Ma pole kusagil mujal Marie Underi kohta halvakspanevalt kirjutanud, ometi kinnitab hra Tuglas, et «samuti pole nüüd Gailiti mõni-tusil Underi adressil piiri». Olete minu mõnitusi ehk jälle kafees kuulnud, hra Tuglas? Ehk arvate et sarnane väide võiks minu vastu sünnita uusi intriige?

Ma pole kunagi ei otsekohehes ega piltlikus mõttes Kivikast kõrtsis käima õpetand, nagu

seda kinnitab Tuglas. Arvan, et Kivikasel iseseisvust ega oskust ei puudu sõprade ning kõrtside valikus, nii et Teie isalik eestkostmi-ne siin täiesti kohatu oleks. Ehk olete kõrtsis käimise klatshi kuulnud jälle kafees, auväärt härra?

Ma pole ialgi lugend ega kuulnud loenguis, et Tuglas oleks mind kaitsnud kui novellisti, välja arvates ehk lühikest märkust broshüü-riks «Eesti uuem ilukirjandus». Olete ehk seda teinud kafees?

Ma ei tea ühtki kirjutust ega avalikku ülesastumist, kus Alle ehk mina oleksime öelnud «vala aga teibaga!» «terviseks!» «vala talle!» nagu seda väitab Tuglas. Ehk olete seda jälle kuulnud kafees?

Ning milleks siis nüüd need suured sõnad kultuurist ja esteetikast, kui teie enese esteeti-ka püsib kafee klatshil. Tahaksin ma ümber lükata teie «väiteid», siis pruugiks ju mul kõike seda esile tuua, mida olete Teie ise rääkind kafees ja kõrtsis. Siis oleksime kafee klatshid kirjandusse üle kannud, umbes nii, nagu Teie seda olete teind. Ei, auväärt herra, Teie klatshi argumente lugedes, tundsin tõsist kahju, et oleme nii mitmed aastad kafees ühes lauas istund, sest Teie kuulata ja võtate kõik puhtana rahana, pistate paberille, sünnitate uusi intriige ning kõigile lisaks tulete veel rääkima esteetikast ja kultuurist!

Teie nimetate tervet Eesti uuemat kirjan-dust kõrtsiks, sest, vaata, Alle ja Gailit olla Teie arvates kirjutand paar vulgääri följetooni. Kuid ei Alle ega Gailit pole veel üksi uuem kirjandus (kus jääb siis Tuglas, Visnapuu, Under, Semper, Kärner, Rumor, Tammsaare ja tosin teisi!), samuti kui polnud kümme aastat tagasi see veel kõrtsi stiil, kui keegi olla ühe raamatu kohta kirjutand lääge arvustuse. Seepärast oli mul ka põhjust naerda omas «Kirjanikkude kõrtsis» Teie võrdluse kohta, ükskõik, oli ta mõeldud praeguse kirjanduse kohta, või olite seda vaimukat võrdlust hoidnud kümme aastat kirjutuslaual.

Kirjanduse nimel protesteerite kõrtsi esteetika vastu.

Kirjanduse nimel protesteerin ma Teie esteetika vastu, mis lubab kafee klatshid kir-jandusse tuua ning nendega kui kirjanduslik-kude argumentidega opereerida. See on vul-gäärim, läagem ja toorem kui ükski följeton, mis meil ialgi kirjutet. Ning mul on tõsiselt kahju, et sarnase esteetika austaja ja kaitsja olete Teie.

Gailit

«Postimees» 7. I 1921, nr 4

(Järgneb)

PSÜHHOLOOGI PILK

ANDRES HERKEL

Psühholoogia jõud ja jõuetus

Psühholoogia kui teadusliku distsipliini õpetamisel on soliidne traditsioon. Sama vana kui psühholoogide koolitamine või psühholoogi amet on kõrvaltvaataja skepsis — psühholoogiat õppinu ei tea inimese kohta rohkem kui tavaline inimene, tihti on psühholoog hoopis iseenda komplekside ja suhtlemisraskustega puntras. Sellega haakub psühholoogiaõpinguis pettunu skepsis — akadeemiline psühholoogiakursus ei ava inimese eksistentsiaalseid probleeme; usk, kunst ja kirjandus suudavad seda isegi paremini.

Mõlemat moodi skepsist on põhjust analüüsida, sest elame ajal, mil pärast poole sajandilist takerdumist on meil võimalus taastada omakeelsete psühholoogiaõpikute kirjutamise traditsioon. Ilmselt pole põhjust küsida universaalse meetodika, programmi ja käsitluse järele (sellist superretsepti me lihtsalt ei leia), vaid tuleb vaadelda **alternatiivsete lähenemiste** plusse ja miinuseid. Sõna «alternatiivne» on teadupärast väga populaarne ning seda eriti hariduses, ent selle sõna pruukimine saab sisukaks vaid küsides: **alternatiiv millele?** Muidugi, füsioloogiline psüühikakäsitlus on alternatiiviks filosoofilisele, biheivioristlik psüühhoanalüütilisele jne. Antud juhul tahan aga vaadelda psühholoogia üldkursuse traditsioonilist ülesehitust, küsides, 1) kas siin saab avastada mingit ühest paradigmat?; ja kui saab, siis 2) mil moel ja missuguste alternatiividega seda täiustada, inimesele lähemale tuua, selle paradigma ühekülgust ületada?

Minu vastus esimesele küsimusel on ettearvatult jaatav — psühholoogiaõpikuid ja eriti nende sisukordi lugedes ilmneb, et aine on üles ehitatud ühetaolisele loogikale. Kõigepealt võetakse läbi madalamad psüühilised protsessid (aisting, tajut) ja siis minnakse järjest kõrgemate protsesside (mõtlemise, emotsioonide) kaudu isiksuse teema juurde. Selle lähenemise loogika ütleb, et **inimene, isiksus on psüühika elementaarsete protsesside summa**. Üheski psühholoogiaõpikus sellist lauset küll kirjas ei ole ja vaevalt ükski arukas psühholoog sellega nõustuks, lihtsalt psühholoogia õpetamise käibiv paradigma toetub säärasele lihtsustustele. Tõsi, uuemates Lääne õpikutes võetakse esmalt läbi isiksuse- ja sotsiaalpsühholoogia osad ning seejärel minnakse tunnetusprotsesside

juurde. Arvatavasti lähtutakse sellest, et isiksuse- ja sotsiaalpsühholoogia on huvi kinnistamiseks sobivamad kui näiteks tajut psühhofüsioloogia. Ometi on see vaid modifikatsioon, rohkem mehhaaniline ümber töötamine kui alternatiiv algsele paradigmat.

Seejuures on algne paradigma koguni parem, sest vaatamata tehnokraatlikkusele sisaldub siin selgesti hoomatav loogika. Plokk-skeemina kujutatult võiks pilt olla umbes selline:

aisting → tajut → tähelepanu → mälu →
→ mõtlemine → emotsioonid → tahe →
→ isiksus

Ja mõnevõrra utreeritud variandis:

aisting + tajut + tähelepanu + mälu +
+ mõtlemine + emotsioonid + tahe =
= ISIKSUS

Liidetavate järjekord on oluline, selles mõttes on kogu struktuur hierarhiline ja isiksus asetseb hierarhia tipus.

Muidugi esineb siin väiksemaid kõrvalekaldeid: mõnikord ei eristata aistingut ja tajut teineteisest, mõnikord vaadeldakse iseseisva protsessina veel ka fantaasiat, enamasti kaasneb mõtlemise teemaga kõne käsitlus jne. Üldpilt neist modifikatsioonidest ja täiendustest siiski ei muutu ning struktuuri loogika on ühtviisi haavatav.

Paradoksaalsel moel kasvab see haavatavus ühtpidi välja eksperimentaalteaduslikust psühholoogiast endast. Nimelt on piirid eri protsesside vahel küllalt hägusad ja nende hägusus kasvab sedamööda, mida põhjalikumalt me üht või teist tunnetusprotsessi uurime. Näiteks räägitakse tahtlikust ja tahtmatust tähelepanust, samuti tahtlikust ja tahtmatust mälest. Järeldub, et tahe ja tähelepanu, tahe ja mälu ning — miks ei — tahe ja tähelepanu ja mälu moodustavad tegelikkuses ühtse protsessi, mille osadeks lahutamine on kunstlik. Kognitiivses psühholoogias hästi tuntud **mikrogeneesi** mõistet võib kontekstist sõltuvalt nimetada ka **mälu** sensorseks registriks, **tajureaktsiooni** latent-siajaks või **tähelepanu** omaduseks. Sisuldasa tähendab mikrogenees siin informatsiooni töötlemist puhtfüsioloogilisel tasandil, kuna teadvuse valiv reaktsioon (kuidas stiimulile vastata, millist stiimuli osa tähele panna või

mäletada) hilineb¹. Aga mikrogeneesist edasi minnes, mõeldes teadvuse valivale reaktsioonile, ilmneb, et mängu tulevad kõik nn psüühilised protsessid, samuti isiksuse eelhäälestus ja võimed — s. o kokku määramatu hulka tegureid. Teiste sõnadega võib väita, et «taju», «tähelepanu», «mälu», «mõtlemine» jt protsessid on hüpoteetilised konstruktioonid tegelikult teadvuses (hinges, psüühikas, meeles) toimuvate ülikeeruliste protsesside kirjeldamiseks. Me võime neid hüpoteetilisi protsesse teatud piirides uurida ja katsuda üksteisest lahutada, aga me ei saa väita, nagu oleks isiksus selliste protsesside mehhaaniline summa. (Muidugi, oma intellektuaalsele hoiakule järjekindlalt truus jäädes pean tõdema, et ka «teadvus», «psüühika» ja «isiksus» — ükskõik, kuidas neid ka defineerida või piiritleda — on samamoodi «kõigest» hüpoteetilised konstruktioonid.)

Pilt muutub mõnevõrra, kui vaatleme erineva modaalsusega tajustiimuleid. Mingilgi määral välismaailma objektiivsust tunnistades ei saa me nähtavaid, kuuldavaid, kombitavaid, nuusutatavaid ja maistavaid ärritajaid lihtsalt hüpoteetilisteks konstruktioonideks kuulutada. Need stiimulid ja nende eristatus üksteisest oleks just nagu reaalne.

Kuid kas viie taju mehhaaniline liitmine moodustab isiksuse? Siinkohal tuleb appi võtta Condillac'i mõtteline eksperiment kujuga, kellele saab järk-järgult omistada erinevaid tajuvõimeid. Tundes kõigepealt lõhna, arvab säärane kaju, et ta ongi lõhn; tundes järgmisena maitset, ei tea ta enam, on ta lõhn või maitse. Kui kõik viis tajuorganid töötavad, on kaju täielikus segaduses — ta ei tea enam üldse, kelleks end pidada. Ta ei saa mõtestada end isiksusena, sest isiksus ei ole elementaarsete tajuprotsesside summa.

Viimaseid arutlusi resümeerides võib öelda, et inimesele elementaarsete protsesside kaudu lähenemine on vildak, kuna 1) elementaarsed protsessid ise on üsna kunstlikud hüpoteesid ja 2) inimene põhimõtteliselt ei saa olla elementaarsete ühikute mehhaaniline summa. Seega on psüüholoogiaõpikud üles ehitatud robotlikult skemaatilisele ja inimlikust seisukohast absurdsele loogikale; sellisena on psüüholoogia tehnokraatlik, inimese tõelist olemust eirav teadus.

Nii karm hinnang eeldab muidugi konstruktivistset alternatiivi. Paraku oskan seda

vaid väga üldiselt sõnastada, näiteks terviklikkuse printsiibi rakendamisenä. Terviklik peaks olema lähenemine inimese probleemidele ja aine ülesehituslik loogika; inimese meelt tuleks vaadelda ühtse, terviklikult funktsioneeriva väljana. Seevastu psüüholoogia õpetamise senisele traditsioonile võib ette heita igavust, elukaugust ja fragmenteerust. Psüüholoogia koolikursuses püütakse enamasti vältida just igavust ning sellest johtub mitmesuguste juhuslike testide kasutamine, millega liiga tihti tuuakse ohvriks nii aine terviklus, süsteemsus kui teaduslikkus. Õigupoolest ei saa seda õpetajatele isegi ette heita, sest, nagu öeldud, õpikutest võib toeks leida tehnokraatliku, mitte inimesest lähtuva süsteemi.

Mil moel saavutada terviklust inimpsüühika käsitluses? Kas tuleb nn elementaarprotsessid tühiseks kuulutada ja nende vaatlemisest loobuda? Lahendus pole nii lihtne — ükskõik, kas me lähtume psüüholoogias induktiivsest teest otsalt tervikule või deduktiivsest teest tervikult osale, ikka ilmneb, et (hüpoteetiliste) elementaarühikute või -protsesside eristamine on vajalik. Iseasi, kui veenvalt me elementaarosadest terviku tuletame. Arvatavasti on siin õige operatsioon hoopis integreerimine, mitte mehhaaniline kokkuliitmine.

Integreeriva funktsiooni võime omistada teadvusele sõna laias tähenduses. Õigupoolest on see filosoofilise psüüholoogia ajaloos hästi tuntud võte. Nõnda on budistlikus psüüholoogias viie traditsioonilise tajuvõime — nägemise, kuulmise, haistmise, maitsemise ja kompimise — kõrval kuuendana eristatud mõistust ehk meelevõimet ehk teadvust. Neist keeleliselt täpsemil vastes sanskriti *manendrija*'le on ilmselt «meelevõime».

Siin näeme olulist erinevust Ida ja Lääne psüüholoogia tajuteooria ning -terminoloogia vahel. Budistlikus psüüholoogias räägitakse kuuest tajuvõimest (*indrija*), millele vastavad kuus võimete valda (*višaja*). Näiteks on nägemisvõime vallaks nähtav ja mõistuse või meelevõime vallaks mõte. Seejuures vahe «mina» ja «mitte-mina», subjekti ja objekti vahel on suhteline, sest tajuvõime, tajuvald ja neid ühendav tajuakt moodustavad ühtse terviku. Lääne traditsioonis oleme harjunud rääkima taju- ehk meelegaorganeist², samuti on piir subjekti ja objekti vahel selgelt postuleeritud. Lääne tajuteooria on füsioloogilisem, ta lähtub füsioloogilistest organitest ja füüsilistest ärritajatest. Sellisena on

¹ «Mikrogeneesi (aktuaalgeneesi) mõistega tähistatakse teatud tajude, tähelepanu kontsentratsiooni, inimese seisundite või reaktsiooniprotsesside teket, arenemist ja realiseerumist ülilühikeste reaalaja intervallide jooksul (näit. 100–300 m/sek).» — T. Bachmann. Informatsioonitöötlus kognitiivses psüüholoogias. Tartu, 1984, lk 71.

² «meelegaorgan» on vist ainuke näide, kus «meel-tüve eestikeelses psüüholoogia-terminoloogias ametlikult kasutatakse. Keeleajalooliselt võiks «meel» oma paljude seoste ja tuletistega käibida eeskätt psüühika tähenduses.

Lääne eksperimentaalteadusliku psühholoogia keskmes stiimulid ja reaktsioonid, seevastu budistlik psühholoogia on teadvuskeskne.

Subjekti-objekti eristamine nüüdispsühholoogias lähtub loodusteaduslikust loogikast — nähtusi on vaja mõõta. Ühelt poolt mõõdetakse välisilma stiimuleid, teiselt poolt subjekti reaktsiooni nendele. Kuna mõõdetav on alati objektne, siis tegelikult käsitletakse ka subjekti reageeriva objektina. Peale selle eksisteerib üleloomulikku objektiivsust taotlev teadus, mille ideaaliks on katsekorraldaja subjektus nullini viia — eriti objektiivsed on need katsetulemused, mida erinevad katsekorraldajad sarnastes tingimustes on saanud. Mida madalama taseme protsessidega on tegemist, mida lähemal füsioloogiale me oleme, seda lihtsam on mõõtmise. Kõige ilusamad arvandmed saame, kui mõõdame välisilma ärritajat näiteks hertsides või mingi organismi manustatud aine kogust grammides. Ka inimese reaktsiooni saab täpselt registreerida — mõõtes aju biovoole, naha galvaanilist reaktsiooni, hingamissagedust, pupillirefleksit jms. Kõik see on kena ja korrektselt loodusteaduslik, ent paraku ei räägi sellised arvandmed meie peaaegu midagi inimese olemusest.

Teatavasti püstitasid kõige radikaalsema programmi bihevioristid, kes otsustasid kogu psühholoogia ainult stiimulite ja reaktsioonide mõõtmisele taandada. Psühholoogia pidi valmis saama siis, kui kõigile stiimulitele on piisaval eksperimentaalsel alusel leitud vastavad reaktsioonid. Bihevioristide programm kukkus läbi, vähehaaval hakati stiimuli ja reaktsiooni vahele jäävat musta kasti valgustama, pöörduti teadvuse kui tülrika uurimisaine poole.

Ja teadvus on minu poolt siin kritiseeritava paradigmat põlvest tülrikas uurimisaine. Nimelt sellepärast, et teadvust põhimõtteliselt ei saa uurida kui objekti. Tervikkuse printsiibist lähtudes tuleks postuleerida teadvuse omadus integreerida erinevaid psüühilisi protsesse ja taju modaalsusi. See aga tähendaks väljumist vaadeldava paradigma piirest, sest teadvust ei saa uurida niiviisi nagu näiteks haistmist või mälu mahtu.

Teadvuse puhul langeb tunnetaja tunnetatavaga kokku — mis subjektist või objektist saab olla juttu, kui ma teadvuse abil püüan uurida sedasama teadvust? Standardses psühholoogia ajaloo kursuses nimetatakse sellist meetodit **introspektsiooniks** ja lisatakse, et võrreldes kaasaegsete eksperimentaalpsühholoogiliste meetoditega on see uurimismoodus väheusaldatav, liiga subjektiivne ja spekulatiivne.

Siinkohal võidakse vastu väelda, et tead-

vust saab uurida ka n-õ objektiivselt — üks inimene, kel endal on teadvus, uurib teise inimese teadvust, katsekorraldaja uurib katseisikut. Kuid peab täpsustama: saab uurida **teadvuse ilminguid**, näiteks kirjalikku (või suulist) teksti, kuid teadvus ise jääb tabamatuks.

Konkreetselt tekstina ehk teadvuse ilminguna esitatud ilmavaade on muidugi isiklik ja individuaalne, nagu on individuaalne ka teadmiste ja vaimsete võimete nivoo, millega üks või teine isik suudab opereerida. Kuid sedasama ei saa me öelda tabamatuks jääva teadvuse kohta.

Tekst elab ja on osa teadvusest või teadvus siis, kui teda luuakse või loetakse, kuid on absurdne näidata näpuga trükimustale valgel lehel ja öelda, et selle koha peal on teadvus. Teadvusel võib tekkida suhe ükskõik millise tekstiga ning pole tarvis küsida: kelle teadvus? Teadvus pole mitte personaalne, vaid transpersonaalne, mitte ühe isiku, vaid üleisikuline fenomen. Sellepärast ei saagi öelda, et üks uurib teise teadvust objektiivselt, tema teadvuse ilmingu kaudu. Teadvus on universaalne. Subjektist ja objektist nende sõnade traditsioonilises tähenduses ei pea me teadvuse puhul rääkima. Teadvust niisuguse universaalse mõistena võiks kõrvutada näiteks *alaja-vidžnjaana* mõistega budismi joogatšaara koolkonnas.

Niisuguse teadvuse uurimiseks ja tunnetamiseks, niisuguse teadvusega töötamiseks pole tegelikult ka introspektsioon piisav meetod ning üldse mitte seetõttu, et ta ei vasta objektiivsust taotleva eksperimentaalteadvuse nõuetele ega anna selgeid arvandmeid. Introspektsioon sõna-sõnalt tähendab enda sisse vaatamist, seega subjekti piiritlemist. Teadvust ei saa taandada ei objektile ega subjektile ega ka ühelegi materiaalsele algele. Me ei saa sulgeda teadvuse fenomeni enda *ego*'sse, veelgi enam, me ei saa üldse teadvust ruumiliselt või ajaliseltsel lokaliseerida. Teadvuse uurimisel puudub meetod, sest meetod eeldaks just niisugust lokaliseerimist ning range põhjuslikkuse rakendamist. Uurimisaine võiksid moodustada teadvuse ilmingud, kuid mitte teadvus ise, sest teadvust ei saa vahetult tunnetada. Meil saab olla midagi teadvuse kohta — ilming, tõik, nähtus —, kuidas me seda ka ei nimeta, kuid me ei saa tabada teadvust ennast. Kui mõtleme mõeldud mõtete üle või kui püüame teadvustada teadvust, siis pole see mitte vahetu tunnetus, vaid tunnetuse metatase. Seepärast ei saa me rääkida teadvuse teooriast, vaid peame rääkima **teadvuse metateooriast**. Metateooria keeleks on **metakeel** ja sel juhul on teadvuse toimimine objektkeeleks, kuid selles kontekstis on «objekt» (või «subjekt») juba metakeele

termin, mis mingil juhul ei käi teadvuse vahetu tegelikkuse kohta.

Pjatigorski ja Mamardašvili, kelle seisukohtadest ka eespool siin-seal lähtunud olen, kirjutavad: «Võtame teadvuse kui sellise». Me ei tea, mis see on, kuid lähtume sellest, et midagi sarnast ei saa olla. Samas on asju ja nähtusi, mille kohta me võime samuti öelda, et nad ei saa olla vahetu teadmise objektiks. Selle tunnuse põhjal on nad kõrvutatavad teadvusega. Võtame näiteks surma kui teadvuse ilmingu. Nähtavasti ei saa surma kirjeldada. Seda triviaalsel põhjusel, et surma kirjeldamiseks tuleb olla elus, aga elus olles on võimatu oma surma kirjeldada. Nii on alati, kui me pöördume selliste näidete poole, mille puhul kirjeldamise viis ise purustab tingimused, milles eksisteerib aine, mida tahame kirjeldada.»³

Siinkohal muutub teadvuse teema üha abstraktsemaks ja abstraktsemaks, aga teraviklikkuse printsiibiga pole ma ometi kuigi kaugele jõudnud. Pigem vastupidi — nii abstraktset teemat näiteks kooliõpikusse sisse surudes läheksime vastuollu realiteediprintsiibiga ega jõuaks oma täiusepiüldluses kuigi kaugele. Teadvus loob terviku, integreerides psüühilisi protsesse ja taju erinevaid modaalsusi. Teadvuse tase on metatase ja teadvuse psühholoogia on metapsühholoogia. Metapsühholoogia ja psühholoogia ei mahu ühte paradigmasse ning just sellepärast on nad teineteisele alternatiiviks. Metapsühholoogiat võib nimetada filosoofiliseks kriitikaks eksperimentaalteadusliku psühholoogia aadressil. Nende kahe alternatiivsus on hoopis võimsam kui näiteks psüühioanalüüsi ja marksismi alternatiivsus teineteisele. Viimased kaks on nimelt peaaegu ühe tasandi teooriad ning nad lähtuvad samasugusest tehnokraatlikust loogikast nagu psühholoogia õpetamise käibiv paradigma, pakkudes üheseid teoreetilisi skeeme ja lõplikkusele pretendeerivaid lahendusi probleemidele. Samale tasemele jääb muidugi ka biheviorism. Pisut keerulisem on lugu geštaltpsühholoogia ja

inimese tunnetusliku aktiivsuse seaduspärade järele küsiva kognitiivse psühholoogiaga, kuid see oleks juba eraldi analüüsi teema.

Ouline on paradoksaalne tulem, milleni jõudsin. Psühholoogia traditsiooniline paradigma tugineb tehnokraatlikule lihtsustusele, mis ei lase inimese tõelist olemust avada. Metapsühholoogia seevastu on liiga abstraktsed, ebakonkreetne ja elitaarne, et asendada psühholoogiat.

Tekib küsimus, kas me ei saa psühholoogia koolikursuses alternatiivina kasutada vähemalt mõningaid metapsühholoogia elemente. Jah, üks võimalus on — alustada näiteks ülihuvitavast surma teemast. Surm, nagu eespool viidatud, sarnaneb teadvusele ses mõttes, et ta pole vahetult tunnetatav, järelikult eeldab ka surma teema metateooriat ja metapsühholoogiat. Nii on eksistentiaalsus, mis seab filosoofia tähtsaimaks küsimuseks enesetapu ja surma küsimuse, selgelt metateoreetilise ja metapsühholoogiline mõttesuund. Budism ehitab oma psühholoogilise õpetuse kannatuse (sanskriti *duhkha*) mõistele. Õigupoolest on kannatus siin universaalsemgi mõiste kui surm — surm ja hirm surma ees moodustavad vaid ühe kannatuse vormi, aga kannatus võib olla tingitud ka soovimatusest elada, igatsusest, masendusest, ihast jne. Budismi ja eksistentiaalsismi erinevus on rohkem lahendustees kui lahentaluses. Eksistentiaalsismis võib enesetapp vabalt lahendus olla, olles loogiliseks järjeks teadvusseisundite ahela kahele eelnevale lülile: elu mõttetuse, absurduse adumisele ja surmahirmu ületamisele. Ka budistlikus praktikas on tähtis koht meditatsiooni kaudu surmahirmu ületamisel, samuti võib rääkida teatavast absurditaju arendamisest. Budism ilmselt ei välista ka enesetappu kui üht põhimõtetlist võimalust⁴, kuid põhilise pääsetee leiab ta kannatuse ületamises meeles ja meele kaudu. Ehk teisisõnu: lahendus on töös teadvusega ja ülimate teadvusseisundite saavutamises, mitte liha suretamises või hävitamises. Aga eksistentiaalsismi ja budismi erinevused polegi ehk antud juhul kõige tähtsamad, tähtis on see, et kõik nõudvamad filosoofilis-psühholoogilist sisu õpetused, mis küsivad surma, kannatuse, elu mõttekuse või teadvuse järele, jõuavad lõpuks metapsühholoogia ja metateooriani.

Võttes käsile surma teema küsitakse tavaliselt: mis on surm? mis juhtub pärast surma? kas hing rändab kehast kehasse? jne. Kui psühholoogiakursust selliste küsimustega alustada, peaks menu ja edu kindlustatud olema. Paraku ei vasta neile küsimustele õieti kumbki — ei tavaline psühholoogia ega metapsühholoogia. Miks? Surma mõistet võib konkretiseerida kliiniline kirjeldus,

³ A. М. Пятигорский, М. К. Мамардашвили. Символ и сознание (метафизические рассуждения о сознании, символикe и языке). Кәсікірі, lk 27. Vt samuti A. М. Пятигорский, М. К. Мамардашвили. Три беседы о метафизическом сознании. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Труды по знаковым системам V. Tartu, 1971, lk 345—376.

⁴ Budismi suhtumine enesetappu on üldiselt muidugi eitav. Paali kaanonis on siiski teada tekste, kus Buddha loeb õigeaks haige munga enesetapu, kui sellele järgneb rahutoos vaibumine nirvaanasse, mitte taotlus uues kehas ümber sündida. Teisitiõeldult sünnitab enesetapp halba karma, välja arvatud need üliharvad juhud, mil karma toime on juba peatatud.

surma põhjuse füsioloogiline seletus, samuti võib rääkida kliinilisest ja bioloogilisest surmast, ent surma ilming jääb alati tabamatuks, seda ei saa vahetult kogeda. Psühholoogia ei suuda anda meile surma teooriat ja surma füsioloogiline käsitlus ei rahulda meid. Seal, kus pole võimalik luua teooriat, tuleb katsuda luua metateooria. Paraku ei saa ka metateooria üllalloeletud küsimustele vastata, sest küsimused nagu «mis on surm?» või «mis on teadvus?» eeldavad positivistlikus mõttes üheselt seletavat vastust. Metapsühholoogia ei saa sellist vastust kunagi anda ning loobub neist küsimustest üldse. Metapsühholoogia lubab endale kirjeldavaid, fenomenoloogilisi küsimusi, nagu «mis ei ole surm?» või «mis ei ole teadvus?» või «kuidas teadvuse ilminguid kodeerida, kirjeldada, sõnastada jne?». Argimõtlemisele jääb niisugune «jänesahaak» mõistetamatuks nagu ka kogu metapsühholoogia olemus.

Kordan veel kord: küsimustele, mis võiksid psühholoogiakursuse huvitava (ma)ks muuta, ei vasta kumbki alternatiivne paradigma, ei psühholoogia ega metapsühholoogia. See muidugi ei tähenda, et «huvitavatele» küsimustele üldse vastuseid ei otsita. Teame, et on olemas erinevad teooriad ja õpetused hingede rändamise, metempsühhooisi jms kohta. Neid teooriaid ei ahista teaduslikule mõtlemisele seatavad piirangud ning nad võimaldavad seelata mida tahes (seevastu nii eksperimentaalteaduslik kui metapsühholoogia on piiravale, s. o teaduslikule mõtlemisele tuginevad paradigmad). Nende õpetuste trumbiks on usk ja veendumus, mitte loogiline arutlus või valgustatud skepsis. Linnart Mälli leiutatud termin «külamüstika» on enam-vähem sobilik sääraseid õpetusi tähistama, sest külamehel ilmapilt on külaühiskonnaga suletud, tal puudub kogemus ja lugemus teadusliku mõtlemise ja valgustatus skepsise tekkeks. Iseasi küll, et sellised «külamehed» tänapäeval eeskätt just suurtes linnades oma õpetusi kuulutavad, olgu pealkirjaks siis Transsendentaalne Meditatsioon (TM), *New-age* või midagi muud. Sisuldasa pole külamüstikas midagi halba, on see ju teatavastuastu ühiskonna eetilisele kriisile. Inimene lihtsalt vajab universaalset kõlblusõpetust, näiteks sellist, mille järgi selles elus voooruslikult toimides võib ta järgmises elus pisut jõukama või lugupeetuma positsiooni pälvida. Ka budismi populaarsed variandid on midagi sarnast õpetanud, ja kui massikultuur kord juba vältimatu on, siis sellist õpetust kandvat massikultuuri maksab igal ajal ja igal maal ihaleda. Niisugust rahvapsühholoogiat võiks mõneti võrrelda rahvameditsiiniga — mis sellest, et teaduslik seletus ja käsitlus puu-

dub, resultaadid võivad sellegipoolest positiivsed olla.

Koolipsühholoogiat siiski külamüstikaga asendada ei saa. Muide, populaarsete, kuid väheusaldatavate testide kasutamine on niigi juba samm külamüstika poole. Mõistlik lahendus võiks olla võimaluste paljususes: kellele tavaline koolipsühholoogia, kellele metapsühholoogia, kellele pühapäevakool jne. Ilmselt on tuletatav mingi loomulik personoloogiline klassifikatsioon: on inimesi, keda rahuldab ainult külamüstika, ja on inimesi, keda rahuldab ainult tavaline psühholoogia; samuti on inimesi, kes tavalise psühholoogia piiratud abudest kalduvad sealt kas külamüstikasse või metapsühholoogia juurde. Ja muidugi on palju neid, kelle ilmapilt üldse antud klassifikatsioonile ei allu. Metapsühholoogia austajaid on arvatavasti kõige vähem — ega Pjatigorski ja Mamardašvili pole asjata kirjutanud oma kapitaalse töö «Sümbol ja teadvus» saatesõnasse märkust, et nad on sügavalt tänulikud igauhele, kes võtab vaevaks nende teost lugeda. Bestsellerite autorid nii ei kirjuta.

Lõppeks pean nentima, et olen võrreldes artikli algusega vähe edasi liikunud. Kasutuselevõtuks kõlblikku alternatiivi senisele psühholoogia õpetamise paradigmatle ei õnnestunud leiutada. Üks küsimustest, mille püstitasin, oli selline: mil moel ja missuguste alternatiividega saaksime psühholoogia õpetamise olemasolevat paradigmat täiustada, inimesele lähemale tuua, selle ühekülgst ületada? Järelduseks tuleb sedastada, et ega vist käibivast õpetusviisist loobuda küll ei saa. Iseasi, et esmaabi korras oleks vaja tõlkida mõned tugevamad välismaised õpikud; eeskätt sellised, mis eri koolkondade ja õpetuste võrdlusega annavad ülevaate psühhikale lähenemise võimaluste paljususest, distantseerides sellega õpilast algtoodete jäigalt fikseeritud ilmapildist. Pole põhja all seisuks kohal, et lihtsuse huvides tuleb psühholoogia koolikursuses eri koolkondade käsitlemisest loobuda. Selline lihtsustus võib viia ohtlike tagajärgedeni. Lisaks tänapäevapsühholoogia koolkondadele ja harudele tuleks kuidagi moodi piiritleda ka eksperimentaalteadusliku psühholoogia, metapsühholoogia ja külamüstika toimealad, nende jõud ja jõuetus⁵.

Aga veel kõrgemaid nõudmisi tuleb esitada ülikooli psühholoogiakursusele. On kurb ja kummaline, et Tartu Ülikooli psühholo-

⁵ Ligikaudses vastavuses siin eristatud eksperimentaalteadusliku psühholoogia, metapsühholoogia ja külamüstikaga on varem eristatud teaduslikku psühholoogiat, filosoofilist ja tavapsühholoogiat. Vt selle kohta: H. Mikkin. Kolm psühholoogiat. — «Nõukogude Kool» 1981, nr 3.

giaosakonna õppeplaanis on senini puudunud filosoofia ajalugu.⁶ Ometi on 'hädavajalik anda koos psühholoogiaõpingutega põhjalik ülevaade metapsühholoogiast ehk psühholoogia kriitikast. Kujutan ette, et seda lünka

⁶ See oli (luges Tõnu Luik ja väga hästi), kuni Moskva selle maha tõmbas (Peeter Tulviste märkus käsikirja serval).

peaks täitma eeskätt filosoofia ajalugu ja semiootika, võib olla ka teadvuse metateooria, kui keegi on võimeline sellist kursust lugema.

Seni aga võib mõni ülikooli lõpetanu veel siiralt uskuda, et isiksus koosneb psüühika elementaarprotsessidest või Cattelli testi kuueteistkümnest isiksuse omadusi mõõtvast faktorist. Ning niiviisi jääb psühholoogia üheks inimkaugemaks inimest uurivate teaduste hulgas.

MÜÜT, MÕTE JA MEIE

JAAN KAPLINSKI
Kahtlus ja tee

Käisin Buddha eluloo ja virgumislooga üsna vabalt ümber.* Minu vabandus oma vabadusele on, et sellest, kes Siddhartha Gautama tegelikult oli ja mis temaga tegelikult juhtus, on vähe autentset teada. Buddhast on saanud legend nagu Kristusest, Laozi'st või Krishnast. Legend, müüt on kompromiss meie ja tõeluse vahel, meie rituaalne kohtumine tõelusega, kes end meiega kohandab, avaldab end meile nii, et saame temast aru, tunneme ta ära ja oskame vastu võtta. Igaühel meist on natuke oma tõelus. Nii on meil igaühel ka oma Buddha. Siis ka oma Buddha elulugu. Buddha elulugu on natuke ka meie elulugu. Meie elulood sisalduvad Buddha eluloos, on nagu selle võimalikud fragmendid. Kõik Buddha eluloo sõlmsündmused tähendavad või võiksid tähendada midagi ka meile. See tähendab, et ma kirjutasin korraga iseenda ja Buddha loost. Sellesse lukku kuulub aga palju enam.

Üks hästi tuntud ja minu meelest ka oluline seik on Buddha kiusatus. Huvitav on, et siin kattuvad Buddha ja Kristuse lood. Mõlematele tuli pärast seda, kui nad olid valmis oma missiooni täitma, kiusatus ja kahtlus, kas seda ongi vaja, kas ongi mõtet inimesi õpetada. Kristust olevat kiusanud Kurat ise, Buddha hoopis süütum olevus Maara, surma ja eksituse vaim. Kui tuleme mütolooiliselt pinnalt psühholoogilisele, märkame, et mõle-

mal puhul oli kiusatus tegelikult suur ja sügav kahtlus. Nii Jeesuse kui Gautama ees oli dilemma, nad pidid valima. Mida oli siis valida Gautamal?

Kujutleme teda mõni aeg pärast virgumist, selges päevalges, kui igapäevane reaalsus oma võimu jälle maksma paneb. Esimene, mis võis juhtuda, oli see, et Gautamale hakkas tema õine elamus lihtsalt tunduma kahtlane ja veidi ebatõelik. Viimati oli see uni? Ei, nii Gautama vaevalt mõelda sai. Selgus oli ja jäi, see ei ulatanud aga igale poole. Tal oli kogemus ja arusaam, mis tõde temale tähendab. Tal ei olnud aga veel arusaama, mis see tähendaks teistele inimestele ja kuidas ta peaks ehitama silla oma tõest teiste inimeste tōdedeni. Kas see on üldse võimalik?

Kui ta seda endalt küsis, nägi ta silme ees ennast, seda, kes ta oli olnud veel päev tagasi. Ta nägi end ühena nendest inimestest, kellele tal nüüd oleks midagi olulist öelda, kellele ta nüüd saaks rääkida tõest. Ning ta taipas, et peaaegu keegi ei saaks sellest tõest aru. Veel enam, suurem osa inimesi ei tahaks tema tõde üldse. Tema tõde, virgumine, illusioonideta olemise tõde tähendaks loobumist usust ja unustusest, enamuse aga just usku ja unustust otsib. Buddha taipas, et ta ees on sein, mida ta ei suuda läbi murda. Ta pörkab kokku inimsoo igipõlise hirmu ja abitusõ ehitatud inertsisainaga, mis on purunenatu.

Ta taipas, et olenevalt sellest, kuidas ta püüab oma tõde inimestele selgeks teha, kujuneb kaks suhtumist temasse. Kui ta räägib rohkem sellest, mis eksituses ta oli ja

* Vt «Vikerkaar» 1990, nr 10, lk 83–88. Toim.

teised on, saab temast jumalasalga, ohtlik vabamõttele, keda tema aja tolerantse Indias küll ei jälitatud, kelle mõju oli aga väike, piiratud ainult filosoofide ja teiste haritlaste kitsa ringiga. Kui ta rõhutab virgumiselamuse imelisust ja seda, et ta näeb teed kannatusete pääsemiseks, saab temast veel üks usukuulutaja, veel üks pühamees, keda rahvas hardunult kuulab, kelle ümber kogunevad õpilased, kelle ees kummardatakse maani ja kellelt palutakse haigete ravimist, surnute ülesäratamist, lasteõnne, viljaõnne ja karjaõnne. Ka see oli talle vastuvõtmatu. Kas oli veel mingit võimalust? Viivu tundus talle, et ei ole. Talle tundus, et kõige õigem, mis ta teha saab, on vaikida, jääda üksi oma tõselgusega, elada oma elu mingil viisil lõpuni: enam ei olnud oluline, kuidas just. Võibolla oleks kõige õigem olnud isegi see elu kiiresti lõpetada, siirduda teise tõeluse, teise dimensiooni. Joogaga tegeldes oli ta õppinud ka oma eluküünla kustutamise tehnikaid, oli õppinud vaikselt ja valutult lahkuma.

Kuid ta oli õppinud ka ennast jälgima ja endast aru saama. Nüüd taipas ta, et peab jälgima, kust tuli see kahtlus ja tahtmine oma küünal kustutada. Kas selles oli väsimust või tahtmist oma uue ja põneva seisundiga üksi olla, põgeneda sellega kõrvalisse kohta ja siis segamata mõnu tunda? Nii oli ta vahel lapsena teinud, kui sai kätte midagi väga toredat ja põnevat ja siis sellega peitu puged.

Võibolla oli soov tõde omale pidada ja sellega inimeste seast lahkuda tavaline egoismi ja võimuhimu väljendus. Nii oleks ta omal viisil saanud olla teistest üle, teistest parem. See, et teised seda ei taipa, võib olla ju eriti põnev: teame ju kirjandusest küll lugusid kuningatest ja teistest tähtsatest meestest, kes inkognito liiguvad lihtsahva keskel, teame lugusid tarkadest, kes oma tarkust välja näitamata viibivad rumalate keskel ja naudivad oma üleolekut neist, ka seda, et rumalad sellest üleolekust aru ei saa. Aga nii toimides ei saa see, kes end targaks peab, ka enda tarkusest ja rumalusest aru ja tema tarkus on midagi kahtlast. Tarkus, mille sisu on rumalusele vastandumises, ei ole kuigi tõsine tarkus.

Gautama nägi, et tema kahtlus toetub eristamisele ja vastandamisele; ta eristab vastandab ennast teistele ja rumalust tarkusele. Aga kõik sel kombel nähtud asjad ei ole päris tõelised. Tema, Gautama loomust ei määra see, mispoolest ta teistest erineb, tarkuse loomust ei määra tema vastandumine rumalusele. Aga mis siis? Kas on olemas midagi, mida meie ei määra ega mõtle vastandamata, eristamata? Meie mõtlemine, meie tunnetus opereerib ainult kontrastidega, võrdlustega, vastandustega. Väljaspool neid

on ta abitu, tema jaoks valitseb täielik määramatus, tühjus.

Tõepoolest, mis oli tema, Gautama, mis on igaüks meist väljaspool kõiki neid vastandusi, eristusi, suhteid, milles end pidevalt näeme ja kujutleme, väljaspool rolle, võrdlusi? Mis on meie ise-olemine, see olemine, see loomus, mis meil on ilma nende suheteta? Gautama oli sellele palju mõelnud, nagu paljud teised, näiteks saksa filosoof Kant kaks ja pool tuhat aastat hiljem. Mis on sõltumatu olemine, mina ise, asi iseendas? Gautama ei teadnud seda, Buddha nüüd teadis. Ta teadis, et see tema ise, sõltumatu olemine ongi see valgus ja avatus, millega ta kohtus öösi paigas, mille nimeks hiljem sai Bodhagaya. Ta võinuks öelda, et tema, Gautama, ei ole ega olnud tegelikult Gautama, vaid oligi Buddha. Bodhagayas suure puu all istudes sai ta lihtsalt sellest aru, sai kokku iseendaga, oma Buddha-loomusega, selle valguse ja vabadusega, mida ta oli kogu aeg endaga kannud, mis ta oli kogu aeg olnud, sellest ise aru saamata. Aga see tema Buddha-loomus oli seesama, mis teistel inimestel. Tema ja teiste vahel ei olnud tegelikult mingit piiri, mingit purunematut seina. Milleni oli jõudnud tema, võis jõuda igaüks. Igaüks oli, ei saanud olla muud kui tema ise, kuigi ta seda ei mõistnud. Mis inimesi kannatusega sidus, oli seesama, mis neid eristas ja iseenda illusoorssesse rolli sulges.

See oli teadmatus, taipamatus oma tõelisest loomusest, ise-olemisest. Mida ta pidi tegema, et inimesi aidata, ei olnud neile mingi uue filosoofia või usupraktika õpetamine. Tema ülesanne oli inimestele meelde tuletada, kes nad tegelikult on, viia nad arusaamisele iseendast. Sellel arusaamisel on nii positiivne kui negatiivne pool. Viimast on kergem väljendada ja seletada: nii rääkis ka Buddha ja räägivad tema õpilasedki rohkem meie kujutluste ja mõtlemise ekslikkusest, näitavad nii ebatõelikkuse ebatõelikkust kui tõelikkuse tõelikkust, mida ei saa vastandustele ja eristustele ehitatud keele abil üldse korralikult seletada.

Mis mulle Buddhas väga oluline tundub, on, et ta leidis oma vaimuselguse ja vabaduse väljaspool seda, mida tavaliselt nimetatakse religiooniks. Veel enam, Buddha virgumine on selgesti seotud tema ärapäordumisega religioonist, isegi protestiga käibel oleva usupraktika vastu. Kui tavaliselt kujutleme, et lunastus leitakse, pöördudes mingi religiooni poole, siis siin on lugu vastupidine: lunastus tuleb sellele, kes lõpetab vahekorrad igasuguse religiooniga. Pole ime, et Buddha õpilaste ja õpilaste õpilaste hulgas on küllalt neid, kes peavad end ateistideks ja usuvastasteks.

See on aga seisukoht, mis põhineb sa-

muti vastandamisel, usul sellesse, et uue tõe leidmine nõuab võitlust vanade vastu. Tegelikult ei avastanud Buddha mingit uut tõe, nagu ei avasta seda inimene, kes hommikul unest ärkab. Omaette küsimus on, millest on tulnud uni, miks me ei ole virged, ei ole Buddhad, vaid magame ja näeme unes, et oleme keegi teine. Aga see ei ole sugugi nii oluline küsimus ja vastuse temale leiame ilmselt ka ainult virgelt. Igatahes on Buddha ja tema õpetuse — buddhismi vahekord religiooni(de)ga hoopis keerulisem ja huvitavam.

Ma arvan, et buddhismis (ei ole olemas buddhismi üleüldse, vaid igäihel on oma buddhism!) on kõige olulisem Buddha elulugu ja Buddha eluloos on kõige olulisem see, mis toimus temaga Bodhagayas puu all istudes. Ka puu sai muide hiljem uue nimetuse — bodhipuu, valgustusepuu või virgumisepuu (*Ficus religiosa*), võibolla on see temale ka väga oluline, seda me aga ei tea. Inimese elulugu ei ole teooria, seda ei saa tõestada ega ümber lükata, see lihtsalt on. Temas võib olla eksimusi ja leidmisi, kuid igal juhul on ta tervik, teda ühendab juba inimese mälu, tal on oma inerts ja ta kulgeb katkematu joonena. Olevik sõltub minevikust, terve minevikust. Nii ka Buddhal. Lihtne oleks öelda, nagu on kombeks mõnes teises religioonis, et Bodhagayas sai Buddha oma eksitustest aru, sai uueks inimeseks. See on õige ja ei ole ka, sõltudes sellest, mis «uus» meie meelest tähendab. Siin kultuuris tähendab uus midagi vanale vastanduvat, seda eitavat. Kui sünnib uus, peab vana kaduma. Et uus saaks sündida, peab vana kaduma. Vana kadumist on pidanud uue sündimise tarvilikuks ja piisavaks tingimuseks nii kristlikud kui kommunistlikud radikaalid. Soov lõpetada vanaga avaldus vahel hävituskihus: varakristlased lõhkusid templeid ja jumalakujusid, põletasid raamatuid. Seda sama tegid kommunistid ja natsid. Buddhistid ei ole peaaegu kunagi niimoodi talitanud. See ei tule sellest, et nad on paremad inimesed kui kristlased või muslimid, kes ka palju kultuuriväärtusi on hävitanud. See tuli sellest, et neil oli ja on teistsugune arusaamine uue ja vana vahekorra.

Buddha arusaam oli, et minevik on minevik. Ta on olemas, me mäletame seda, aga virgunud inimesel ei ole selle minevikuga mingeid neurootilisi suhteid. Ta on sellest vaba. Vabana ei tunne ta vajadust end olnust rituaalselt-demonstratiivselt lahti käristada, seda hävitada, eitada, selle eest põgeneda. Minevik on lihtsalt minevik, sellest aitab.

Nii oli Buddha jaoks alles ka tema oma

minevik. See ei ahistanud teda enam ja nii nägi ta selgesti, et tal on olevikuga seos. Jah, ta sai aru, et oli käinud eksiteid, otsinud pääsemist unustuses ja usus. Nüüd aga, kui ta seda selgelt nägi, ei olnud see enam eksitus. Ka see oli minevik, osa sellest minevikust, mis oli toonud ta siia, kus ta nüüd oli. Kuna ta oli Buddha, valgustatu, oli valgustatud ka tema minevik. Minevik oli midagi, mida ära visata, maha salata ei oleks saanud, kui ta seda oleks tahtnudki. Aga ta ei tahtnud. Ta oli rahul iseenda ja oma minevikuga. Ta ei kahetsenud. Ta mõistis, et minevik, igasugune minevik võib olla seeme, millest kasvab bodhipuu, virgumisepuu.

Kas oleks midagi tema elus, tema nüüdses virgumises muutunud, kui ta oleks elanud teisiti, poleks olnud suletud lossi, poleks viibinud niisuguses külluses ja toreduses, poleks põgenenud kodunt, poleks õppinud just nende õpetajate juures, kelle juures ta õppis? Ei, ta sai aru, et tema elulugu oli vaid üks võimalikke elulugusid, saatuseid, mis võivad tuua bodhipuu alla. Sinna võib jõuda palju lühemat või palju pikemat teed mööda. Oluline on aga, et sinna jõuab ainult see, kes tõesti läheb edasi, kes ei jää seisma, ei lepi ühegi unustuse või usu vormiga, mida maailmas on nii palju. Bodhipuu alla ei vii ükski religioon, ükski filosoofia, ükski õpetus. Need kõik on staatilised, nad on seisumääramine teel, kus tuleb minna edasi. Ühelgi neist õpetustest, dharmadest ei ole omaette absoluutset väärtust, neil on väärtus ainult siis, kui nende kaudu jõutakse edasi. Kõik maailma teooriad, religioonid, filosoofiad on nagu kivid lõputus doominomängus, ka doominokivil on väärtus vaid mängus ja mäng võib kulgeda ja lõppeda õige mitmel viisil. Lõppenud on mäng aga siis, kui kivid on otsas, kui nad on minevik. Inimene on vaba, kui minevik, ka kõik õpitud tarkus, dharmad, on talle minevik. Virgumine või kristliku sõnaga lunastus tuleb siis, kui inimene jätab selja taha ka religiooni, mis seda lunastust kuulutab ja pakub. Kui religioon on oma ülesande täitnud, jäetakse ta kõrvale.

Hiina *chan*-õpetaja Yun-men'i käest küsiti: «Mis on Buddha?» Ta vastas: «Kuivanud pask pilpa peal.» Niisuguste pilbastega (vrd eesti sõna «persepulk») rookisid inimesed Kaug-Idas oma taguotsa. Kui on midagi, mille inimene lõplikult ära viskab, siis on see persepulk või meil peldikupaber. Kui Buddha ja buddhismi võtta religiooselt, siis tuleb nad kord ka ära visata nagu nimetatud asjad.

Läänes ütles umbes sama Ludwig Wittgenstein, kui ta oma «Tractatus Logico-philosophicus'e» lõpetab nii, et tema sõnad

on nagu redel, mis visatakse kõrvale, kui ollakse teda mööda üles roninud.

Islami apokrüüfse traditsioonis on palju Jeesusele (keda muslimid austavad kui kõige suuremat prohvetit peale Muhammadi) omistatud ütlemisi. Üks neist kõlab nii: «See maailm on nagu sild. Minge sellest üle, aga ärge sellele aset tehke (või elama asutage).» Kui mõtleme maailma all ka maailma tarkust, kõiki tema teooriaid ja uske, on siingi öeldud sama.

Nii ongi Buddha ja Kristuse õpetused (muidugi mitte ainult nende omad) midagi muud kui tavalised religioonid ja Wittgensteini filosoofia midagi muud kui filosoofia. Wittgenstein ise nimetab oma tegevust Prahast pärit saksa kirjaniku ja filosoofi Fritz Mauthneri eeskujul «keele kriitikaks». Buddha ja Kristus tegelesid religiooni, õigem oleks ehk öelda *homo religiosus*'e kriitikaga. Nad ei püüdnud anda inimestele uut religiooni, uut usku, vaid juhatada inimesi religioonist üle või välja. Buddha oli tolerantsem Indias seda muidugi hoopis kergem teha. Ta elas kaheksakümneaastaseks ja suri loomulikkult surma oma õpilaste keskel. Kristusel, nagu teame, ei lastud loomulikkult surma surra. Mõlema järeltulijad tegid palju selleks, et buddhismist teha buddhism ja kristlusest kristlus. Kristlastel õnnestus see judaismi käsuõpetuse ja kreeka filosoofia abiga paremini kui buddhistidel. Aga päriselt ei õnnestunud see kummalgi.

Homo religiosus, religioosne inimene, on üks *Homo sapiens*'i, aruka inimese alamliike. Nii on temalegi omane püüd mõistusega maailma mõista, oma mõtlemises ja kujutlustes kord luua, leida vastused kõigile küsimustele, mis talle olulised tunduvad. Vastuseid niisugustele küsimustele on inimesed otsinud ka kõikidest religioonidest ja iga religiooni juurde kuulub siis olenevalt tema arengutasemest mütolooliline, teoloogiline või filosoofiline plokk, mis *Homo religiosus*'e küsimused kokku võtab ja neile vastata püüab. Need küsimused on näiteks: «Kuidas on maailm tekkinud? Mis on olemasolu ja elu mõte? Miks me kannatame? Miks öela õnn õitseb ja õiglasel viltu veab? Mis juhtub minuga pärast surma? Kas on olemas Jumal või mingi muu kõrgem võim? Kuidas elada tema meele järgi?» Ja nii edasi.

Kui inimene saab niisugustele küsimustele vastused, millesse ta uskuda saab, hakkab tal parem, ta leiab meelerahu või lohutuse, vahel isegi õnne. Mõned inimesed tunnevad tarvidust nende küsimuste ja vastuste süsteemiga põhjalikult tegelda, nemad leiavad oma meelerahu sellest. Neid kutsutakse mütoloo- gideks, teoloogideks või filosoofideks ja nende tegevuse tulemus on mitmesugused teooriad,

mis vastavad teatavatele loogilistele, dogmaatilistele ja esteetilistele nõuetele.

Mütoloogiad, filosoofiad ja teoloogiad pürivad universaalsusele nagu teaduski, mis on nende tänapäevane vaste. Neid ühendab objektivism, nad ei tunnista seda, et eri inimestel võiksid olla eri mütoloogiad, teoloogiad, filosoofiad või teadused. Kui väide «Jumal lõi maailma kuue päevaga» on tõene, siis on ta seda igauhe jaoks aja algusest aja lõpuni niisama kui väide «ükski objekt ei saa liikuda valgusekiirusest suurema kiirusega». Niisuguse universaalse teooriana on püütud kokku võtta kristlust ja paljusid teisi -lusi ja -isme, viimati meile paljudes hästi tuttavat marksismi-leninismi. Loomulikult ka buddhismi. Buddhismi esitamine teooriana, sidusa, vasturääkivusteta vaadete ning vastuste süsteemina aga ei taha hästi õnnestuda. Ei taha õnnestuda sellepärast, et Buddha ei soovinud esitada veel üht maailma ja inimest seletavat ning inimest käituma õpetavat teooriat, vaid teed, mis viiks teispoole teooriaid. Buddha ei püüdnud esitada buddhistlikku teooriat, buddhismi. Lühidalt: buddhism ei ole buddhism. Igal inimesel on oma buddhism ja neid buddhisme ei saa kuidagi ühendada teooriaks: see tuleks liiga kaootiline ja vasturääkiv. Teisipidi: see, et buddhism, eri inimeste ja koolkondade buddhismid üksteisest nii tugevasti erinevad, tõestab, et buddhism ei ole teooria.

Buddhismiga tutvunud eurooplased püüdis seda esialgu mõista ja esitada sellise teooriana nagu kristlust, islamit või näiteks Platoni filosoofiat. See aga ei õnnestunud, sest sellisel puhul oleks tulnud suur osa buddhismist üle parda visata, kuna seda ei anna ühendada sellega, mida üks või teine seletaja pidas buddhismi põhituumaks. Seda põhituuma on püütud otsida nendest Buddha jutlustest ja õpetussõnadest, mida tunnistas Sri Lankal ja mujal lõunas valitsev nüütime- tatud hinajaana, «väikese sõiduki» suund. Võiksime siis öelda, et Buddha õpetuse põhisisu on tõe kannatamisest, kannatamise põhjusest, võimalusest see põhjus leida ning kõrvaldada (nn «neli õilsat tõe»). On aga olemas end buddhistlikuks tituleeriv tekst, kus öeldakse, et ei ole olemas kannatust ega kannatuse põhjust (seda teksti — «Prajñaparamita Hridaya Sutra» — võib Linnart Mälli tõlkes lugeda tunamullu ««Loomingu» Raamatukogus» ilmunud valimikus «Ex oriente»).

Kumba siis uskuda, kas seda pärimust, mille järgi Buddha rääkis sellest, et on olemas kannatus, või seda, mille järgi ta (õigupoolest mitte Buddha ise, vaid üks bodhisattva, temaga samaväärset teed käies küllalt kaugele jõudnud inimene) ütles, et kannatust ei ole?

Varased buddhismi uurijad otsustasid lihtsalt, et õige Buddha õpetus on ainult õpetus kannatusest, hinajaana õpetus. Mahajaana, «suure sõiduki» koolkonna õpetused, kuhu kuulub ka nimetatud suutra, on hilisem mütoligiseeritud ja moonutatud buddhism. Mütoligiseerimise ja moonutamise tipu saavutas niinimetatud lamaism, Tiibetis, Mongoolias ja mõnes muus kohas valitsev buddhism, kus Buddhasst ja bodhisattvatest on saanud jumalataolised olendid, keda palutakse, välja kutsutakse ja kummardatakse nagu jumalaid muudes religioonides.

Tegelikult ei ole asi siiski nii. Vastuolud buddhismis on näivad ja tulevad sellest, et me kasutame tema seletamiseks oma skeeme, mis näevad igas religioonis tingimata ka universaalset, kõigile ja kõikjal ühtviisi tõesed teooriat. Seda buddhismis ei ole. Buddhismis saab miski olla tõene või vääri ainult kellegi jaoks, mitte üleüldse. On inimesi, kellele on tõene tõde kannatusest, on inimesi, kellele on tõene tõde sellest, et kannatust ei ole olemas. See kehtib ka käitumise, moraalireeglite kohta. Sri Lanka buddha munkadele kehtib reegel, et nad ei või olla naisele lähemal kui süld maad. Jaapani kuulus *zen*-buddhist Ikkyu, kellest vanas põlves sai ühe kloostris üleml, veetis oma elust palju aega bordellides ja on kirjutanud väga avalalt erootilisi luuletusi. Mõnede buddhistide jaoks on väga oluline õpetus reinkarnatsioonist, nad mõtleavad palju eelmistest eludest, teised eitavad eelmisi elusid. Mõnede meelest on buddhismipeamine munklus ja ainsad õiged buddhid on mungad ja nunnad, üks Tiibeti buddhistlik koolkond — *nyingma* — ei tunnista munklust üldse.

On võimalik vaadelda buddhismi oma-moodi hüperteooriana või metateooriana, kompassi ja sekstandina, mis aitavad meil navigeerida kõikmõeldavate maailma teooriate ja religioonide lainetavas meres ja lõpuks sihile jõuda. Sellel teooriate merel võib kompass näidata igat suunda selle järgi, kus me asume. Põhi võib asuda otse ees, vasakul, paremal või selja taga. Reinkarnatsioon võib inimesele olla tõene-tõeline või ei. Seks ja viin võib talle olla kasulik või kahjulik.

Me võime tunnistada, et on asju, mis võivad olla ühele kasulikud, teisele kahjulikud, kuid meil on väga raske leppida sellega, et on väiteid, mis ühele kehtivad ja teisele ei kehti. Olemine on meile nii rangelt objektiivne, meist sõltumatu. Kuigi viimasel sajandil on ka loodusteaduses ootamatult esile kerkinud küsimus sellest, kas niisugust, meist, subjektiivset täiesti sõltumatut tõde ikkagi olemas on.

Igatahes on selles võimalik tõsiselt kahelda, tänu arusaamadele, milleni sellel sajandil jõudis teoreetiline füüsika. Kvantmehhaa-

nika määramatuse printsiip ja sellega seotud väited osutavad sellele, et subjekti, eksperimentaatorit ei saa eksperimentist välja jätta, et me ei saa andmeid objekti, vaid objektist ja subjektist koosneva süsteemi kohta. Objekt ilma subjektita on paremal juhul vaid ehamäärane võimalus, konkreetne tõelus sünni) mõlema kooseksisteerimisel ja see konkreetne reaalsuski ei ole päris konkreetne, vaid sisaldab suure annuse vältimatut hägusust, määramatust. Määramatuse printsiipi on filosoofiliselt mitmel moel interpreteeritud. Norbert Wiener räägib informatsiooni puudumisest mikromaailmas. Buddhistlik filosoof võiks ilmselt rääkida mikromaailmas nähtavaks saanud irrealaalsuse, ebatõelikkuse piirist, millest edasi see, mida nimetame reaalsuseks ja millest meil on võimalik midagi teada, saab otsa. See reaalsus otsa-saamine ei tule pelgalt meie vaatlusvõime piiratusest, vaid on samahästi subjektiivne kui objektiivne.

Viimaste aegade läänemaises teaduses on tõestatud palju võimatusi, määramatusi ja lahendamatusi. Teadus ja inimõistus on jõudnud arusaamale oma võimete piiridest, mis vahepeal tundusid olevat lõpmata kaugel. Millegi analoogsega tegeldi India kandis umbes Kristuse sünni paiku. Seal jõudsid buddhistidest filosoofid järeldusteni, mis paiskasid segi kõik tollased filosoofilised teooriad. Nagarjuna ja tema pooldajad tõestasid, et peaaegu kõik maailma seletamiseks kasutatud mõisted nagu objekt, põhjus, tagajärg, hing, aatom ja muud viivad lahendamatu teooriadele. Nagu Zenoni aporiategi puhul tekib põhiprobleem liikumise-muutumise seletamisel staatiliste kirjelduste ja mõistete abil. Muutuvat maailma ei saa loogiliselt seletada: saame anda ainult kirjelduse reast muutumatust maailmadest, mis üksteisele järgnevad. Loogika ja meie intuitsiooni ja tavakeele vahel on ületamatu kuristik: väited nagu «A on olemas» ja «A muutub» ei saa kuuluda ühte ja samasse teooriasse, kuigi me oma tavakeeles ja mõtlemises nad ühendame.

Mitmed buddhistliku loogika koolkonnad otsisid väljapääsu tekkinud paradoksides, jõuti isegi hilisemat lääne teaduse lõpmata väikest suurust meenutava mõisteni, kuid rahuldavat lahendust ei leitud. Nagarjuna koolkond jõudis siis umbes kaks tuhat aastat tagasi seisukohale, et täielikku maailma teooriat ei ole võimalik anda. On võimalikud osalised teooriad, veel enam pragmaatilised juhtnõõrid, kuidas maailmas käituda. Väited «võti on mati all ja supp praeahjus» toimivad olenemata sellest, kuidas me suudame seletada, mis on võti, supp ja praeahi. Seletada

maailma aga tollal olemas oleva loogika raamidisse jäädes ei saa.

Nagarjuna andis ühe kõige rängema hoobi filosoofilisele ontoloogiale ja Indias ning lähipiirkondades oli sellel ilmselt väga tõsiseid tagajärgi. Jaapanist Iraanini harjusid mõtlevad inimesed eksisteerima ontoloogilise määramatuse olukorras, võtsid enamvähem omaks selle, et ükski filosoofia, ükski maailma seletus ja kirjeldus ei ole täielik ega lõpuni õige. Kui Tõde on — seda Jaapanist Iraanini siiski usuti, kuigi on väga raske öelda, mida see usk täpselt tähendas —, on ta salapärane, väljendamatult, tavalise keele ja mõtlemisega tabamatu. See andis Idamaa inimesele võimaluse jääda oma usu ja traditsiooni juurde: kui ükski inimlik tõde ei ole kindel ja lõplik, ei ole erilist põhjust üht teisele eelistada, eriti veel vana uue vastu vahetada.

Nagarjuna ja tema koolkonna tehtud murrang filosoofias oli üks buddhistliku mõtte tippsaavutusi ja on viljastanud kõvasti matemaatikat ja loogikat. Arvatavasti on selle filosoofia mõjul matemaatikas kasutusele võetud nulli mõiste. Teiselt poolt õõnestas Nagarjuna Indias väljakujunenud buddhismi aluseid, koos kõigi muude teooriatega varisesid kokku ka enamiku buddhistlike koolkondade maailmaseletused ja Indias algas traditsiooniliste religioonide renessanss. Nagarjuna koolkonna filosoofia aga jäi valitsema Tiibetis ja muudel mahajaana aladel. Hiinas ja mujal Kaug-Idas leidis ta eest kohaliku taoistliku traditsiooni, kus samuti eitatakse universaalsete tõdede, universaalsete teooriate võima-

likkust ja leitakse, et ülim tõde, Tao, on väljendamatult ning kirjeldamatult. Mahajaana ning taoistliku mitte-ontoloogilise maailmännagemuse süntees on Hiinas, Jaapanis, Koreas ja Vietnamiis väga sügavalt juurdunud ja tema mõju on märgata kõiges religioonist sõjakunstini ja iluaianidusest luuleni.

Kaug-Ida buddhism erineb väga palju Buddha-aegsest India omast või praegusest Sri Lanka omast. Mingis mõttes on ta läinud Buddhast väga kaugele. See ei tähenda aga, et ta oleks eemaldunud Buddha õpetuse vaimust. Et olla buddhism, peabki buddhism jõudma endast eemale. Muutuvas maailmas saab tõdegi olla tõde vaid muutudes. Ja buddhismi tuum ei ole seisukohtades, vaid suutmises igasugused seisukohad ületada. Ükski seisukoht ei ole universaalselt vale või õige, valeks saab ta igatahes aga siis, kui hakkame temast kinni hoidma, teeme temast oma seisukoha, oma usu, oma teooria.

Niisiis, hea lugeja, ära võta kõike siin kirjutatud seisukohtadena, vaid pigem autori püüdena ennast ja sind seisukohtadest vabastada. Ma ei taha kunagi pakkuda valmis-mõtteid, vaid ainult mõtlemist. Mõtted on nagu lühikese elueaga elementaarosakesed, mis tekkivad ja kaovad. Mõtlemine on midagi tõsisemat ja püsivamat. Mõtlemise eesmärk ei ole tingimata produtseerida mõtteid, seisukohti, teooriaid; sel juhul on tema eesmärk neid ka hävitada. Parafraseerides taoismi klassikuid võib ka öelda, et kõige parem käija ei jäta jälgi ja kõige parem mõtleja mõtleb mõteteta.

LUGEMISSOOVITUS

LEONHARD LAPIN Surmaga võitleja

Vene XIX sajandi teise poole ühe tähelepanuväärsema filosoofi Nikolai Fjodorovitš Fjodorovi isiklik elu on lühidalt sündmusterohke. Ta sündis 1828. a Tambovis vürst P. Gagarini ebaseadusliku pojana, lõpetas 1849. a gümnaasiumi, 1852. a Odessa Richelieu-nim lütseumi, töötas seejärel õpetajana mitmes Venemaa kubermangus, kuni asus 1867. a elama Moskvasse, kus esialgu oli ametis Tšertkovski raamatukogus, 1874. a alates aga 25 aastat Rumjantsevi muuseumi raamatukogus. Elu viimased aastad kuni oma surmani

1903 töötas ta Välisministeeriumi Moskva Arhiivi lugemissaalis. N. Fjodorov oli entsüklopeediliste teadmistega, valdas kõiki põhilisi Euroopa ja Ida keeli. Vene tollasele vaimueliidile kujunes tema tööruum raamatukogus õhtuti ja puhkepäevadel tõeliseks diskussiooniklubiks. Fjodorovi enda kirjutisi avaldati tema eluajal vähe, põhiliselt väikesetiraažilistes ja provintsiväljaannetes, kuid tema ideed olid vene intelligentsi hulgas laialt tuntud. XIX saj 80ndatel aastatel suhtles ta L. Tolstoiga, pärast tutvumist 1878. a huvitus tema ideedest tõeliselt ka F. Dostojevski. Aastatel 1873—1876 oli N. Fjodorovi õpilaseks vene kosmonautika isa

K. Tsiolkovski. Fjodorovi kunstiteooriat oli suur mõju vene sümbolistidele ja A. Blokile, kuid tõelise haripunkti saavutas tema ideede levik revolutsioonijärgsetes kunstisuundumustes.

Inimesena oli N. Fjodorov askeet, toitus põhiliselt leivast ja teest, magas ööpäevas 3—4 tundi kõval pingil ning käis nii talvel kui suvel ringi ühes viletsas palitus. Kõik oma sissetulekud jagas ta vaestele. Et Fjodorov eitas igasugust omandit, sealhulgas ka intellektuaalset, jaotati tema surma järel ilmunud raamatud huvitatuile tasuta.

Fjodorovi filosoofia põhiidee seisab selles, et *inimese kaudu jõuab loodus isereguleerimisele*. Sellele järelduusele tuli ta juba 1851. a sügisel ning arendas seda originaalset kontseptsiooni terve järgnenud elu, avaldas artikleid, mis käsitlesid looduse reguleerimist, kosmose vallutamist ja võitlust surmaga. Tema ideid kokkuvõtva teose «Философия общего дела» («Ühisasja filosoofia») esimene köide (480 eksemplari) ilmus 1906. aastal Vernõis (praegune Alma-Ata). Teose teine köide ilmus 1913. a Moskvas, kolmas köide aga jäi sõja ja revolutsioonisündmuste tõttu ilmutamata. Uuesti oli vene lugejail võimalus N. Fjodorovi teostega tutvuda alles seitsekümmend aastat hiljem: 1982. aastal ilmusid tema «Teosed» (tegelikult valitud teosed — Н. Ф. Федоров. Сочинения. Издательство «Мысль», Москва, 1982). Neis avaldatud alljärgnevalt refereeringi.

Kõigepealt väidab Fjodorov, et filosoofia eesmärk ei ole maailma tunnetamine, vaid selle muutmine. Filosoofia pole puhtalt mõtlemisteadus, vaid uue *inimtegevuse projekt* (проект дела). Vastukaaluks Schopenhaueri teesile — maailm kui tahe ja kujutus — püstitab Fjodorov kontseptsiooni — maailm kui orjus ja projekt orjusest vabanemiseks. **Projektiivne idee** on selline maailmakäsitlus, kus maailma ei vaadata sellisena, nagu ta võib olla, vaid nagu ta peaks olema. Inimloominguga saab maailma muuta, sest inimene on *looduse mõistus*, mis peab hakkama reguleerima evolutsiooni. Kui elu ja mõistuse tekkimine kosmoses oli juhus, siis inimene peab maailma ümber kujundama mõistuspäraselt, oma kõlblistele tõekspidamistele tuginedes. Seda kõrgemat eetikat nimetas Fjodorov *supramoralismiks* ehk üleüldiseks sünteesiks, mis filosoofi arvates polnud üksnes kristliku eetika tipp, vaid kristlus ise, mille dogmaatika on arenatud eetikaks. Supramoralismi kõige kõrgem ja üldisem aade on ülestõusmine. Mõistusega looduse jaoks peab ülestõusmine muutuma sama loomulikuks nagu «pimedale loodusele» elu ja surm. Et sünd ise on elu vastuvõtmine isadelt, nende elu omandamine, millest võrsub

võlg isade ees, siis ülestõusmine on pärispatu ületamine, vabanemine surmast kui jumala karitusest. Seejuures pole Jumal loodus ega ka looduses, vaid Jumal on meie. Just mõistuse jõud peab juhtima pimedat loodust, mitte vastupidi. Looduse reguleerimine pole ekspu-lateerimine, vaid loodusesse tahte ja mõistuse viimine. See algab kõigepealt maise loodusega, uute energialiikide avastamisega, päikeseenergia rakendamise, seejärel aga toimub **väljumine kosmosesse**, kosmiliste protsesside reguleerimine, mille tipuks on **võit surma üle**, surematuks saamine. Selliseks looduse alistamiseks aga on vaja vaenu kaotamist, üleüldist vendlust, alles siis on Jumal meiega. Kuri on maailma ebatäiuslikkuse näitaja, võitlus kurjaga on ka võitlus surmaga — see on võitlus juhuse, stiihia, kaose ja irratsionaalsusega. Seejuures peab surematuks saamisel muutuma ka inimese keha puht-füüsiliselt, tema keemiline koostis — tuleb luua nn **uus keha**. Inimesele on taevased kõrgused alles siis kättesaadavad, kui ta hakkab isend uuesti looma algelementidest — aatomitest, molekulidest — peale. Ainult siis võib ta elada erinevates maailmades ning aegades. Enne keha muutumist peab aga ümber kujunema inimese siseilm: inimesed peavad muutuma seesmiselt **läbi-paistvaks**, mis tähendab hingelist sidet kõigi elavate ja surnute hingedega. Tänapäeval võiks seda käsitada psühhonaalüütilisest aspektist kui kollektiivse alateadvuse teadvustamist.

Surma ületamisest ning ülestõusmisest sõltub, kas inimkond jääb igavesti alaealiseks või saab lõpuks täiskasvanuks, mis seisneb elus kõigiga ja kõigile, mis tähendab kõigi elanud olendite ülestõusmist — immanentset ülestõusmist. Töö ja teadvuse arenedes on inimene jõudnud looduse ületamiseni, kui **horisontaalne inimene** kujuneb **vertikaalseks inimeseks**. Vertikaalsus tähendab teadvuse projektiivset seisundit, kus tahe võib ületada surma. Inimene peab paradiisi taotlema mitte elujärgsena, vaid elulisena — psühhofüsioloogiliselt tunnetatavana. Selline paradiis pole mõeldav üksikutele inimestele, vaid kõigile elanud olendeile koos, see pole nirvaana, vaid elu ja tegevus uuel tasandil. Senistes paradiisikontseptsioonidesse (Dante, Milton) on N. Fjodorovi arvates mehhaaniliselt üle kantud kaasaegne inimene, kes sellisena paradiisi ei kõlba. Dante paradiis on alaealiste paradiis, enesearmastuse paradiis, kus taevast pole parem maast. Kõigepealt tuleb luua uus inimene.

Fjodorovi uue inimese kontseptsiooni luges meenub meie Uku Masingu mõttemaailm, kus pidevalt ennustatakse uue inimese sündi. Kõik eeldused selle inimese elluärka-

miseks näivad olevat, kultuur on arenenud piirini, kus on tarvis veel plahvatuslikku hüpet, sellist hüpet, mis Masingu arvates tõi ahvi puult maapinnale.

N. Fjodorovi seisukohalt olid ajaloolised rahvaste ränded eelkõige surnute maa otsimine, paradiisi otsimine, kus toimuks üldine ülestõusmine ja saaks teoks Jumala riik. Kas pole soomlaste Sampogi seesama imeline jõud surma ületamiseks? Mida muud sõidetakse meiegi «Kalevipojas» maailma lõppu otsima...?

Üldise ülestõusmise aspektist peab N. Fjodorov ülimalt tähtsaks iga linnakese, asula ja küla ajaloo tundmaõppimist, selle ajaloo lähedaseks ja pühaks kujundamist kõigile elavaile. Selline eisisadelugu koondatakse erilisse institutsiooni — **muuseumi**. Vastupidiselt senistele elu analüüsidele, kus looduse protsesse käsitletakse pöördumatuna ning kehtib seadus — **edasi**, teeb Fjodorov ettepaneku liikuda **tagasi** — eesistade juurde. Armastust eesistade vastu peab filosoof ülilooduslikuks tundeks, millega kaasneb võlatunne nende ees. Võlg tasutakse just kogu eelnenud ajaloo faktide kogumise, säilitamise ja analüüsimisega muuseumis, mis on inimkonna totaalne mälu.

Fjodorovi muuseum kasvatab kõikides inimestes vendlust ja sugulustunnet, mis ongi kõigi inimeste **ühisasi**. Lõpuks peab see inimkonna viima surma ületamisele. Selle protsessi esimeseks aktiks on filosoofi arvates inimese lahtirebimine maast. Olles eluajal huvitatud kõikvõimalikest lendamiskatsetest ning andes esmase tõuke ka Tsiolkovski tegevusele, on Fjodorov omamoodi kosmoseajastu ettekuulutajaks, kõiksuse vallutamise pioneeriks filosoofias. Tema muuseum aga näib realiseeruvat rajatavates informatsioonipankades, mis arenedes ning ulatuslikumat informatsiooni hõlmates võivad vastavalt suunatuna meie käsitlust elust ning olemisest tublisti laiendada.

Kõiki empiirilisi teadusi peab N. Fjodorov tarbeteadusteks, mis teenivad eelkõige kaubandust. Ülikoolid tegutsevad vaid industrialiseerimise huvides, töötavad tehaste, mitte kogu inimkonna hüvanguks. Ülikoolides harrastatav teadus on teadus teaduse pärast, mis lõppkokkuvõttes teenib militarismi ja muudab kogu maa surnuaiaks. Seetõttu jaotab Fjodorov teadlased kahte leeri: «**harituteks**» (ученые), teadlasteks, kes tegelevad projektivsete ideedega, elu põhiküsimustega, ning «**harimatuteks**» (неученые), teadlasteks-praktikuteks, kes tegelevad vaid empiiriliste teadustega. Suurimaks lõheks maailmas on just konflikt «haritute» ja «harimatute» vahel. See vastuolu tuleb ületada, teadus peab muutuma tervikuks, katsetama

oma tulemusi elavas looduses. Pidades silmas oma projekti kosmilisi eesmärgi, näeb Fjodorov grandioosset sünteesi toimumas ümber astronoomia, mis kujuneb keskseks teaduseks. «Loodus karistab harimatust!» hoiatab filosoof («Философия общего дела» I, lk 631—632).

N. Fjodorov kritiseerib kaasaegset linna-kultuuri, mida ta peab **naise kultuseks**. Selles näeb ta inimõistuse alandamist looma tasemele, kus peamiseks eesmärgiks on soo jätkamine ning partneri valik. Rikkus ja kirk «manufaktuursete mänguasjade» järele teeb inimese igaveseks alaealiseks, kellest on venna ning poja asemel saanud kodanik. Rikkuse ja vaesuse küsimust edasi käsitledes jõuab filosoof seisukohale, et niikaua kui valitseb surm, eksisteerib ka vaesus. Põhiküsimuseks on Fjodorovil ikkagi elu ja surma probleem. Ka riiki analüüside leiab Fjodorov, et rahvas pole mitte tsari jaoks ega tsaar rahva tarbeks, vaid rahvas koos tsaariga peaksid teenima üldinimlikku eesmärki — vabastada inimkond surmast. Eetiline peab muutuma tähtsamaks juriidilisest, majanduslikust ja sotsiaalsest, kohustusest saama vabatahtlikkus.

N. Fjodorov tegeles ka kunsti- ja esteetika-küsimustega. Nii väidab ta «Ühisasja filosoofias» (II, lk 155): «Meie elu on esteetiline loomingu akt!» Filosoofi arvates sündis varasem kunst inimeste igatsusest lahkunute järele. Eriti näitlikuks peab ta ses suhtes egiptuse kunsti, vaaraode matmispaiku kõige sinna juurde kuuluvaga. Keskseks kõikide kunstide seas peab N. Fjodorov **arhitektuuri**, mis organiseerib tumedad loodusjõud, allutades endale materjalide raske massi ning saades «imekauniks langemise peatamiseks». Ehituskunsti tipuks on **tempel** (храм), milles Fjodorov näeb kosmose mudelit ning mis seetõttu kujuneb tema kirjutistes «ühisasja» sümboliks. Tempel on uue maailma projekt, uue maailmavaate väljendus. Selles ühendatakse kõik kunstid ülestõusmise-ürituse teenistusse, siin kujutatakse inimkonna ajalugu Aadamast tänaseni. Templi kujundus peab Fjodorovi arvates väljendama Ptolemaiose maailmapilti, milles teadus ja kunst olid lahutamatud. Ent see Ptolemaiose-kontseptsiooniga tempel, mis vastab meie väliste tunnete maailmapildile, tuleb luua üldise ülestõusmise ideest kantud sisemise tundega. Niisuguse templi eelkäija näitena toob Fjodorov Moskva Kremli, kus endisest kindlusest on saanud eesistade põrmu pühamu. Niisuguseid monumente tuleb püstitada veel, õieti on need esimeseks etapiks surnud isade elluäratamisel. Kalmistutest tuleb teha uue elu keskused! Tulevase inimese prototüübina käsitleb N. Fjodorov Kristust, nähes tema ülestõusmises

loomulikke eeskju kõigile elavaile. Juba vanavene mõtlemises arvati, et inimesed on loodud taevasteks jõududeks langenud inglite asemel. Nii muutuksid nad Jumala relvaks maailma juhtimisel, selle terviklikkuse taastumisel, mis eksisteeris enne pattulangemist.

Allakirjutanu võimuses pole anda hinnangut N. Fjodorovi omapärasele mõtlemisele, ent filosoofi mõju vene XX saj algkümnen-dite, eriti revolutsioonijärgsete aastate kirjan-dusele ning kunstile on vaieldamatu. Kosmis-tide ja biokosmistide* juures on see vahetult tunda, aga ka Majakovski ja Hlebnikovi loomingus võib leida viiteid Fjodorovi maa-ilmakäsitlusele. Eriti saab tema filosoofiat aga siduda vene avangardismi suurkuju K. Malevitšiga, kelle loomingusuna nime-tuski «suprematism» viitab otseselt «supra-moralismile». Malevitši suprematistlikud kompositsioonid on sedavõrd kosmilised, et kunstnik kuulutab ise: «Minu uus maalikunst ei kuulu Maale...» (K. Malevitši kirjast F. Matjušinile juunist 1926). Õieti võibki Malevitšit pidada üheks esimeseks ja radi-kaalsemaks N. Fjodorovi ideede kehastajaks kujutavas kunstis, alates kujundusest M.

* Neist lähemalt vt: R. K r u u s, Märkmuid revo-lutsioonijärgsest vene nõukogude kirjandusest, I. Biokosmism. «Sõna», 6. LR 1983, nr 29. Toim.

Matjušini ja A. Krutsenõhhi ooperile «Võit päikese üle» (aluseks Fjodorovi ideed looduse reguleerimisest, päikese rakendamisest!) ning lõpetades 1920.—1930. aastail loodud arhi-tektoonidega, mis otseselt kehastavad filosoofi templiideed. Kuigi Malevitš ise eitas ühes kirjutises Fjodorovi mõjusid, on need tänasest päevast vaadates üpris ilmsed ja õieti anna-vadki võtme kunstniku erakordse loomingu lahtimõtestamiseks. Arvan, et Fjodorovi-võti avab veel mitmeid teisi käsiteldava perioodi taide-salalukke.

Arvatavasti levisid Fjodorovi ideed vene loomeavangardis mitmete interpretide va-hendusel, mistõttu ajapikku unustati ka algideede autor. Oma uuenduslikkuses ning äärmuslikkuses oli Fjodorovi filosoofia uues, revolutsioonilises sotsiaalses kontekstis nii loomulik ja õigeaegne, et tundus järgijaile uues loomingulises keestas nende endi, just käesoleva aja vaimu väljendava fenomenina. Uuenduslikud ja ajakohased näivad Fjodoro-vi radikaalsed kontseptsioonid olevat nüüdki, mil inimkonnal puudub ühtne eetiline plat-vorm, mil kosmoski on militarismi ja kom-mertsit teenistuses, mil kunstid ja eriti arhitektuur on kriisiseisundis, tarbimisühis-konnas devalveerumas. Ent üksikute võitlus hävingu ja surma vastu jätkub. Selles on Fjodorovi isik ning tema mõte meile heaks eeskujuks.

VAATENURK

KALEV KESKÜLA Ei taha kirjeldada elu?!

MATI UNT. DOONORI MEELESPEA.
«Kupar», Tallinn, 1990. 192 lk. 25 200 eks.
Hind 2.50 rbl.

«Tunnistan, et loen kirjanikutöös peami-seks elust ise tähelepanekuid teha, leida sealt uusi külgi, seoseid ja nendest uutest (kirja-niku enda copyright'iga, mitte loetuist) «olelusaatomitest» uusi maailmu ehitada.»

Mihkel Muti
Mati Undi eelviimast raamatut «Õös on asju» arvustades panin autorile südamele, et ta enam rahva tarviduste ja kasu peale mõtleks (vt «Looming» 1990, nr 6, lk 845—847). Rahvas tahab teada, mis on elu, kuulda lugu-sid elust enesest. Aga kirjanik Unt täidab defitsiitset trükipaberit oma väljamõeldistega

ning teiste raamatute ümberjutustustega. Oma viimases töös «Doonori meelespea» pole autor end sugugi parandanud, vastupidi, ta lausa manifesteerib: «Käsi ei tõuse. Ei taha kirjeldada elu» (lk 11). Eks pane kirjaniku säherdune soovimatus õppust võtta ja tema üle karistamatus nõrdima iga tõsise kirjan-duskriitiku. Miks me siis üldse kirjanike teoseid kritiseerime, kui meie antud juhiseid ellu, s. o kirjandusse ei rakendata?!

Abi tuli sealt, kust seda kõige vähem oodata oskasin. «Õös on asju» ebaelulisus ei jätnud külmaks isegi meie endist juhtivat estetiiliku kirjanduskriitikut, praegust Eesti Vabariigi riigiametnikku Mihkel Mutti. Omas õiglases vihas pani ta kirja artikli motoks vali-tud õpetussõnad. Härra Muti sõnad on kul-daväärt, neid peaks iga kirjandusrindemees

hoolega meeles pidama. On vähe, et neid trükimustaga raamatusse raiuda, kuldtähtedega Kirjanike Liidu seinale maalituna leiaksid nad oma õige koha. «Unt ei ole mu meelest suur reaal (tösi-)elu spetsialist,» kõlab härra Muti parteiliselt otsekohene hinnang (vt «Keel ja Kirjandus» 1990, nr 9, lk 569). Eks öeldud juba omal ajal, et me ei vaja mitte haritlasi, vaid spetsialiste.

Aga miks ikkagi ei taha Mati Unt kirjeldada elu? Sellepärast, et «igasuguse *story* «sisuks on segase, arusaamatu ja ohtliku tõeluse ümberstruktureerimine, või veel vabamalt öeldes elu literatuuristamine», ja igasugune literatuursus on «vandenõu tõe vastu», unustamine, unustama panemine.» Nõnda kõneles Kaplinski, siinkohal küll Kristiina Rossi suu läbi (vt «Keel ja Kirjandus» 1990, nr 7, lk 438). Tuleb välja, et Mati Unt ei keeldu kirjeldamast elu hoopiski mitte ülbuse pärast, vaid hoopiski alandlikkusest, aukartusest elu ees. Ei sõanda kirjaniku nõder sulg muuta tõeluse elulist rikkust tühipaljaks jutuloruks, millesarnaseid kirjanduse nime all kõvade kaante vahel kõik kohad täis. Mis jääb siis Undil üle? Kirjutama ta ju peab, kui juba kord kirjanikuks hakanud. Jääb võimalus teha võimalikult vähe kurja, valetada võimalikult vähe, st kirjutada tekste, mis solvaksid elu võimalikult vähe, oleksid võimalikult vähe elu literatuuristavad *story*'d. Unt toimib nagu tema romaanil tegelane Eduard Michelson, kes olles elulisest vajadusest sunnitud verd jooma, hakkab pärast oma vigade mõistmist hankima seda mitte elust enesest, vaid vereülekandega. Niisiis on siinkirjutaja eeltoodud süüdistused ülekohtused ja ta palub vabandust. On ju palju kahjulikumaid kirjanikke kui Mati Unt.

«Doonori meelespea» sisaldab rea haarava süžeeniidiga ühendatud, elu vastu pieteeditundelisi, põhiliselt paroodilisi tekste. Seega võib teose eesmärki pidada eeskätt lõbustuslikuks, mis on lugeja seisukohalt vägagi tänuväärne. Samas ei või väita, et kirjanik oleks vältinud tõsiseid, valusaid probleeme. On ju teose ideeliseks teljeks eesti nationalismi üks kõige jõhkramaid ilminguid: rahvusliku luuletajanna Koidula hauatagune lahutamine oma mehest, sest viimane oli lätlane, teenis Vene okupatsiooniarmees ja sundis oma naist kodu saksa keelt rääkima. Teost võib käsitada kui healtromaan, mis prognoosib tolle rahvuse südametunnistusel lasuva vägivallaakti võimalikke tagajärge. Et lugejat siiski mitte liialt hirmutada, on Unt kujutanud Michelsoni ja ta kirjanikest kaasat sumeda teatraalsusega. Kui armsalt see tuvikeste paar hullumajapalatis verd joob!

Kui Undi humoorikatele tekstidele midagi ette heita, siis ehk naljade kohatist raskesti-

mõistetavust lihtlugeja jaoks. Aga siingi ei tahaks ma süüdistada mitte niivõrd Mati Unti kuivõrd Linnar Priimäge. Eks nõudnud ju tema meie stagnaalse juhtiva kirjanduskriitikuna (täna se on ta üle viidud teisele tööle) aina keerulisemaid teoseid. Just Linnar Priimägi väitis Valerio Zurlini filmi «Tartarlaste kõrb» näite varal, et tänapäevakunstis peab metafoori asendama metonüümia (vt «Teater. Muusika. Kino» 1986, nr 1, lk 22–32). Teatavasti tähendab metafoori sellist nalja, millest iga mõistlik inimene tavaliselt aru saab, metonüümia on aga säherdune nali, mille mõistmiseks tuleb üht-teist teada. Kes ei tahaks olla nagu Priimägi või Zurlini ja seepärast Undigi tekstis noid metonüümiaid üks jagu. Näiteks leidub romaanis pruudi ülekuulamise protokoll, millest ilmneb, et pruudi rõõvis ja teda ahistas grupp maorikeelseid meeskodanikke. Teksti lõpul tänatakse millegipärast Mihkel Mutti. Jääb mulje, et ta on rõõviga kuidagi seotud. Lugeja, kes aga juhtumisi teab, et Mihkel Mutt on liikunud Uus-Meremaalgi, aimab, et tegelikult on ta tegelast Joosepit või autor Unti aidanud üksnes maoori keele spetsialistina.

Inimesena, kes oma akadeemilist karjääri Mati Undi teostega toetanud, st kirjutanud nende kohta kursusetöö, ei saa ma siiski mõelda ainult lugejate, vaid ka kirjandusteadlaste peale. On selge, et valdav osa nn eesti nõukogude kirjandusest postssovjetlikus ühiskonnas uurimiseks ei sobi. (Ei mahu enam kirjanduse mõiste alla, aga vahest sobib elu pähe sotsioloogidele.) Tulemas on lahjad aastad, mil kümme kirjandusteadlast peavad ühest Undist sõõnuks saama. Seepärast on igavikuliselt ehk eesti kirjandusteaduse peale mõeldes väga hea, et Mati Unt on konstrueerinud oma viimased teosed nii keeruliseks — nii jätkub uurijatele nende kallal tööd paljudeks aastateks.

«Me oleme keerulised filoloogilised konstruksioonid. Me oleme kirjandusteosed. Meie elu on literatuur,» õpetab kompromissitult tõejanuline Kaplinski («Kust tuli õõ», lk 9). Seda sama võib öelda ka Mati Undi käsitletava romaanil kohta: keeruline filoloogiline konstruksioon. Juhul, kui me oleme ise kõige oma eluga vaid filoloogilised konstruksioonid (tekstid), siis on igasugune jutt kirjanduse elulisest või ebaelulisest mõttetu. Kui vastandust elu — *story*, literatuur tinglikult siiski kasutada, siis Mati Undi uemates teostes ilmneb hoopiski tendents olla rõhutatult eluline. Nimelt on seal esitatud (sageli küllalt tüütavaidki) tekste, mille otstarve on teose *story* («vandenõu tõe vastu») seisukohalt segane, kuid mis on väga tõenäoliselt mõne filoloogilise konstruksioo-

ni, olgu siis kirjaniku enese, tema tegelase või lugeja eluline koostisosa. Niisiis püüab autor võimalikult mitmekülgsest ja ammenda- valt koondada tekste, mis on meie seltskonna kollektiivse (ala)teadvuse levinumad ja tunnuslikumad koostisosad. Sāherdust suunda nimetaksin ma uusnaturalismiks. Paraku on naturalismil kalduvus saada sellise retsept- siooni osaliseks, mida esindab rahvaliku otsekoheusega nāiteks N. Kanni toimetatud «Üldine ajalugu»: Zola teosed on āratanud suurt huvi, aga lāhevad pikapeale igavaks. Nagu nāhtub kriitikutevāe tublidusest Mati Undi teoste retsenseerimisel, āratavad need suurt huvi ja ei ole veel igavaks lāinud.

DORIS KAREVA

Kas teeb kirjallisuutta?

VALERIA RĀNIK. ELLUJĀĀMINE. III. V. Sarapik. «Eesti Kostabi-Šelts», Tartu, 1990. 72 lk. 1100 eks. Hind 2.50-3.50 rbl.

Nagu õnneliku kāega mulda torgatud pa- juvits mōnigi kord puuna haljendama lōõb, nii on eesti luulesse jõudnud Valeria Rānik. Painduv, visa, sitke ja nōtke, aimub ta ridades siin-seal siiski ka pajutibude sulispehmust. Rāniku luule linnulaululik kōlade kŭllus, sō- nasiseste sala-alade alastiast on ennekōike erk reageering elu mis tahes avaldustele, varb- lase vōidukalt sōakas, vihaseft siiras kevade- kuulutus keset kōige karmimat veebruari — elujaatus ja -tunnistus, kŭtkestav kirg ja trots.

Valeria Rānik tegeleb keelemaagi ja -maa- giaga; luuletajaks sŭndinu impulsiivse vaba- dusega vōtab ta lauseid lausa õhust, leiab ŭllatavaid ŭhendeid; tema keeles kōlab ŭhe- aegselt kōigi laialipillatud, kaotsilāinud soo- me-ugri rahvakildude salasōnu ja -sonimisi, sekka soome keele selgeid katkeid ja kŭllaga kōikvōimalikke kohanimisid — olnud orb, oskab ta tōepoolset kōnelda kodust...

«Ellujāāmine» on «Orvu» otsene jāt看, neid kaht kogu eristab vaid paar elulist kogemust, lugeja jaoks sulavad need ŭsna lāhestikku ilmunud vihikud, lisaks «Vikerkaare»-inter- vjuu, kergesti kokku ŭheksainsaks hingetōm- beks. Minu teadvuses tekkinud kujutluspilti Valeria Rāniku luuletajaisiksusest lōikusid aga korraga terava vastuoluna read:

*Mis? mind i n i m e s e k s m u u t a ? —
Minā teen kirjallisuutta.*

Eneseirooniliselt mōeldud vōi mitte, meel- dejāāvvalt ja mōtlemā ārgitavalt kōlas see aval- dus kŭll.

Valeria Rānik mōjub oma loojanatuuriilt tāieliku vastandina nāiteks Rein Rauale: luuletamine tundub olevat tema loomulik, ainuvōimalik olemisviis — minu arvates ei tee ta *kirjallisuutta*. Vōib-olla on see aeg ees ja seegi oleks tore — varem vōi hiljem kulutab kultuur nāgunii kōik loodusvarad enda jaoks vajalikku vormi — praegu aga on Rānik vaid vaieldamatu anne, lābimas elluārkamise, ellujāāmise, eluandmise palju- kordseid vārelevaid vāravaid. Tema haru- kordsus seisnebki vārskses, keele-elevuses, keele elamises. Keel on Valeria Rānikule elukŭsimus — ja lābi keele kŭsib ta vaid elu järele. Ei mingeid metafŭsiliisi spekulatsioo- ne, vastupidi — vahetu otsekoheus, maa- ja looduseusk, kōige-naha-ja-karvade, kŭunte- ja-hammastega elusolemine, vaimu visa vas- tupanu «labaselt lārmavale ja laamendavale lainele». Rānikul on õigus: kogu kŭsimus ongi ellujāāmises, elususes.

Iseenda muulasena, kuulasena, mitte-ini- mesena tajumine, rānikiviks, tulekiviks tun- nistamine, ikka ja jälle korduv, painav, meehehtlik palve ja igatsus saada puuks seletub taustsŭsteemiga:

Kell on vale. Ja keel on vale.

Vale sajad ja vale koht.

*Kōiki hāirib mu inimpale,
nāo mārdundud kasetoht.*

Vahemārkusena: kohati hāirib tōepoolset teatav otse- vōi ohtasōnalisus. Luuletaja iseenesest sŭmpaatses sŭdamevaluga kaasa- elamises paljudele praegusprobleemidele nāen ŭhtlasi ka ohtu muutuda kohati ŭhe- mōōtmeliseks, ŭldistavaks, nāhtusi ŭhemōtte- liselt rŭndavaks vōi ŭlistavaks. Inimesena kŭll nōustudes enamuse Rāniku esitatud seisukohtadega, tundub mulle siiski, et luule- taja, kes tōes ja vaimus nōuks vōtnud teha «*kirjallisuutta*», peaks olema ennekōike ennastalgav ja alandlik kāsitōoline, keele- juveliir.

Mitmed tekstid kōnealuses kogus mōjuvad minu tajumist mōōda otsekuu obsidiaan — maapōuest esilepurskunud, kummalise lābi- kumavusega tumedad kōnelevad kivid, oma olemuselt vulkaaniline klaas. Ma ei saa salata oma huvi ja poolehoidu kōige metsiku, ise- oleva, ehtsa ja seelābi salapārased vastu, samuti kui siirast soovi, et Valeria Rānikust kord «*kōik jumalad ja haldjad lābi ellu sirutaksid kāt*», — nimelt kosutaksid tema annet maailmakultuuri allikal ning ta haruldast keelevaistu veelgi lihvides vōtaks selle leiud targalt raamida vaikuse hōbedasse.

KALEIDOSKOOP

MALLE TALVET

Kadunud kaheksakümnendad prantsuse kirjanduses

(Mõned märksõnad)

Uus aastakümme ei saa läbi eelmiseta, eelmist aga raamivad nukralt Sartre'i ja Beckett'i lahkumine (vastavalt aprillis 1980 ja detsembris 1989). Kõikide sündide ja sündmuste kiuste tunduvad kadumised ja kadunud koguni olulisemad.

25. veebruaril 1980 tuleb Roland Barthes lõunastamast François Mitterand'i ja kultuuriminister Jack Langiga, jääb auto alla ja kuu aega hiljem sureb. Ta on kirjutanud: «Kui ma oleksin kirjanik ja surnud, tahaksin, et mu elu kahaneks mõneks detailiks, mõneks eelistuseks, mõneks kalduvuseks, mis eripäraste ja liikuvatena võiksid rännata saatuses välja ning puudutada Epikurose aatomite kombel mõnd keha, mida omakorda ootab tulevikus hajumine.»

17. detsembril 1989, 74-aastaselt, sureb Marguerite Yourcenar. 1980 valiti ta esimese naisena Prantsuse Akadeemiasse. Juba postuumselt ilmunud autobiograafias «Mis? Igavik...» (*Quoi? L'éternité...*) meenutab ta oma isa sõnu: «Ükskõik, me pole siit, homme läheme ära.» Kõik on ebakindel, miski ei püsi.

2. detsembril 1980 sooritab enesetapu 70-aastane Romain Gary. Alles pool aastat hiljem saadakse teada, et tema nimi oli ka Émile Ajar.

17. oktoobril 1989 sureb Šveitsis Albert Cohen. Ta on öelnud: «Geenius — see on armastusest tulvil süda ja kuri silm.» Kas käis see ka tema enda kohta, kelle pilgust vaatas ainult headus ja vanainimesetarkus? Tema tuhandeleheküljeline «Issanda kaunitar» (*Belle du Seigneur*) kaalub lennukisse võtmiseks liiga palju, ometi kumiseb kõrvus repliik: teil on see veel tõlkimata, mida te's ootate!

4. märtsil 1982, mõni päev pärast romaani «53 päeva» esimese osa üleandmist kirjastajale, sureb 46aastane Georges Perec. Tema tundlikud, «rasked» raamatud — «Asjad» (*Choses*), «Ma mäletan» (*Je me souviens*),

«Elu, kasutusviis» (*La Vie, mode d'emploi*) — on endale võitnud järjest laiema lugejaskonna. Kriitik ütleb: «Ta võltsib valmis-mõttestampide levitajatele lisa.»

Jõulude ajal 1982 sureb Louis Aragon. Tema viimaseks raamatuks jääb «Valetada tõselt» (*Mentir vrai*, 1980).

Ent aitab surmadest. Kaheksakümnendatel aastatel panid end kirjanduses maksma uued noored mehed, n-ö Minuit-kirjanikud — kirjastuse «*Editions de Minuit*» järgi, kus nad ennast avaldasid: Jean Echenoz, Olivier Rolin, Hervé Guibert, Philippe Toussaint. Echenoz neist vahest kõige markantsem. On leitud, et tema ja tema ajastu reaalsuse vahel — ja sellesse reaalsusse kuulub muidugi ka kujuteldav — valitseb nii tugev süm-paatia ning kaassüüdlus, et kui tuleks sellest ajast jutustada, siis kõige paremini õnnestuks see just tema raamatute kaudu. Praegu on ta 44aastane.

Veel noorem on Hervé Guibert, aga kui kauaks teda on, ei tea. Tema 1990 ilmunud raamatus «Sõbrale, kes ei päästnud mu elu» (*A l'ami qui ne m'a pas sauvé la vie*) jälgib ta oma AIDSi edenemist, kirjutab sedamööda, kuidas haigusi süveneb. Raamatu ühe tege-lase prototüüp, Guibert'i sõber filosoof Michel Foucault suri juunis 1984 — AIDSi. Foucault'lt jõudis ilmuda kaks köidet «Seksuaalsuse ajalugu» (*Histoire de la sexualité*).

Samal 1984. a tuli trükist Milan Kundera «Olemise talumatu kergus» ja sai kohe klassikaks. «Romaanikunstis» (1986) avab Kundera oma viis romaaniprintsipi: 1) eksistenti uurimine; 2) kui pole tõe, pole moraa-li; 3) kadunud aja otsing; 4) kompositsioon nagu muusikas; 5) intellektuaalne süntees. 1981. aastast on Kundera Prantsuse kodanik, nii nagu ka Julio Cortázar.

Väliskirjandusest on Prantsusmaal järe-mööda moes Isherwood («Kabaree», «Hü-vasti, Berliin»), Calvino («Kui talveõöl, rändaja...»); «Loengud Ameerikas»), Hand-ke, Canetti, Döblin. 1982 ilmub Joyce'i «Finnegans Wake'i» esimene täielik tõlge, mida kõigile üllatuseks müüakse juba esime-se kuuga läbi 6000 eksemplari — Lääne tõlkeraamatuturul erakordselt suur arv. Mui-dugi lööb rekordeid Eco «Roosi nimi» (1982). Veel äratavad prantslaste tähelepanu

Vassili Grossman («Elu ja saatus»), V. S. Naipaul, Michael Ende küll rohkem lastele mõeldud «Lõputu lugu», Klaus Mann, Flannery O'Connor, Thomas Bernhard, Toni Morrison, Joyce Carol Oates, Raymond Carver, Barbara Pym, Karen Blixen («Minu Aafrika»). Viimasel paaril aastal annavad kõneainet Fernando Pessoa, Marina Tsvetajeva, Paul Auster, Tom Wolfe («Edevuse tuleriit»), Amoz Oz, Anatoli Rõbakov («Arbati lapsed»), Nina Berberova autobiograafia «Minu sõrendused». Salman Rushdie «Saatanlikud salmid» ilmub Prantsusmaal viis kuud pärast kurikuulsat surmaotsust ja seda müüakse ühe kuuga 185 000 eksemplari.

Esile tõusevad prantsuse keeles kirjutavad Põhja-Aafrika päritolu kirjanikud Rachid Boudjera, Driss Chraïbi, Rachid Mimouni ja eriti Tahar Ben Jelloun. 1987. a pälvib tema «Püha öö» (*La Nuit sacrée*) prestiižika Goncourt'i auhinna. Amin Maalouf annab oma romaanis «Aafriklane Leo» (*Léon l'Africain*) lepitaja portree mehest, kes on 1550. a paavsti nõuandja, veendumuselt musliman, olude sunnil kristlane. Ajaloolist teemat arendab ka tema «Samarkand» (*Samarcande*).

Prantslased annavad välja parima välisraamatu preemiat. 1982 sai selle näiteks siis veel hispaania keeles kirjutatud, nüüd pigem prantsuse kirjanik Hector Bianciotti novellikogu eest «Armastust ei armastata». 1990 pälvis sama preemia Jaan Krossi «Keisri hull».

1980 asutati ka debüütromaani preemia. Esimeseks laureaadiks oli Dan Frank raamatuga «Kreeka kalendid» (*Les Calendes grecques*). 1990 sai selle Héléne de Montferrand'i «Héloïse'i sõbratarid» (*Les Amis d'Héloïse*), lesbiline romaan kirjades, kus noored neid saavad ameti- ja tundekasvatust, usaldavad teineteisele arvamusi ajaloo ja poliitika kohta, puudutavad 68. aasta maid, Alžeeria sõda, ärimaailma. Loomulikus ja tagasihoidlikus toonis kirjutatud raamatule oli preemia saamisel konkurendiks tuntud semiooloogi ja analüütiku Julia Kristeva esikromaan «Samuraid» (*Les Samourais*), milles samuti — äratuntavalt autobiograafiliselt — äratatakse ellu kadunud kuuekümnendad, terve noorte intellektuaalide põlvkond, kogu seltskond, kuhu nooruke Kristeva Bulgaariast tulles sattus, Sollers & Co. Ja Sollers'gi on avaldanud kaheksakümnendate aastate n-õ sümptomaatilise romaani «Naised» (*Femmes*, 1983), mida teisest küljest võib vaadelda kui ühe ajastu vahtu: see on järjekordne «võimetege» raamat, mille tegelased on äratuntavalt Pariisi intelligendid, Barthes ja teised, ja kus õiendatakse arved seitsmekümnendate, «tina-aastatega», ja mis tegelikult

vägagi meenutab Simone de Beauvoiri omaaegseid «Mandariine» (*Les Mandarins*). Samuraid ja mandariinid...

Tänavu tekitab palju jutuainet Simone de Beauvoiri sõjaegse päeviku (*Journal de guerre*) ja kirjade (*Lettres à Sartre*) ilmumine. Selgub, et feministide iidol pöördus Sartre'i poole enamasti ikka deminutiividega — ja filosoofile sõjaväljale kirjutades mainis iga kord ära, mis värvi turban tal parajasti peas on. Kas oli tarvis sääraseid triviaalsusi avaldada, küsisid nüüd paljud. Kaheksakümnendatel jõudsid lugejate kätte küll ka Sartre'i enda kirjad Beauvoirile (*Lettres au Castor*) ja sõjapäevikud (*Les Carnets de la drôle de guerre*).

Laineid löövad teisedki päevikud. Näiteks 1990 ilmunud Henri-Pierre Roché (1879—1959) oma Roché kohta on G. Stein omal ajal kirjutatud: «Ta tundis kõiki, ta tundis neid tõesti ja võis tutvustada keda tahes kellele tahes.» Roché tutvustas Steinile Picassot. Picasso (kelle kirjutiste kogumik samuti tänavu ilmus) on aga üleolevalt tähendanud: «Roché on väga kena, kuid ta on tühipaljas tõlge.» Roché tahtis saada kirjanikuks. 74aastasena, 1953, andis ta trüki oma esimese romaani «Jules ja Jim», mille François Truffaut paar aastat hiljem allahinnatult ostis ja filmiks tegi. Nüüd siis ilmus «Jules'i ja Jimi aastad», mustandivihik, erootiline päevik 1920—21. «Nagu Stendhal, kirjutati ma tuleviku jaoks, selle aja jaoks, mil seksuaalsust näidatakse päevavalgel ja kõneldakse suguelundi vastu surutud suguelundist niisamuti nagu põse vastu surutud põsest, koos kõigi nüanssidega, mida see kaasa toob, sest iga olukord on alati nii tundelises kui ka meelelises mõttes ainulaadne.»

Hiljuti ilmus ka vendade Goncourt'ide päevik. Kirjastajate seas püsib aga suur nõudmine reisiraamatute käsikirjade järele. Kas pakuks keegi neile kunagi midagi *à la* «Eile nägin ma Eestimaad»?

Ent tagasi tuntumate prantslaste juurde. Nathalie Sarraute jätkab oma kummastavas kaunis laadis: 1983 ilmus «Lapsepõlv» (*Enfance*), 1990 «Sa ei armasta ennast» (*Tu ne t'aimes pas*). Kusagilt on silma jäänud lause: «Nathalie Sarraute on kirjanik, kellel peeglis pole kuju; see võimaldab tal tungida maailmadesse, mis jäävad liiga tabamatuks neile, kes on peegeldustest rasked.»

1984. a Goncourt'i auhinna ja tohutu menu osaliseks saab Marguerite Durasi «Armuke» (*L'Amant*) — üle miljoni lugeja. Ja ometi on ta seal kirjutatud: «Ma pole iial teinud muud, kui oodanud kinnise ukse ees.»

Samal 1984. aastal ilmuvad olulised teosed ka Blanchot'lt, Tardieu'lt ja Pinget'lt.

Oktoobris 1985 antakse Nobeli auhind taas üle paljude aastate prantslasele — Claude Simonile. Olevikust juhuslikult esilekerkivad elu- või perekonnalooga seotud minevikufragmendid annavad talle ettekäände kirjutamiseks, ettekäände vormida keelt, jätkata seda terviklikku, täiesti omaette kunstiteost — kirjandust. «Rohust» (*L'Herbe*) alates on kõik mu romaaniid põhinenud läbielatul, mida on rohkem või vähem romaniseeritud, et tulla vastu teatud ähmasele «žanriseadusele» või teha kaasa konstruktsioonimängud. «Georgicas» (*Les Georgiques*), «Kutses» (*L'Invitation*) ja «Akaatsias» (*L'Acacia*, 1989) pole ainsatki väljamõeldud sündmust. Ma olen lihtsalt lõpuks aru saanud (või ära tundnud), et reaalsus ületab väljamõeldise.»

Üldse tundub nn uue romaani esindajaid kandvat autobiograafilisuse laine. Alain Robbe-Grillet'lt ilmub «Naasev peegel» (*Le Miroir qui revient*), Philipp Sollers'ilt «Mänguri portree» (*Portrait du joueur*).

Ja jälle surmad. 1986. a aprillis Simone de Beauvoir (14ndal) ja Jean Genet (15ndal). Lahkujate nimed on meile paraku tuttavamad kui tulijate omad.

Mõnes mõttes käib Beauvoiri jälgedes Anni Ernaud: «Väljak» (*La place*), «Naine» (*Une femme*). Midagi täiesti uut — valmi, jutustuse ja novelli vahepealset — toob lugejate ette ungari päritolu Agota Kristof: «Suur päevik» (*Le Grand Cahier*). Androgüünsuse kehastus on verinoore Anne Garreta «Sfinks» — kogu teose vältel õnnestub autoril vältida mees- ja naissugu eristavaid ase- ja omadussõnu (prantsuse keeles tundub see täiesti võimatuks), lugeja ei saagi teada, kas minategelane on mees või naine.

Müstika ja salapära tõmbavad ikka ligi. 1981. a suvel saab näiteks bestselleriks «Nost-

radamus, ajaloolane ja prohvet» Charles de Fontbrune'i sulest. 1982 on populaarne Trène Frain ja tema «Nabab». Levib pagemine tõelusest eksootilistesse aegadesse ja kaugustesse, avantüüridesse ja puhtuseotsinguisse. Toimub omamoodi romantismi taas-sünd. Nimetagem Mauritiuse saarel sündinud J. M. G. Le Clézio «Kõrbe» (*Désert*) ja «Kullaotsijat» (*Le Chercheyur d'or*).

Muidugi rõhuvad paljusid endiselt veel ka viimase sõja pained. Viljakalt «nostalgiaemistriit» Patrick Modiano'lt ilmus 1990 «Pulmareis» (*Voyage de nocces*). Kuigi okupatsiooni- ja kollaboratsiooniaeg, alaline peitumine ja varjumine, kadunud paikade otsimine ja neisse naasmine annavad põhitooni tema eelmistelegi romaanidele, kiidetakse seda kui erilisemat ja maagilisemat.

1986. a korraldas Prantsuse Tõlkijate Assotsiatsioon Arles'is (Provence'is) oma esimese seminari. Tõlkeküsimused on seda aktuaalsemad, mida suuremat rolli mängib maa kultuurielus välismaine romaan. Seminaril idanes rahvusvahelise ilukirjanduse tõlkijate kolledži/kolleegiumi asutamise mõte. Nüüd see asutus, tõlkijate suurepärase töö- ja kohtumispaik, Arles'is tegutsebki. Seal tuleb küllalt teravalt nähtavale erinevus «meie» ja «nende», Ida- ja Lääne-Euroopa, suur- ja väikerahvaste tõlkeelu vahel. Suurtel on kogu senikirjutatu ära tõlgitud, tähtteosed on saadaval kahes ja kolmeski tõlkes, pidev jaht käib verivärskete teoste, uute autorite järele, keda turule paisata; läbi kobatakse kirjanduse minevikusopid ja oleviku nurgatagused. Suurematel saatusekaaslastegi (bulgaarlastel, rumeenlastel) on kogu prantsuse klassika oma keeles olemas, kaas-aegsete teoste tõlkimisel üritavad aga nemadki autoriõiguste maksimisest kõrvale hiilida, näpata, kust annab, ja siiski nobedasti, kas või katkenditena, avaldada. Väikestel jääb üle vaid ohata: pole meil õieti ei klassikat, ei kaasaega, ühe tarvis puudub jaks, teise tarvis raha.

ÕIENDUS.

Septembrikuu «Vikerkaares» publitseeritud «Promovendi Bernard Kangro eluloo» kommentaari on allakirjutanu tõelikkuse tõttu lipsanud eksitav viga. Nimelt ei ole «Eluloo» autoriks B. Kangro ise, vaid seltsikaaslane «Veljestost» Ott Kangilaski (1911—1975), kelle käsikirjalist pärandit on «Viker-

kaar» varemgi tutvustanud (vt näiteks P. Erehti kirjutist «Arbujate kojakunstnik», «Vikerkaar» 5/1988). Arhiivisäiliku trükkitoimetaja vabandab B. Kangro ja lugejate ees tahtmatu katse eest anda oma osa «Veljestoga» seotud müütide loomisse ja levitamisse.

Janika Kronberg

Hea lugeja välismaal!

Kas Sa oled endale juba tellinud ajakirja «VIKERKAAR»?

«VIKERKAART» võib tellida üle kogu maailma, kui teadad oma soovist SOOME —

Akateeminen Kirjakauppa

PO BOX 128 SF 00101

Helsinki

Finland

või ROOTSI —

Bibliotekstjänst AB

BOX 200, S 22100

Lund

Sweden

Tellimise eest on eriti soodne tasuda veel
Helsinkis Pasilas KANSALLISOSAKE-

PANKKI kassas «Perioodika» oma arvele
Nr 145410/2487,

teatades sissmaksust ka meile aadressil:

Kirjastus «Perioodika»

pk 107, Pärnu mnt 8

Tallinn 200 090

Estonia

«Vikerkaart» ilmub 12 numbrit aastas.

Telli uueks aastaks endale ja igale sõbrale
ajakiri «VIKERKAAR»!

Tellimishind

3 kuuks 10 USA \$ ehk 40 FIM

6 kuuks 18 USA \$ ehk 75 FIM

aastaks ainult 35 USA \$ ehk 140 FIM

Üksiknumber maksab 4,5 USA \$ ehk
15 FIM

«VIKERKAAR» kodu- ja välismaal!

Vikerkaar

Toimetuse:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, pub-
litsistika ja kirjanduskriitika **Andres Her-
kel** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14—16 tel
31 117). Üldinformatsioon **Olev Remsu**
60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias**
60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri
Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja
Ruth Haaring 60 18 58. Masinakiri
Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetuse käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: 200 031, Tallinn, Toompui-
tee 30. Fax 442-484.

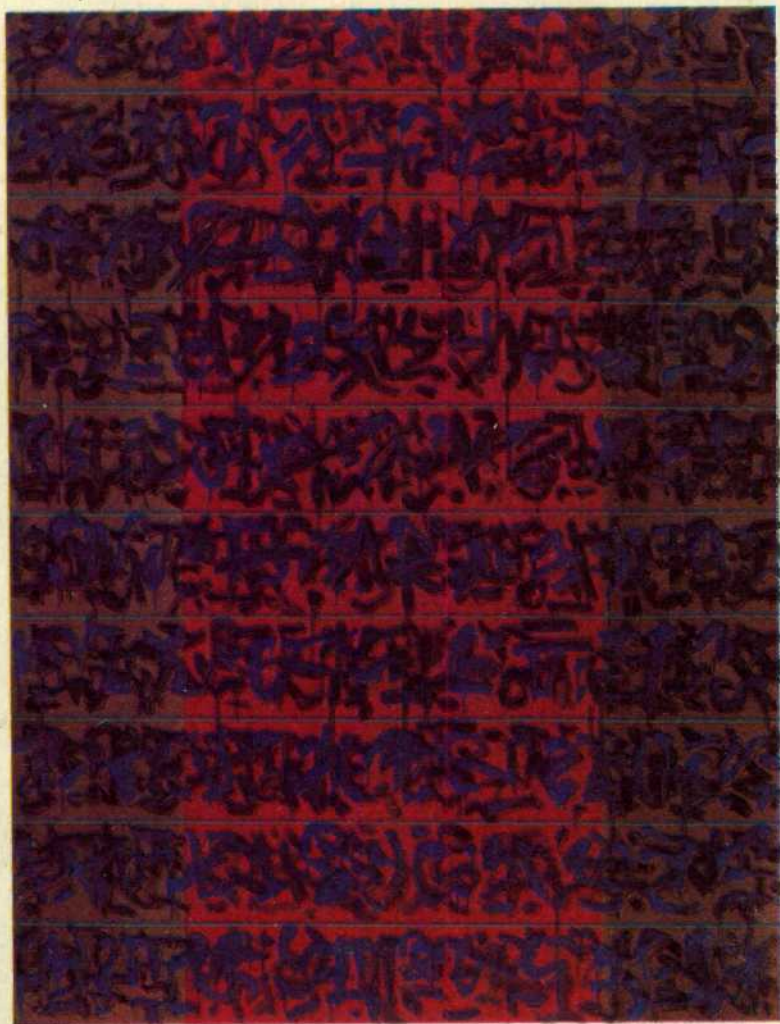
Kirjastus «Perioodika», 200 001, Tallinn, Pärnu
mnt 8.

Laduda antud 05. 11. 90. Trükkida antud
12. 12. 1990. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk.
Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.
Arvestuspoeognaid 9,85. Tellimuse nr. 4947.

EKP KK Kirjastuse trükikoda, 200 090, Tallinn,
Pärnu mnt. 67a.

«Vikerkaar» nr 1, jaanuar 1991. Hind rbl 1.20.

Vikerkaar

Hind rbl. 1.20
78245